

Michal Štefanský

STUDENÁ VOJNA

Slovensko
1955 – 1962

Vojenský historický ústav
Bratislava 2012

www.vhu.sk

© Michal Štefanský, CSc.

© Vojenský historický ústav, Bratislava 2012

Všetky práva vyhradené. Žiadna časť publikácie nesmie byť reprodukováaná alebo použitá a šírená v akejkoľvek forme a akýmikoľvek prostriedkami, elektronicky alebo mechanicky, vrátane kopírovania, digitalizácie alebo uchovávaná v akýchkoľvek informačných pamätiach, databázach a informačných systémoch bez predchádzajúceho písomného súhlasu autora a Vojenského historického ústavu.

Monografia vyšla s podporou Literárneho fondu.

Recenzenti:

PhDr. Slavomír Michálek, DrSc.

PhDr. Juraj Marušiak, PhD.

Jazyková redaktorka: Mgr. Mária Stanová

e-ISBN 978-80-89523-17-7

Obsah

Úvod	5
I. ZMIERNENIE MEDZINÁRODNÉHO NAPÄTIA	9
1. Plány o európskom systéme kolektívnej bezpečnosti	11
2. Vznešené, ale nereálne plány	21
3. Prestávka v regionálnej studenej vojne	30
4. Podoby a hranice destalinizácie v Československu	41
II. ZALOŽENIE VARŠAVSKEJ ZMLUVY	53
1. Varšavská zmluva v rokoch 1955 – 1962	55
2. Kríza režimu v Poľsku a Maďarsku v roku 1956	71
3. Suezská kríza a československá podpora niektorých rozvojových štátov	82
III. NEBEZPEČENSTVO VOJNY	93
1. Niektoré problémy zbrojnej výroby v rokoch 1955 – 1962	95
2. Berlínska kríza a jej dopad na armádu a spoločnosť	109
3. Kubánska kríza, jej priebeh a dôsledky	119
Chronologický prehľad 1954 – 1962	132
Záver	144
Summary	147
Použitá literatúra a pramene	151
Obrazová príloha	157
Menný register	176

Úvod

Roky 1955 – 1962 patria v dejinách studenej vojny k obdobiu striedania politiky uvoľnenia s rastom napätia v medzinárodných vzťahoch, formovania nových doktrín zo strany supervelmocí, vzniku krízových situácií s hrozbou vojnového konfliktu a použitia jadrových zbraní, ako aj politiky nútenej spolupráce dvoch supervelmocí, aby zabránili jadrovému konfliktu.

Po smrti Josifa Visarionoviča Stalina v marci 1953 sa naskytna príležitosť korigovať sovietsku zahraničnú politiku tak, aby sa rokovaniami zlepšili vzťahy Sovietskeho zväzu a jeho spojencov so západnými krajinami. Stretnutia a rokovania šéfov vlád veľmocí (USA, ZSSR, Veľkej Británie a Francúzska) sa uskutočnili v Berlíne a následne v Ženeve, ale natrvalo neodstránili rozdielne a konfrontačné otázky studenej vojny. „*Duch Ženevy*“ o možnom riešení sporných otázok na rokovaníach predstaviteľov veľmocí pozitívne ovplyvnil na krátke obdobie atmosféru zmiernovania napätia.

Podľa amerického historika Marka Kramera¹ spory a mocenské boje o nástupníctvo v sovietskom vedení po Stalinovej smrti spomalili a oddialili zmeny v sovietskej zahraničnej politike, ktoré smerovali k skráteniu a možno aj ku koncu studenej vojny. Bojom o nástupníctvo po Stalinovej smrti sa prehĺbilo bipolárne *rozdelenie* Európy a sveta. Tento boj časovo splynul s východonemeckou krízou v lete 1953, ktorá vyvolala zmeny v sovietskej zahraničnej politike. Ale k uvoľneniu politickej kontroly v štátoch sovietskeho bloku nedošlo aj pre odpor stalinistických vodcov (Waltera Ulbrichta v NDR, Mátyása Rákosiho v Maďarsku, Boleslawa Bieruta v Poľsku a iných). Uvedené zmeny prispeli k zakonzervovaniu existencie dvoch nemeckých štátov do konca 80. rokov minulého storočia. Riešenie nemeckej otázky mohlo prispieť k znižovaniu nákladov na zbrojenie v krajinách stredovýchodnej Európy, zmierneniu napätia, ktoré sa stupňovalo aj prítomnosťou sovietskych a amerických vojsk na území oboch nemeckých štátov. Osobitne sa napätie prejavilo v režime na hranici medzi štátmi s rozdielnym politickým systémom.

Doba vládnutia N. S. Chruščova v rokoch 1953 – 1964 priniesla zmeny v sovietskej zahraničnej politike. Chruščov sa usiloval normalizovať vzťahy s Juhosláviou a zabrániť, aby sa Juhoslávia stala súčasťou vojenskopolitického zoskupenia západných štátov. Vyvíjal nátlak na lídrov ľudovodemokratických štátov, aby nasledovali jeho príklad. Ale ani Chruščov nepripustil ich samostatnú politiku a po maďarskom povstaní sa opäť rozpútali obvinenia Titovej politiky ako revizionistickej.

Ťaženie proti revizionizmu čs. stranícke vedenie orientovalo na boj proti buržoáznemu nacionalizmu na Slovensku. Podkapitoly práce o hraniciach a podobách destabilizácie a prestávke v regionálnej studenej vojne analyzujú túto problematiku na po-

1 KRAMER, M.: Proč studená válka trvala tak dlouho? In: *Soudobé dějiny*, roč. 18, 2011, č. 1-2, s. 193.

merne širokej heuristickej základni. Sovietsky líder Chruščov a čs. prvý tajomník ÚV KSČ a neskôr aj prezident republiky postupovali na vrchol straníckej a štátnej funkcie približne rovnako. Antonín Novotný získal pozíciu osobnej moci, ktorú využil na blokovanie destalinizácie, čím sa Československo odlišovalo od okolitých štátov.

Princíp mierového spolunažívania, povýšený na XX. zjazde sovietskych komunistov na doktrínu, umožňoval viesť pružnejšiu sovietsku politiku vo vzťahu k Západu. Vychádzal z toho, že vojna medzi socialistickým a kapitalistickým svetom nie je nevyhnutná. Vo vzťahu k ľudovodemokratickým štátom Chruščov presadzoval zásadu „*aktívneho podieľania sa na zahraničnej politike*“, čím chcel dosiahnuť, aby prenikali do rozvojových krajín a presadzovali sovietske záujmy. Tejto problematike venuje predložená práca značnú pozornosť v súvislosti so Suezskou krízou, vývozom zbraní do Egypta a nadviazania kontaktov so subsaharskými štátmi, ktoré sa oslobodili spod koloniálnej nadvlády.

Analýza niektorých otázok zbrojnej výroby v Československu vychádza z publikovaných štúdií a sprístupnených materiálov uložených vo Vojenskom historickom archíve a Národnom archíve v Prahe. Ide o otázky zbrojnej výroby v súvislosti s úlohami, ktoré určovali sovietski predstavitelia Varšavskej zmluvy pre jednotky ČSLA a jednotky ČSLA vyčlenené do Spojeného velenia Varšavskej zmluvy. Analýza na základe doposiaľ nevyužitých archívnych materiálov odкрýva problémy v plánovaní, kapacitnom využití zbrojoviek a ich zabezpečení surovinami. Časť tejto kapitoly sa venuje problémom zavedenia sériovej výroby obrnených transportérov v zbrojovkách na Slovensku.

Dôsledky destalinizácie a vývoj v Poľsku a Maďarsku roku 1956 autor v práci pomenoval krízou režimov. Voči tomuto pomenovaniu môžu vzniknúť výhrady z viacerých príčin. Išlo skutočne o krízy, alebo len „*pseudokrízy*“ v dvoch štátoch sovietskeho bloku. Americký postoj k udalostiam v týchto krajinách vyplýval z ich ponímania ako záležitosti v kompetencii Sovietskeho zväzu, pričom maďarská otázka bola na americký návrh roku 1963 stiahnutá z prerokovania v OSN. Okrem toho, označenie „*kríza*“ v súvislosti s udalosťami v Maďarsku na jeseň 1956 maďarská historiografia neakceptuje. Tá považuje povstanie za revolúciu. Aj keď slovenská a česká historiografia obsahuje početné štúdie a monografie o roku 1956 v Maďarsku, autor sa zamýšľa nad situáciou v Maďarsku po vojenskom potlačení povstania v určitej komparácii s Československom. Podobné porovnanie autor urobil aj v súvislosti s Poľskom po nástupe Wladysława Gomuľku do najvyššej straníckej funkcie.

Z postoja USA k poľským a maďarským udalostiam roku 1956 a vplyvu na vzájomné vzťahy so ZSSR vyplýva dôležitý poznatok v dejinách studenej vojny. Tým, že USA sa okrem morálnej podpory vyjadrovanej cez americké rozhlasové stanice v Európe výraznejšie neangažovali, vyplýva, že v záujme určitej nevyhnutnej spolupráce, aby odvrátili prípadný vojenský konflikt, sa americký postoj prejavil nečinnosťou, respektíve ubezpečením, že nezasiahnu do udalostí a budú rešpektovať sovietske riešenie. Tento moment nevyhnutnej spolupráce medzi oboma superveľmocami sa prejavil počas Berlínskej krízy roku 1961, Kubánskej krízy roku 1962 a tiež počas vojenskej invázie vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy roku 1968.

Priebeh Berlínskej krízy roku 1961 ukázal na závažné skutočnosti: nátlak východonemeckého lídra Waltera Ulbrichta na Nikitu Sergejeviča Chruščova, aby poskytol

všestrannú pomoc NDR, vrátane vyslania sovietskych občanov do NDR, aby v pracovnej sfére nahradili tých, ktorí emigrovali do NSR. S podobnou žiadosťou sa stranické vedenie NDR obrátilo na vedenie bulharskej komunistickej strany. Tieto neznáme stránky Berlínskej krízy sa autorovi podarilo dokumentovať na základe archívnych materiálov. Exodu občanov NDR do NSR zabránilo postavenie berlínskeho múru, ktorý svojím významom nahradil podpísanie mierovej zmluvy. Berlínska kríza sa dotkla Československa vo viacerých smeroch. Politické, hospodárske a vojenské opatrenia zamerané na bojovú pohotovosť ČSĽA počas krízy mali aj finančný dopad. Podľa prameňov si kríza vyžiadala náklady v hodnote okolo 700 miliónov Kčs. Krízové prejavy zapríčinené systémom a následná recesia sa premietli aj do bežného života občanov, a to v ťažkostiach v zásobovaní.

Kubánska kríza na jeseň 1962 eskalovala vzťahy medzi USA a ZSSR až hrozil vojnový konflikt. Do bojovej pohotovosti boli uvedené armáda USA, armády NATO a Varšavskej zmluvy. V ČSĽA bola vyhlásená bojová pohotovosť 2. stupňa. Kubánska kríza sa riešila cestou tajnej diplomacie medzi americkým prezidentom Johnom Fitzgeraldom Kennedym a sovietskym predstaviteľom N. S. Chruščovom. Tajná diplomacia napokon viedla ku kompromisnému riešeniu, na ktorom sa dohodli obe strany. Kubánska kríza vyvolala nespokojnosť členov sovietskeho politbyra a maršalov, pretože stiahnutie sovietskych rakiet z Kuby považovali za neúspech sovietskej politiky. Nespokojní boli aj predstavitelia sovietskej diplomacie, pretože avanturistické kroky N. Chruščova s rozmiestnením rakiet na Kube ich dostali do nepríjemných situácií, keď na medzinárodných fórach, napríklad v OSN, to museli poprieť.

Problematika vzniku a činnosti Varšavskej zmluvy je v slovenskej historiografii zastúpená len zborníkmi dokumentov, ktoré vyšli pri okrúhlych výročiach jej založenia. Napriek tomu, že Varšavská zmluva existovala 36 rokov a 1. júla 1991 zanikla rozpustením jej orgánov a vyhlásením neplatnosti dokumentov, neexistuje monografická práca o činnosti tejto politickovojenskej organizácie. Príčiny zrejme spočívajú v neprístupnosti dokumentov zo zasadaní Politického a poradného výboru, ktoré sa nachádzajú v Moskve. Monografia P. G. Lukjanova *Istorija organizacii Varšovskogo dogovora* (Mogilev 2006), ktorá má ambíciu zachytiť históriu Varšavskej zmluvy od založenia do zániku, vychádza z publikovaných dokumentov o zasadaniach Politického a poradného výboru, novinových správ a iných v ruštine publikovaných materiálov. Roky 1955 – 1962 predstavujú počiatočné obdobie činnosti Varšavskej zmluvy. Hegemónia sovietskych generálov a maršalov sa prejavila vo všetkých orgánoch a zmeny sa uskutočňovali len ich rotáciou. Od samého začiatku bola Varšavská zmluva politickovojenskou organizáciou a v sledovanom období plnila funkciu upevňovania jednoty členských štátov.

Ďalším dôvodom existencie Varšavskej zmluvy bolo zachovanie prítomnosti sovietskych vojsk na území Maďarska a Rumunska po podpísaní štátnej zmluvy s Rakúskom. Aj prítomnosť sovietskych vojsk na území NDR a Poľska na základe dvojstranných zmlúv v podstate sledovala sovietsky zámer – kontrolu týchto štátov. V roku 1968 Varšavská zmluva zmenila svoje poslanie intervenciou vojsk do Československa.

Historiografické spracovanie dejín studenej vojny zrejme pokročilo vydaním trojdielnej syntézy v Cambridge roku 2010. Ale je prekvapujúce, že syntéza obsahuje iba

jednu vetu o Československu, a to v súvislosti s predajom zbraní Egyptu roku 1955.² Určitý pohľad na dejiny studenej vojny, ako aj najnovšie poznatky o nej, obsahuje šesť štúdií od popredných západných historikov, ktoré odzneli na medzinárodnej konferencii v novembri 2009 v Prahe. Podľa viacerých publikovaných štúdií z konferencie zaznela požiadavka skúmať dejiny stredovýchodnej Európy v globálnom kontexte. Takýto pohľad na studenú vojnu v stredovýchodnej Európe a Československo v nej je náročný na heuristiku. Analyzovať medzinárodné (globálne) problémy s prelínaním regionálnych je náročné aj z metodického hľadiska. Slovenská historiografia nedisponuje prácami tohto druhu, aby mohli slúžiť ako určitý vzor metodického postupu.

V predloženej práci, ktorá pozostáva z troch kapitol a desiatich podkapitol, sme načrtli sledovanú problematiku v prelínaní globálnych a regionálnych prejavov vzťahujúcich sa na Československo a Slovensko v ňom. Podkapitoly nemôžu byť vyčerpávajúcou analýzou o danej problematike. V stručnej podobe zachytávajú dopad globálnych problémov na región v čase vážnych politickovojenských kríz. Pritom hroziaci konflikt, charakteristický pre studenú vojnu, sa usilujeme formulovať v stručnej a zreteľnej podobe.

Práca s textom priniesla aj viaceré problémy s terminológiou, napríklad v otázke politického pomenovania regiónu strednej Európy. Geografický termín stredná Európa sa vzťahuje na štáty, ktoré sa v tomto regióne nachádzajú. Ale politický termín stredovýchodná Európa (East-Central Europe) sa vzťahuje na stredoeurópske štáty patriace k sovietskemu bloku, to znamená, na bývalé Československo, Poľsko, NDR, Maďarsko. Rakúsko, ktoré na nachádza v strednej Európe, sa ale svojím politickým zameraním zaraďuje k západnej Európe. Ruský termín „Vostočnaja Jevropa“ zahrňuje okrem stredovýchodnej Európy aj balkánske štáty bývalého sovietskeho bloku a, navyše, evokuje potrebu zahrnúť aj európsku časť Ruskej federácie a Ukrajiny.

Predložená práca nadväzuje na monografické spracovanie problematiky studenej vojny vydané roku 2008 pod názvom *Studená vojna. Slovensko 1946 – 1954*. Kniha je určená širokému okruhu záujemcov o históriu najnovších dejín. Vedeckým prístupom spracovania a prínosom v poznaní je určená historikom najnovších slovenských a európskych dejín. Text vychádza z prístupných dokumentov, štúdií a monografií vydaných v Českej republike a na Slovensku. Autor využil archívne pramene fondov uložených v Národnom archíve v Prahe, Slovenskom národnom archíve v Bratislave, Vojenskom ústrednom archíve – Vojenskom historickom archíve v Prahe a Vojenskom historickom archíve v Bratislave. Prirodzene, že archívna báza prameňov je oveľa širšia. Nepodarilo sa mi z viacerých príčin študovať archívne pramene z Ministerstva zahraničných vecí v Prahe. Chronologický prehľad zaradený na konci knihy dopĺňa faktografické údaje, ktoré sa viažu k Slovensku a jeho vojenským dejinám. Ide zväčša o neznáme, alebo menej známe fakty získané z archívnych prameňov. Do knihy sú zaradené súdobé, autentické fotografie z Vojenského historického archívu v Prahe, Vojenského historického archívu v Bratislave, ČTK Praha, TASR Bratislava, National Archives and Records, College Park MD, USA, Slovenskej národnej knižnice – Archívu literatúry a umenia v Martine.

2 Bližšie SMETANA, V.: Nekonečný příběh s náhlým koncem a jeho bezprostřední důsledky pro středovýchodní Evropu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 18, 2011, č. 1-2, s. 28.

I.

**ZMIERNENIE
MEDZINÁRODNÉHO
NAPÄTIA**

1.

Plány o európskom systéme kolektívnej bezpečnosti

Od polovice roka 1953 sa začalo zmiernovať napätie vo vzťahoch medzi bývalými protifašistickými veľmocami z čias druhej svetovej vojny. Rokovania štyroch veľmocí o otázkach bezpečnosti a mieru v Európe a Ázii v rokoch 1954 – 1955 boli určitou nádejou, že studená vojna s vyhrotenými vzťahmi a balansovaním na pokraji vojny sa stane minulosťou. Do rokovaní politikov na najvyššej úrovni a ich ministrov zahraničných vecí sa po desiatich rokoch od skončenia vojny vkladali nádeje na Východe i Západe na ukončenie studenej vojny.

V zahraničnej politike Sovietskeho zväzu a jeho spojencov sa zmiernenie napätia spájalo s vytvorením systému kolektívnej bezpečnosti v Európe. Vznik tohto systému predpokladal riešiť viaceré otázky, na ktoré západné veľmoci (USA, Veľká Británia a Francúzsko) mali diametrálne odlišné názory od sovietskych. V podstate išlo o tri okruhy otázok:

1. Nemecká otázka. V predstavách ZSSR a jeho spojencov vznikla obava, že vytvorenie SRN a neskôr začlenenie do Severoatlantickej aliancie predstavuje ohrozenie okolitých štátov. Aktivizácia revanšistických síl bola istým potvrdením obnovy nemeckého militarizmu. Táto hrozba sa mala odstrániť zjednotením Nemecka. Ale predstavy o vytvorení jednotného Nemecka sa líšili u západných štátov a u Sovietskeho zväzu a jeho spojencov. Rozdielne názory nielenže zabránili zjednoteniu, ale jednostranné a ultimatívne návrhy ZSSR ohľadom riešenia nemeckej otázky v rokoch 1958 – 1961 vystupňovali napätie medzi ZSSR a USA do takej miery, že hrozilo vypuknutie vojny.

2. Systém bezpečnosti v Európe. Podľa sovietskych predstáv sa mal dosiahnuť podpísaním Celoeurópskej zmluvy o kolektívnej bezpečnosti európskymi štátmi a USA. Po podpísaní zmluvy by zanikol bipolárny bezpečnostný systém založený na existencii Severoatlantickej aliancie (NATO) a Varšavskej zmluvy (VZ). Myšlienka celoeurópskej zmluvy bola nereálna už v čase, keď vznikla, pretože západné štáty považovali bezpečnostné záruky v rámci NATO za spoľahlivé a sovietsky návrh za propagandistickú kampaň.

3. Bezatómové pásmo v strednej Európe. So vznikom západonemeckej armády (Bundeswehru) a Národnej ľudovej armády Nemeckej demokratickej republiky a ich začlenením do vojenskopolitických zoskupení NATO a VZ vznikali plány na kontrolu týchto armád vytvorením pásma štátov zloženého z oboch nemeckých štátov a susedných krajín bez atómových a raketových zbraní. Bezatómové pásmo v stredovýchodnej Európe malo predstavovať dôležitý krok ku znižovaniu počtu armád a zbraní.

Československa ležiaceho v strede Európy a na hranici so SRN sa otázky bezpečnosti veľmi citlivo dotýkali. Desaťročie po skončení druhej svetovej vojny pretrvávali

stopy po hrôzach a útrapách z vojny. Propaganda o novom nebezpečenstve zo strany „*rastúceho západonemeckého militarizmu*“ vnášala do vedomia verejnosti pocity neistoty a hrozby z novej vojny. Z tohto pohľadu mierové iniciatívy Sovietskeho zväzu na zvýšenie bezpečnosti mali širokú podporu vo verejnosti. Prítom treba pripomenúť skutočnosť, že vlastné československé iniciatívy v oblasti bezpečnosti a medzinárodných vzťahov fakticky neexistovali. Situácia sa menila len veľmi pomaly aj pod vplyvom sovietskej kritiky, že jednota socialistického tábora nemôže byť v rozpore s vlastnou iniciatívou a využitím svojich možností v boji za záujmy socializmu vo svete. Táto kritika sa vzťahovala jednak na neochotu čs. vedenia obnoviť styky s Juhoslaviou, ale tiež na malé aktivity čs. zahraničnej politiky na Blízkom a Strednom východe, ako aj v Latinskej Amerike. Podnety zo sovietskej strany vychádzali z predstáv N. S. Chruščova o sovietskom mocenskom prenikaní na ázijský, africký a americký (latinskoamerický) kontinent aj pomocou spojencov. Nadväzovanie kontaktov čs. ministerstva zahraničných vecí s niektorými krajinami ázijského, afrického kontinentu a štátov Latinskej Ameriky poskytovalo v druhej polovici 50. rokov nové možnosti čs. zahraničnej politike ako určitú náhradu za zmrazené vzťahy so štátmi mimo sovietskeho bloku v Európe. Čs. zahraničná politika aj v druhej polovici 50. rokov dôsledne kopírovala sovietske návrhy v oblasti medzinárodných vzťahov aj napriek určitým samostatným krokom, ale aj tie podnikala v intenciách sovietskych záujmov.

Otázky zahraničnej politiky a bezpečnosti sa posudzovali z viacerých rovín. Rozhodujúce boli uznesenia Politického byra ÚV KSČ, ktoré boli smernicou nielen pre nižšie stranické orgány, ale najmä pre vládu, ministerstvo zahraničných vecí, ktoré „rozpracovali“ do konkrétnych vyhlásení a memoránd. Uznesenia politbyra ÚV KSČ určovali úlohy ďalším štátnym orgánom a organizáciám Národného frontu tak, aby sa masové kampane napríklad proti „nemeckému militarizmu“, „jadrovej vojne“, „za odzbrojenie“ stali súčasťou jednotného a celoštátneho propagandistického pôsobenia a dostali sa aj do najvzdialenejšej obce štátu. Dôležitou súčasťou takýchto kampaní bola aj mobilizácia za plnenie konkrétnych hospodárskych úloh a výrobných plánov v priemysle a poľnohospodárstve.

Významnými medzinárodnými fórami, na ktorých sa rokovalo o aktuálnych otázkach európskej bezpečnosti bola Berlínska konferencia víťazných mocností v januári – februári 1954 a Ženevská konferencia šéfov vlád štyroch mocností v apríli – júni 1954.¹

Diplomatická príprava konferencie ministrov zahraničných vecí veľmocí veľkej štvorky (Francúzska, Veľkej Británie, Spojených štátov amerických a Sovietskeho zväzu) sa začala roku 1952, keď sa vláda ZSSR obrátila nótou na ostatné veľmoci, aby spolu prerokovali mierovú zmluvu s Nemeckom. Do zvolania konferencie sa uskutočnili viaceré rokovania, výsledkom ktorých bola dohoda o zvolaní konferencie do Berlína. Uskutočnili sa od 25. januára do 18. februára 1954 striedaním miesta rokovania v jednotlivých sektoroch okupovaného Berlína. Delegácie štyroch veľ-

1 Po vzniku Varšavskej zmluvy v máji 1955 otázky bezpečnosti, odzbrojenia, riešenia nemeckej otázky boli permanentným programom zasadaní Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy a orgánov Varšavskej zmluvy. Odtiaľ vychádzali mnohé výzvy na uzatvorenie dohôd o celoeurópskej bezpečnosti.

mocí viedli ministri zahraničných vecí ZSSR (Vjačeslav M. Molotov), USA (John F. Dulles), Veľkej Británie (Anthony Eden) a Francúzska (Georges Bidault). Sovietsky zväz navrhol, aby sa rokovania v Berlíne zúčastnil aj zástupca Čínskej ľudovej republiky (ČĽR), čo zástupca USA odmietol so zdôvodnením, že s agresorom (v Kórei – pozn. M. Š.) nezasadnú za spoločný stôl. Vláda Nemeckej demokratickej republiky (NDR) prijala stanovisko k riešeniu nemeckej otázky, v ktorom navrhla, aby sa jej zástupca zúčastnil rokovania, čo ministri zahraničných vecí západných štátov odmietli s tým, že z rokovania budú vylúčené oba nemecké štáty. Memorandum vlády NDR s návrhom na riešenie nemeckej otázky bolo zaslané konferencii. Pre zamietavé stanovisko západných štátov Memorandum predmetom rokovania nebolo, pretože kopírovalo sovietske návrhy na zjednotenie Nemecka. Navyše, západné štáty nepovažovali NDR za suverénny štát.

Najobširnejšia diskusia na Berlínskej konferencii bola zameraná na nemeckú otázku, ktorá sa koncentrovala na návrhy zjednotenia Nemecka a mierovú zmluvu s ním. Od riešenia týchto dvoch navzájom súvisiacich otázok sa odvodzovalo zabezpečenie mieru v Európe. Názory troch západných štátov na jednej strane a Sovietskeho zväzu na strane druhej sa diametrálne odlišovali. Pre sovietsku delegáciu bola východiskom Postupimská konferencia so závermi politiky voči Nemecku, najmä demilitarizácie a denacifikácie. Spojené štáty a jeho spojenci závery Postupimskej konferencie považovali v mnohom za prekonané. Podporovali začlenenie SRN do západných politickovojských štruktúr s budovaním západonemeckej armády (Bundeswehru) pod kontrolou NATO, ktoré zabráni rastu nemeckého militarizmu. Sovietsky zväz v začlenení SRN do západných štruktúr videl nebezpečenstvo ohrozenia mieru s využitím hospodárskeho potenciálu na posilnenie vojenskej sily NATO, a tým aj na novú agresiu proti ZSSR a jeho spojencom.

K otázke zjednotenia Nemecka na konferencii odzneli dva plány. Prvý predniesol britský minister zahraničných vecí Anthony Eden. Obsahoval päť na seba nadväzujúcich etáp v takomto poradí: 1. uskutočnenie slobodných volieb v celom Nemecku; 2. vytvorenie celonemeckého parlamentu na základe výsledkov volieb; 3. vypracovanie celonemeckej ústavy; 4. prijatie ústavy a zmocnenie celonemeckej vlády parlamentom rokovať s veľmocami o mierovej zmluve; 5. podpísanie mierovej zmluvy s jednotným Nemeckom². V britskom pláne, ktorý podporili ostatné západné štáty, boli na prvom mieste slobodné voľby, na ich výsledkoch sa mali kreovať ďalšie inštitúty moci – parlament a vláda zmocnené rokovať a podpísať mierovú zmluvu. Inak povedané, o zjednotenom štáte a jeho vláde mali rozhodnúť občania v oboch častiach Nemecka. Druhý – Molotovov plán na zjednotenie Nemecka opakoval v hrubých rysoch sovietsky návrh z roku 1952. Podľa neho prvým krokom k zjednoteniu mala byť príprava mierovej zmluvy. Zjednotenie sa malo uskutočniť cestou rokovania oboch nemeckých štátov. Celonemecké porady mali vyústiť do vytvorenia dočasnej vlády, ktorá by pripravila celonemecké voľby bez nátlaku okupačných armád a „nemeckých militaristov“. Za prekážku zjednotenia označoval sovietsk-

2 Slovenský národný archív (SNA) Bratislava, f. ÚV KSČ, I. tajomník K. Bacílek, šk. 6, Informatívna správa MZV o priebehu konferencie ministrov zahraničných vecí v Berlíne.

sky návrh platnosť bonnskej a parížskej zmluvy, ktoré mali platiť aj po zjednotení.³

Ako alternatívu na začlenenie západonemeckej armády do nadnárodných síl v rámci Európskeho obranného spoločenstva (EOS) Molotov navrhol riešenie cestou Celoeurópskej zmluvy o kolektívnej bezpečnosti v Európe. Zmluva mala zaistiť bezpečnosť všetkých európskych štátov a vylúčiť existenciu dvoch proti sebe stojacich politicko-vojenských blokov. Sovietsky názor vychádzal z toho, že EOS je útočným paktom, na rozdiel od západných štátov, ktoré vznikajúce obranné spoločenstvo na nadnárodnom princípe považovali za dôležité pre kontrolu západonemeckej armády.

Molotovov plán Celoeurópskej zmluvy o kolektívnej bezpečnosti v Európe sa odvolával na Chartu OSN o vylúčení použitia násilia a hrozby násilia medzi štátmi – účastníkmi zmluvy, ktorými mohli byť európske štáty bez rozdielu spoločenského zriadenia a Spojené štáty, ak sa zaviazu, že nebudú vstupovať do koalícií alebo spoločenstiev odporujúcich kolektívnej bezpečnosti. Platnosť zmluvy mala byť určená na 50 rokov.⁴ Sovietsky návrh, prednesený Molotovom, o kolektívnej európskej bezpečnosti sledoval v prvom rade cieľ ako zabrániť SRN vstúpiť do západoeurópskeho EOS s vlastnou armádou. Po skončení Berlínskej konferencie ZSSR predložil návrh na svoj vstup do NATO s odôvodnením, že by sa eliminoval útočný charakter tejto organizácie. Vlády troch západných veľmocí 7. apríla 1954 odovzdali ZSSR nótu, v ktorej jeho vstup do NATO odmietli. Obavy ZSSR z vťiahnutia SRN do EOS Molotov zdôvodnil aj tým, že môže vyvolať vytvorenie obranného spoločenstva niektorých európskych štátov, aby zaistili svoju bezpečnosť. Z materiálov Berlínskej konferencie nevyplývali konkrétnejšie sovietske plány na založenie neskoršej – v máji 1955 založenej – Varšavskej zmluvy.

Druhou závažnou otázkou Berlínskej konferencie ministrov zahraničných vecí bolo rokovanie o rakúskej štátnej zmluve. Veľmoci prvýkrát o Rakúsku rokovali v októbri 1943 na Moskovskej konferencii ministrov zahraničných vecí, z ktorej vydali deklaráciu, že Rakúsko bolo prvou obeťou nacistickej agresie a anexiu Rakúska k ríši 15. 3. 1938 vyhlásili za neplatnú a nikdy nenaplnenú. Deklarácia troch ministrov zahraničných vecí (USA, ZSSR a Veľkej Británie) v druhej časti uvádzala, že Rakúsko „za spoluúčasť vo vojne po boku hitlerovského Nemecka nesie zodpovednosť, ktorej nemôže uniknúť, a že pri konečnej správe sa bude prihliadať na podiel, ktorým samo prispeje k svojmu oslobodeniu“⁵. Štátna zmluva (nie mierová) s Rakúskom mala dokumentovať skutočnosť, že nikdy nebolo so žiadnou krajinou vo vojnovom stave. Počas prípravy zmluvy v rokoch 1947 – 1953 sa zástupcovia ministrov zahraničných vecí mnohokrát stretli a výsledkom bol návrh štátnej zmluvy s 59 článkami. Názory západných štátov sa rozchádzali so ZSSR vo formuláciách piatich článkov, a to: v článku 9 o nacistických organizáciách, čl. 16 o utečencoch, čl. 27 o znemožnení opätovného vyzbrojenia

3 Bonnská zmluva z roku 1950 zrušila okupačný štatút s právom troch mocností a SRN usilovala o zjednotenie Nemecka a uzavretie mierovej zmluvy. Zo zmluvy vyplývalo, že len SRN je povolaná rokovať o zjednotení. Parížska zmluva z 25. 5. 1952 počítala so zapojením západonemeckej armády do spoločných nadnárodných ozbrojených síl v rámci Európskeho obranného spoločenstva (EOS). Po neschválení francúzskym parlamentom roku 1954 sa uskutočnilo začlenenie západonemeckej armády do NATO začiatkom mája 1955.

4 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 6, Berlínska konferencia 25. 1. – 18. 2. 1954. Celoeurópska zmluva o kolektívnej bezpečnosti v Európe, sovietsky návrh, základné zásady.

5 *Dějiny Rakouska*. Praha : Lidové noviny, 2009, s. 547.

Nemecka, čl. 42 o majetku Spojených národov v Rakúsku a čl. 48 a 48b o rakúskych predvojnových dlhoch a ich úhrade.⁶ Sovietska strana požadovala, aby Rakúsko splatilo tovarom za ukoristený nemecký majetok nachádzajúci sa na jeho území. Ďalej ZSSR navrhol, aby sa uskutočnil odchod okupačných vojsk až pred uzavretím mierovej zmluvy s Nemeckom. Rakúsky minister zahraničných vecí Leopold Figl sa pripojil k výhradám západných štátov k spomenutým článkom.

Pre Československo a ostatné ľudovodemokratické štáty bolo dôležité znenie textu o štátnej zmluve týkajúce sa utečencov a denacifikácie. Rakúsko bolo po druhej svetovej vojne krajinou, kde politický azyl v západných okupačných zónach našli bývalí funkcionári Slovenského štátu a po roku 1948 politickí utečenci prenasledovaní komunistickým režimom. Pre mnohých exulantov bolo Rakúsko prestupnou stanicou emigrácie do západných štátov. Rakúsko, resp. západné okupačné zóny nevydávali exulantov späť do krajiny, odkiaľ utiekli. Československo malo záujem na dôslednej denacifikácii, pretože mnohí nacistickí pohlavári pochádzali z Rakúska a počas vojny tam mali značnú podporu. Československý záujem na dôslednej denacifikácii vyplýval z obáv, aby sa Rakúsko nestalo krajinou, v ktorej pod vplyvom zo SRN rozšíria svoju činnosť revanšistické spolky.

Československá vláda uznala Rakúsko v novembri 1945. Majetok rakúskych štátnych príslušníkov v priemysle a poisťovníctve v Československu sa odhadoval na 200 mil. Kčs. Rovnakú hodnotu mali živnostenské a poľnohospodárske závody. V priebehu vojny sa počet Rakúšanov na území Čiech a Slovenska odhadoval na 180 000 a po vojne poklesol na 70 000 osôb. Problémy vo vzájomných vzťahoch vznikli v súvislosti s konfiškáciou a znárodnením rakúskeho majetku. Nižšie úrady na Slovensku a v Čechách po roku 1945 často uplatňovali rovnaké prístupy voči Rakúšanom ako voči Nemcom. Okolo toho vznikli spory po vojne, ale neboli také dramatické, aby vyústili do konfliktov, ktoré by spôsobili krízu vo vzájomnom pomere.⁷

Rozdielne názory na niektoré články štátnej zmluvy sa počas Berlínskej konferencie nepodarilo odstrániť. Sovietsky minister zahraničných vecí Molotov navrhol, aby boli prerokované diplomatickou cestou vo Viedni a za účasti zástupcov rakúskej vlády. Rokovaním sa podarilo sporné otázky riešiť, a štátna zmluva bola 15. mája 1955 podpísaná vo viedenskom Belvederi.

Podpísanie štátnej zmluvy Rakúska s víťaznými mocnosťami malo pre Československo význam aj z bezpečnostných hľadísk. Štátna zmluva zavazovala Rakúsko, že nevstúpi do koalícií a vojenských zoskupení a nepripustí budovanie cudzích vojenských základní na svojom území. Rakúsko malo disponovať armádou s počtom okolo 60 000 osôb, vyzbrojenou ľahkými zbraňami.

Berlínska konferencia schválila sovietsky návrh na zvolanie konferencie za účasti

6 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 6, Berlínska konferencia, rokovanie o štátnej zmluve s Rakúskom.

7 Majetkové otázky medzi oboma štátmi boli uzavreté Zmluvou o vysporiadaní určitých finančných a majetkových otázok z 19. decembra 1974. Československo vysporiadalo nároky Rakúska, fyzických a právnických osôb, ktoré vznikli konfiškáciou alebo znárodnením a na vyrovnanie zaplatilo jednu miliardu šilingov a vzdalo sa svojich nárokov v Rakúsku. Na základe tejto zmluvy Rakúsko už nemalo vznášať žiadne majetkové nároky voči Československu (Slovensku) vzniknuté v súvislosti s uplatňovaním Benešových dekrétov.

šéfov vlád veľmocenskej štvorky, aby posúdili opatrenia na zmiernenie medzinárodných vzťahov. Konferencia sa zišla v Ženeve 26. apríla 1954 a trvala 13 týždňov do 21. júla 1954. Jej rokovanie sa sústredilo na dosiahnutie dohody o ukončení vojny v Indočíne⁸ a podpísanie mierovej zmluvy s Kóreou (Severnou a Južnou).

Vojna v Indočíne trvala od roku 1946 a mala niekoľko etáp. Proti francúzskej nadvláde tam vznikla partizánska vojna, ktorá trvala do konca roka 1947. V nasledujúcich rokoch vietnamská armáda začala ofenzívu, výsledkom ktorej bolo oslobodenie niekoľkých provincií spod francúzskej nadvlády.

V čase konania Ženevskej konferencie vojna v Indočíne vstúpila do záverečnej etapy. Od 30. marca 1954 vietnamské jednotky zahájili veľkú ofenzívu proti pevnosti Dien-Bien-Phu a 7. mája francúzske jednotky v pevnosti kapitulovali. Kapituluácia zásadne zmenila situáciu rozhovorov v Ženeve, lebo ukázala bezperspektívnosť Francúzska vojensky zvíťaziť. Vojenská ofenzíva vyčerpala aj vietnamské jednotky, ktoré by sotva zvládli ďalšiu bitku podobného rozsahu. Preto aj vietnamská delegácia na Ženevskej konferencii mala záujem na mierovom riešení situácie. V priebehu konferencie sa stal ministerským predsedom Francúzska P. Menddese-France, ktorý pri nástupe do funkcie vyhlásil, že ak nedôjde k mierovému dohovoru o ukončení vojny do 21. júla 1954, odstúpi z funkcie.

Rokovania v Ženeve za účasti štyroch veľmocí, Čínskej ľudovej republiky, Vietnamskej demokratickej republiky, zástupcov Kambodže a Laosu prebiehali okrem oficiálnych rozhovorov aj formou tajných stretnutí, najmä vietnamskej vojenskej a francúzskej delegácie, na ktorých sa hľadali kompromisné riešenia k trom okruhom otázok, a to: a) k demarkačnej čiare rozdeľujúcej Vietnam, b) k uskutočneniu volieb na území Vietnamu, c) k medzinárodnej kontrole plnenia dohôd Ženevskej konferencie.

Kompromisné dohody spočívali v tom, že obe strany súhlasili s rozdelením Vietnamu pozdĺž 16 rovnobežky, a nie na 13 alebo 18 rovnobežke, ako navrhovala vietnamská a francúzska strana. Aj v druhej otázke sa dosiahla dohoda, že voľby, ktoré rozhodnú o zjednotení oboch častí Vietnamu, budú odložené na rok 1956. V tretej otázke účastníci súhlasili s vytvorením medzinárodnej kontrolnej komisie zloženej zo zástupcu Kanady, Poľska a Indie. Ženevska konferencia súhlasila s vytvorením štátu Laos a Kambodža, ale kvôli protestom Číny nepodporila návrh Laosu na zriadenie vojenských základní na jeho území.

Sovietsky zväz na Ženevskej konferencii presadil Čínsku ľudovú republiku na medzinárodnej aréne. Podporil severovietnamský režim Ho-či-mina ako svojho spojenca. Ale nepodarilo sa mu presadiť komunistický režim na území celého Vietnamu. Moskva mala záujem na dosiahnutí dohody o Indočíne aj na tom, aby Francúzsko neutrpeľo potupnú porážku. Podpora kompromisných návrhov zo strany Sovietskeho zväzu mala presvedčiť francúzskych predstaviteľov o podpore za cenu toho, že Francúzsko nepodporí vstup SRN do Európskeho obranného spoločenstva a podporí sovietske návrhy o kolektívnej bezpečnosti v Európe. Ale tajná dohoda o takejto podpore neexistovala.⁹

Záverečná deklarácia Ženevskej konferencie obsahovala dohodu o ukončení vo-

8 Indočína zahrňovala nasledujúce štáty po Ženevskej konferencii: Vietnamská demokratická republika, Vietnamská republika, Kambodža, Laos.

9 HAJDUK, I. V.: *Sovetskij sojuz na Ženevskej konferencii po Indokitaju*. In: Cholodnaja vojna 1945 – 1953. Moskva 2003, s. 450.

jenských akcií v Indočíne s tým, že z tejto oblasti budú stiahnuté francúzske vojská a Kambodža a Laos sa stanú suverénnymi štátmi. Slobodné voľby v týchto štátoch mali rozhodnúť o ďalšom smerovaní. Demarkačná čiara na 16 rovnobežke rozdelila Vietnam na dve časti.

Na Ženevskej konferencii sa dohoda a podpísanie mierovej zmluvy o Kórei neuskutočnili. Kórea ostávala rozdelená na Severnú a Južnú podľa prímeria z roku 1953.

Sovietsky zväz a jeho spojenci ocenili skutočnosť, že sa na Ženevskej konferencii podarilo dosiahnuť dohodu o Indočíne. Z toho vyvodili záver, že v medzinárodných vzťahoch medzi Východom a Západom neexistujú sporné otázky, ktoré by nemohli byť vyriešené rokovaním a dohodou smerujúcou k upevneniu medzinárodnej bezpečnosti, odstráneniu zdrojov napätia studenej vojny, o nemeckej otázke, zbrojení, hrozbe jadrovej vojny a pod. K výsledkom Ženevskej konferencie vydala vyhlásenie aj československá vláda. Ocenila v ňom obnovenie mieru v Indočíne, najmä zásluhou Sovietskeho zväzu a Čínskej ľudovej republiky. Čs. vláda v intenciách sovietskych názorov deklarovala, že „duch Ženevy“ je vhodný na dosiahnutie dohody o mierovej zmluve s Nemeckom, zákaze atómových zbraní a uzavretí zmluvy o kolektívnej bezpečnosti v Európe.¹⁰

Začiatkom roka 1955 rokovania o rakúskej štátnej zmluve vstúpili do záverečnej fázy, najprv v Moskve a potom na konferencii vyslancov spojeneckých štátov z čias druhej svetovej vojny a Rakúska. Nakoniec sa diskusia o štátnej zmluve zúžila na otázku tzv. nemeckého majetku v Rakúsku. Sovietske finančné nároky v súvislosti s nemeckým majetkom malo Rakúsko uhradiť. Po dosiahnutí dohody aj o tejto otázke¹¹ bola 15. mája vo viedenskom Belvederi podpísaná štátna zmluva s Rakúskom. Podpísali ju ministri zahraničných vecí ZSSR (Vjačeslav Michajlovič Molotov), USA (John Foster Dulles), Veľkej Británie (Harry Macmillan), Francúzska (Antoine Pinay) a Rakúska (Leopold Figl). Po desaťročnej okupácii štyrmi veľmocami, a predtým sedemročnej nacistickej nadvlády Štátna zmluva o obnovení nezávislého a demokratického Rakúska priniesla plnú štátnu suverenitu. Štátna zmluva obsahovala preambulu a deväť článkov. Rakúsko bolo obnovené ako slobodný a nezávislý štát v hraniciach pred roku 1938. „Anšlus“ s Nemeckom bol vylúčený a vláda sa zaviazala zakázať obnovu nacistických a fašistických organizácií.¹²

Československá vláda 10. augusta 1955 prerokovala otázku prístupu k štátnej zmluve o obnovení nezávislého a demokratického Rakúska.¹³ Rakúsky parlament 26. októbra 1955 schválil ústavný zákon o neutralite, ktorý vstúpil do platnosti 5. novembra 1955. Československá vláda uvítala vyhlásenie o trvalej neutralite Rakúska vyhlásením z 1. decembra 1955. Vo vyhlásení pozitívne ocenila záväzok, že Rakúsko nevstúpi do žiadnych vojenských zoskupení a nepripustí vojenské základne na svojom území,

10 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 5, Informácia MZV o Ženevskej konferencii. Tiež Vyhlásenie vlády ČSR k Ženevskej konferencii z 24. 7. 1954. In: Dokumenty československé zahraniční politiky 1945 – 1959. Praha 1960, s. 685-688.

11 Podľa niektorých prameňov Rakúsko zaplatilo šesť miliárd šilingov, pozri *Dějiny Rakouska*, ref. 5, s. 566.

12 *Dějiny Rakouska*, ref. 5, s. 566.

13 *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945 – 1959*. Praha 1960, s. 539-540.

čo označila za významný prínos k upevneniu mieru v Európe.¹⁴ V súvislosti s vyhlásením neutrality Rakúsko presadilo dokument o tzv. teórii obetí, podľa ktorej bolo Rakúsko prvou obeťou nacizmu a nenieslo vinu na rozpútaní druhej svetovej vojny.

Rakúsko aj po vyhlásení neutrality zostávalo krajinou so západnou orientáciou a západným životným štýlom. V roku 1955 vstúpilo do OSN, neskôr do Rady Európy a podpísalo dohodu o ochrane ľudských práv. Roku 1957 sa stalo stálym sídlom Medzinárodnej organizácie pre atómovú energiu a neskôr aj ďalších medzinárodných organizácií z proveniencie OSN. Viedeň bola mestom stretnutia amerického prezidenta J. F. Kennedyho so sovietskym lídrom N. S. Chruščovom a v 70. rokoch ďalších stretnutí svetových politikov, ako aj sovietsko-amerických rokovaní o odzbrojení. Maďarské povstanie roku 1956 vyhnalo z krajiny niekoľko stotisíc Maďarov, ktorí našli azyl v Rakúsku. Rakúske úrady v duchu haagskej konvencie poskytli pomoc utečencom, na ktorú vydali okolo troch miliárd šilingov. Rakúsko bolo krajinou, v ktorej hľadali azyl aj utečenci z Československa. Bolo paradoxom, že v čase uvoľňovania medzinárodného napätia v polovici 50. rokov železná opona a tvrdý režim studenej vojny na hranici Československa s Rakúskom a SRN sa dotvárali o nové technické a informačné prostriedky tak, aby ilegálny prechod hranice nebol možný.

Hranica Československa s Rakúskom v dĺžke 568 km a Slovenskom so 130 km bola strážená čs. armádou, podobne ako so SRN. Viacstenný systém drôtených zátaras na čs.-rakúskej hranici sa budoval od začiatku 50. rokov. Jedna zo zátaras bola napustená elektrickým prúdom a niektoré úseky boli zamínované. Ženijnotechnické zariadenia spolu s pozorovacími vežami a hustotou vojakov Pohraničnej stráže, jej 11. bratislavskej brigády, znemožňovali ilegálne prechody hranice. Okrem toho na úseku 11. brigády, podobne ako na iných úsekoch, bola budovaná agentúrna sieť na slovenskej i rakúskej strane, takže ilegálne pokusy prechodu hranice často končili už v prihraničnom alebo hraničnom pásme.¹⁵

Hranica s Rakúskom a Spolkovou republikou Nemecko bola miestom operácií československých spravodajských služieb, ktoré sa uskutočňovali najmä po roku 1948 až do zrušenia komunistického režimu. Za operáciu na štátnej hranici sa „*považovalo vysielanie a prijímanie zahraničných agentov, alebo iná činnosť súvisiaca s prechodom štátnych hraníc osobami, ktoré mali splniť operatívnu úlohu*“.¹⁶ Táto definícia z roku 1952 bola upravovaná v nasledujúcich rokoch a platila do začiatku 70. rokov. Operácie na štátnej hranici pozostávali z prijatia agenta zo zahraničia, prepravy agenta za hranice, vyberania schránok na našom území v zakázanom pásme s vedením pohraničných orgánov, vyhľadávania a prieskumu nových hraničných prechodov, špeciálnych operácií určených na odhalenie akéhokoľvek úseku hranice za účelom skrytého prechodu cez hranicu určitým agentom alebo špeciálnou skupinou.¹⁷ Operácie spravodajských služieb uskutočňovala štátna bezpečnosť v spolupráci s veliteľmi pohraničných brigád, a pred vojakmi Pohraničnej stráže boli prísne utajované. Do týchto operácií bola zasvätená len časť príslušníkov štátnej bezpečnosti a veliteľov pohraničných brigád.

14 Tamže, s. 540.

15 Bližšie o opatreniach na slovensko-rakúskej hranici pozri: JÍLKOVÍ, A. a T.: *Železná opona. Československá státní hranice od Jáchymova po Bratislavu 1948 – 1989*. Praha 2006, s. 69-91.

16 PULEC, H.: Operace československých spravodajských služeb na státních hranicích po roce 1948. In: *Sborník Archivu bezpečnostních složek*, 2008, č. 6, s. 117.

17 Tamže, s. 121.

S vybudovaním ženíjnotechnických zariadení a agentúrnej siete na rakúsko-slovenskej hranici sa znižoval počet pokusov o útek cez drôtené zátarasy. Novou formou útekov do Rakúska boli skoky z výletných lodí plávajúcich po Dunaji k hradu Devín. Mimoriadne tragicky sa skončila plavba 19. augusta 1956, keď z lode Turiec skočilo päť maďarských turistov s úmyslom preplávať rieku Moravu na rakúsku stranu. Hliadka poriečného oddielu, ktorá sprevádzala loď, začala strieľať a troch usmrtila, jedného zajala a jednému sa útek podaril. Iný prípad úteku z lode sa odohral začiatkom augusta 1956, keď neznámy muž na lodi Pionier pri Devíne vyvolal paniku, že z lode spadlo dieťa, skočil do Dunaja a preplával na rakúsky breh.¹⁸ Po útekoch z lodí, ktoré končili tragicky, ako uvádzame vyššie, Politické byro ÚV KSČ uložilo prvému tajomníkovi ÚV KSS a ministrovi vnútra nepovoľovať výletné zájazdy loďou po Dunaji na Devín.¹⁹ Zhruba o rok neskôr, v júni 1957, bola stanovená zmena hraničného pásma na úseku Devín a jednotlivcom a zájazdom – občanom ČSR bolo umožnené navštíviť Devín na základe priepustky do hraničného pásma. Súčasne z hraničného pásma boli vyňaté mestské časti Bratislavy – Dúbravka a Karlova Ves.²⁰

11. brigáda Pohraničnej stráže (bratislavská) roku 1957 mala 215 dôstojníkov, 132 poddôstojníkov z povolania, 145 poddôstojníkov základnej služby a 1 192 vojakov základnej služby. V tomto stave bol zahrnutý aj počet v poddôstojníckej škole v Moravskom sv. Jáne a Výcvikové stredisko psov v Šamoríne. Na konci 50. rokov sa najviac utečencov pokúsilo prekonať hranicu v Petržalke, Devínskej Novej Vsi a Devínskom jazere. Rozvoj turizmu od začiatku 60. rokov – zájazdy do kapitalistických štátov na športové podujatia a rôzne výstavy sa stali novou príležitosťou na emigráciu, keď sa zo zájazdov všetci účastníci nevrátili a v Rakúsku požiadali o azyl.

Podpísaním štátnej zmluvy a vyhlásením neutrality Rakúska sa skončila jeho okupácia armádami štyroch veľmocí. Pred vyhlásením neutrality sovietska strana zdôvodňovala prítomnosť sovietskych vojsk v Maďarsku potrebou zabezpečenia komunikácií pre sovietsku armádu v Rakúsku. Po stiahnutí sovietskych vojsk z Rakúska táto argumentácia stratila opodstatnenosť. Aby nedošlo k vyprázdneniu tohto priestoru, sovietska strana rokovala s čs. zástupcami o presune dvoch mechanizovaných divízií z Rakúska do Československa. Sovietske jednotky mali byť rozmiestnené na južnej Morave a západnom Slovensku. Po zamietavom stanovisku voči umiestneniu sovietskych vojsk sa čs. strana zaviazala urýchliť modernizáciu armády a tento zámer bol včlenený do Protokolu porady o pláne rozvinutia ozbrojených síl Československa v rokoch 1955 – 1959.²¹ Súčasne sa začali znižovať počty ČSLA. Podnetom bol list N. S. Chruščova adresovaný A. Novotnému z 12. augusta 1955, v ktorom odporúčal znížiť počet ČSLA z 229 000 na 195 000. Návrh Chruščova prerokovalo Politické byro ÚV KSČ a súhlasilo so znížením od 1. novembra 1955. Politbyro súhlasilo tiež so zrušením uznesenia z januára 1955 o predĺžení vojenskej služby na tri roky.²²

18 *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989*. I. Prešov 2001, s. 496.

19 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 15, Uznesenie PB ÚV KSČ z 27. 8. 1956.

20 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 15, inv. j. 36, Stanovenie hraničného pásma na úseku Devín.

21 FIDLER, J.: *Okupace Československa. Bratrská agrese*. Praha 2003, s. 15.

22 NA Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, šk. 209.

Československá republika deklarovala, že má záujem na zlepšení vzťahov s Rakúskom po vyhlásení neutrality. Ale častá strelba na slovensko-rakúskej hranici so ženijnotechnickými zariadeniami nenasvedčovali o konci studenej vojny. Vzájomné kontakty sa uskutočňovali na vládnej a diplomatickej úrovni prostredníctvom spoločenských organizácií (najmä odborov), ale tiež formou vzájomných návštev predstaviteľov Komunistickej strany Československa a Komunistickej strany Rakúska. Vzájomné československo-rakúske vzťahy zaťažovali nevyrovnané majetkové otázky súvisiace s odškodnením rakúskych občanov v Československu po druhej svetovej vojne a konanie Sudetonemeckých dní na území Rakúska. Československú stranu iritovala skutočnosť, že sa vo Viedni roku 1959 konali Sudetonemecké dni. Československá vláda nótou protestovala u rakúskej vlády a u štátov, ktoré garantovali neutralitu Rakúska. Zhromaždenie sudetonemeckých spolkov čs. orgány označovali za nátlak zo strany spolkov sídliačich v Spolkovej republike Nemecko a podliehanie tomuto tlaku. Protestná nóta čs. vlády rakúskemu kancelárovi Raabovi proti konaniu Sudetonemeckých dní odsudzovala ich konanie a uvádzala, že v pozadí ich konania „*stoja militaristické a revanšistické kruhy SRN*“²³.

Vzájomné styky komunistických funkcionárov sa uskutočňovali viacerými formami: vzájomnou účasťou na zjazdoch komunistických strán, oslavách denníkov komunistických strán (*Rudé právo, Pravda, Volkstime*) a počas návštev funkcionárov komunistickej strany v oboch krajinách. Politbyro ÚV KSČ každoročne schvaľovalo pozvanie popredných funkcionárov komunistických strán sovietskeho bloku a niektorých západných (vrátane rakúskej) komunistickej strany na rekreačné pobyty v Československu. Z celkovej kvóty pre západné komunistické strany bolo každý rok 10 – 15 účastníkov, funkcionárov KS Rakúska. Časté rokovania predstaviteľov KSČ a KS Rakúska sa dotýkali medzinárodných otázok a čs.-rakúskych vzťahov. Československí komunistickí predstavitelia sa usilovali, aby ich rakúski partneri podporovali politiku Sovietskeho zväzu a komunistov v ľudovodemokratických štátoch.²⁴

Ale vplyv rakúskych komunistov na vnútropolitické dianie bol slabý, nemohli ho výraznejšie ovplyvniť. Rakúsko bolo štátom západnej orientácie s politickým systémom pluralitnej demokracie s dvoma najsilnejšími politickými stranami – ľudovou a socialistickou – ktoré sa striedali pri moci. Hlavným rysom zahraničnej politiky bolo úsilie o trvalé začlenenie rakúskeho hospodárstva do Západoeurópskeho spoločenstva a upevňovanie vzťahov s krajinami Severoatlantickej aliancie. Pri budovaní armády Rakúsko hľadalo vzor vo Švajčiarsku a Švédsku a usilovalo sa o spoluprácu s nimi. Pre Československo so systémom vlády jednej strany neznamenal vývoj v Rakúsku ani po vyhlásení neutrality zásadnú zmenu vo vzájomných vzťahoch.

23 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 17, inv. j. 38, Návrh na ďalší postup vo veci Sudetonemeckých dní vo Viedni zo 7. 4. 1959 a Priebeh tzv. Sudetonemeckých dní, hodnotenie v Politbyre z 15. 5. 1959.

24 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 17, inv. j. 36, Návrh na stránicke zahraničné rekreácie v roku 1957.

2.

Vznešené, ale nereálne plány

Od polovice 50. rokov predložil Sovietsky zväz celý rad návrhov na vytvorenie kolektívnej bezpečnosti v Európe. Sovietsky návrh Celoeurópskej zmluvy o kolektívnej bezpečnosti z 28. októbra 1955 obsahoval formuláciu, aby po nadobudnutí platnosti zmluvy stratila platnosť Severoatlantická aliancia zo 4. apríla 1949, parížske dohody z 23. októbra 1954 o pristúpení SRN do NATO a Varšavská zmluva zo 14. mája 1955. Celoeurópska zmluva o bezpečnosti mala viesť k rozpusteniu NATO a Varšavskej zmluvy a anulovaniu dohody o vstupe SRN do NATO v čase, keď niekoľko mesiacov predtým (5. mája 1955) vstúpili do platnosti parížske dohody a Varšavská zmluva začala budovať svoje štruktúry vojenskej aliancie.¹ Návrh celoeurópskej zmluvy predpokladal jej platnosť na päťdesiat rokov.

Ďalší sovietsky návrh zmluvy o bezpečnosti v Európe z 28. októbra 1955 obsahoval hrubé rysy neskorších plánov bezatómového pásma v Európe. Sovietska strana sa odvolávala na podnet predsedu vlády Veľkej Británie A. Edena na Ženevskej konferencii šéfov vlád štyroch veľmocí z roku 1954, kde uviedol, že by bolo „účelné vytvoriť v Európe zvláštne pásmo s obmedzením a inšpekciou zbrojenia“². Toto pásmo malo zahrňovať územie SRN, NDR a štátov, ktoré s nimi susedia alebo niektoré z nich. Ale formuláciu o zániku NATO a VZ po podpísaní zmluvy o kolektívnej bezpečnosti už v tomto návrhu nenachádzame.

Sovietske návrhy o kolektívnej bezpečnosti v Európe z roku 1955 a z nasledujúcich rokov počítali s dvoma nemeckými suverénnymi štátmi – SRN a NDR. Ale SRN už krátko po svojom vzniku roku 1949 deklarovala, že je výhradným legitímnym zástupcom nemeckých záujmov všetkých Nemcov žijúcich v SRN a NDR. Tento názor SRN odvodzovala zo svojej legitimity na základe slobodných volieb, kým v NDR boli vytvorené stranickou diktatúrou. Z uvedenej predstavy sa zrodila Hallsteinova doktrína. Bola formulovaná vo vyhlásení vlády SRN z 23. septembra 1955 takto: „SRN vzhľadom na svoj demokraticky legitimizovaný nárok na zastupovanie celého nemeckého národa nebude nadväzovať alebo udržiavať diplomatické styky so žiadnym štátom, ktorý udržiava alebo nadviaže diplomatické styky s NDR.“³ Hallsteinovu doktrínu založenú na tom, že len SRN zastupuje všetkých Nemcov rešpektovali západné štáty, ale menej už rozvojové krajiny. Štáty sovietskeho bloku nemali oficiálne diplomatické styky so SRN (do roku 1967) a podporovali NDR.

Plán zákazu výroby a rozmiestňovania atómových zbraní na území Československa, Poľska a oboch nemeckých štátov predložil poľský minister zahraničných vecí Adam Rapacki v prejave na Valnom zhromaždení OSN 2. októbra 1957. S podrobným

1 *Kolektívna bezpečnosť a spolupráca v Európe*. Bratislava : Obzor, 1978, s. 15.

2 Tamže, s. 17.

3 *Dějiny Německa*. Praha : Lidové noviny, 1955, s. 364-365.

rozpracovaním plánu sa poľský minister obrátil na tri západné štáty a štáty stredovýchodnej Európy. Do svojho plánu zahrnul aj záväzok, aby atómové veľmoci vylúčili nasadenie atómových zbraní proti predpokladanému pásmu.

Československá vláda podporila jeho návrh o bezatómovom pásme, prednesenom na XVII. zasadaní Valného zhromaždenia OSN 2. októbra 1957. K podrobnejšiemu rozpracovaniu Rapackého plánu čs. vláda zaujala stanovisko 14. februára 1958. Memorandum poľskej vlády odovzdané čs. vláde malo slúžiť k rozhovorom a pripravovaným dokumentom o vytvorení bezatómového pásma.⁴

Rapackého plán s jeho konkretizáciou odznel v čase, keď sa v SRN na pôde Spolkového snemu (parlamentu) a vo verejnosti viedli diskusie o vyzbrojení Bundeswehru taktickými atómovými zbraňami (s dosahom 50 – 200 km). Koncom marca 1958 Spolkový snem prijal rezolúciu „*vyzbrojiť Bundeswehr najmodernejšími zbraňami*“. Na protest proti týmto plánom vzniklo široké protestné hnutie ľavicových síl v SRN a krajinách sovietskeho bloku.

Široká propagandistická kampaň rozvinutá od začiatku roka 1958 mala aj ďalšie súvislosti. V decembri 1957 sovietska vláda vyzvala vedenia štátov svojho bloku, aby podporili pripravované mierové návrhy adresované vládam NATO a členským štátom OSN pred zasadaním NATO. Zasadanie Severoatlantickej rady ako najvyššieho orgánu sa konalo v dňoch 16. – 19. decembra 1957 a sústredilo sa na dôsledky vypustenia sovietskej družice Sputnik 4. októbra 1957.⁵ Pripravované sovietske iniciatívy mali upozorniť vlády členských štátov NATO a verejnosť v týchto krajinách na ohrozenie mieru vojenskými opatreniami NATO. Hlavným zámerom bolo vyburcovať verejnú mienku Západu proti pripravovanému vyzbrojeniu Bundeswehru atómovými zbraňami. Vyhlásenia vlád a parlamentu s kampaňou v tlači v štátoch sovietskeho bloku mali ovplyvniť verejnú mienku o ohrození mieru na Západe. Ohlásené návrhy vlády ZSSR z 8. januára 1958 mali byť predmetom rokovaní na najvyššej úrovni štátov Východu a Západu a dotýkali sa nasledujúcich otázok: zastavenia skúšok atómových zbraní a zrieknutia sa použitia jadrových zbraní, vytvorenia bezatómového pásma v stredovýchodnej Európe, uzavretia zmluvy o neútočení medzi NATO a VZ, zníženia cudzích vojsk na území Nemecka a iných európskych štátov, vypracovania dohody o odvrátení náhleho útoku, rozšírenia medzinárodných obchodných stykov, zastavenia vojnovnej propagandy, zmiernenia napätia na Blízkom východe. Na sovietsku výzvu podporiť mierové iniciatívy z 8. januára 1958 reagovalo československé komunistické vedenie uznesením Politického byra ÚV KSČ zo 14. januára 1958. Uznesenie obsahovalo celý rad opatrení na ich podporu od ministerstva zahraničných vecí, oddelení ÚV KSČ, Národného frontu a médií. Uznesenie schválilo odoslanie nóty československej vlády vládam členských štátov NATO, list predsedu Národného zhromaždenia ČSR Zdenka Fierlingera predsedovi Spolkového snemu SRN Eugenovi Gerstermaierovi, list predsedu vlády Viliama Širokého Spolkovému kancelárovi SRN Konradovi Adenauerovi, listy niektorým západoeurópskym sociálnodemokratickým stranám, list primátora Prahy hamburskému senátu a ďalšie.⁶ Obsah uvedených listov bol približne rovnaký, vy-

4 *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945 – 1959*. Praha 1960, s. 710-712.

5 REIMAN, Michal – LUŇÁK, Petr: *Studená válka 1954 – 1964. Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno : Doplněk, 2000, s. 70-71.

6 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 16, inv. j. 37.

jadrovali podporu sovietskym návrhom s akcentovaním čs. záujmu na vytvorení bezatómového pásma v stredovýchodnej Európe a vyjadrovali obavy z vyzbrojenia Bundeswehru atómovými a raketovými zbraňami. Uznesenie politbyra ÚV KSČ ukladalo vedeniam a organizáciám Národného frontu organizovať širokú masovú akciu na podporu sovietskych návrhov, ktorá vyvrcholila konferenciou zvolanou ústredným výborom Národného frontu 27. januára v Prahe. Propagandistická kampaň pokračovala aj po tejto konferencii organizovaním schôdzí, zhromaždení, besied, na ktorých delegáti konferencie vystupovali s referátmi. Okrem toho oddelenie ÚVKČ pre agitáciu a propagandu pripravilo plán propagácie pre rozhlas, televíziu a film. Ďalej na stránkach niektorých časopisov boli publikované besedy zahraničných vedcov, umelcov s našimi predstaviteľmi (napríklad s básnikom Nezvalom, chemikom Heyrovským, filmovým umelcom Trnkom, prípadne inými osobnosťami známymi na Západe) odsudzujúcimi ohrozenie mieru.⁷ Československá vláda zaujala osobitné stanovisko aj k vyzbrojovaniu Bundeswehru atómovými zbraňami. Text memoranda bol odovzdaný diplomatickým zástupcom západných krajín a ľudovodemokratických štátov. Ministri zahraničných vecí NDR, Poľska a Československa na porade v Prahe 10. – 12. apríla 1958 odsúdili uznesenie Spolkového snemu o znovuvyzbrojení Bundeswehru a označili ho za príčinu zostrenia napätia v Európe. Na porade posúdili aj možné opatrenia v prípade jeho atómového vyzbrojenia.

Sovietsky návrh Zmluvy o priateľstve a spolupráci európskych štátov z roku 1958 uvádzal, aby sa „vytvorilo pásmo, v ktorom sa nebudú vyrábať ani skladovať atómové, vodíkové ani raketové zbrane, ani zariadenia na obsluhu uvedených druhov zbraní. Toto pásmo malo zahrňovať územie NDR, SRN, Poľskej ľudovej republiky a Československej republiky“⁸. Plánom o bezatómovom pásme Sovietsi reagovali na rozhodnutie NATO z decembra 1957 o rozmiestnení amerických jadrových rakiet stredného doletu v západnej Európe. Rozmiestnenie rakiet riešilo strategickú nerovnováhu v prospech Sovietskeho zväzu. Mierové návrhy ZSSR boli aj súčasťou Deklarácie členských štátov Varšavskej zmluvy z 24. mája 1958. Členské štáty na zasadaní Politického a poradného výboru VZ sa stotožnili s komplexom sovietskych návrhov a odsúhlasili ich v obsiahlej deklarácii zverejnenej v médiách. Zámerom publikovanej deklarácie bolo ovplyvňovať verejnú mienku a prekryť existujúce vnútorné problémy štátov Varšavskej zmluvy propagáciou vznešených, ale nereálnych plánov riešenia bezpečnostných otázok. Rapackého plán a sovietske návrhy na kolektívnu bezpečnosť západné štáty odmietli s argumentom, že by ich prijatím bola narušená vojenská rovnováha v prospech Varšavskej zmluvy, nakoľko ZSSR mal prevahu v konvenčných zbraniach. Západné štáty odmietli aj návrhy NDR na zjednotenie Nemecka vytvorením konfederácie a za východisko zjednotenia považovali Edenov päťbodový plán prednesený na Ženevskej konferencii v roku 1954, v ktorom prvým bodom boli slobodné a demokratické voľby v oboch nemeckých štátoch a na základe nich vytvorenie celonemeckej vlády a parlamentu.

Návrh vlády ZSSR na uzavretie Zmluvy o priateľstve a spolupráci európskych štátov dostala vláda Československa formou nóty 15. júla 1958. K nemu čs. vláda vydala vyhlásenie vyjadrujúce súhlas so sovietskym hodnotením situácie, najmä ohľadom

7 Tamže, Uznesenie politbyra ÚV KSČ zo 14. 1. 1958.

8 Kolektívna bezpečnosť, ref. 1, s. 20-21.

nebezpečenstva zbrojenia a hrozby atómovej vojny. Európsku bezpečnosť podľa čs. vyhlásenia ohrozovala výstavba západonemeckej armády a návrh na urýchlené vyzbrojenie jadrovými a raketovými zbraňami. Vyhlásenie čs. vlády podporilo uzavretie Zmluvy o priateľstve a spolupráci európskych štátov a vytvorenie pásma bez jadrových a raketových zbraní v strednej Európe, ktoré by položilo základ medzinárodnej dôvery.⁹ Súčasťou čs. iniciatív boli návrhy čs. vlády na normalizáciu vzťahov s Rakúskom zo 14. júna a normalizáciu vzťahov so Spolkovou republikou Nemecko z 1. júla 1958. V liste predseda vlády Československa navrhol riešiť zlepšenie vzájomných vzťahov návštevou rakúskeho spolkového kancelára Juliusa Raaba v Prahe.¹⁰ Za dôležitý krok normalizačných vzťahov so SRN bol považovaný návrh čs. predsedu vlády nadviazať vzájomné diplomatické styky.¹¹ Tomuto kroku zo strany SRN v prvom rade bránila Hallsteinova doktrína o výlučnom práve SRN nadväzovať zahraničné styky. Československo udržiavalo úzke styky s NDR.

Množstvo sovietskych návrhov z rokov 1957 – 1958, ale aj z neskorších rokov, napríklad návrh na odzbrojenie, ktorý odznel na pôde OSN roku 1960, možno označiť za nereálne. Nepochybne súviseli s Chruščovovou iniciatívou v oblasti zahraničných vzťahov Sovietskeho zväzu po porážke „protistraníckej skupiny“ vo vedení KSSZ, keď sa mu v júni 1957 podarilo vyradiť svojich oponentov z politického života. Medzi najvýznamnejších patrili V. Molotov – minister zahraničných vecí, ďalej Georgij K. Malenkov, Lazar Kaganovič a z armádných predstaviteľov maršal Georgij K. Žukov. Uvedená skupina pripravovala prevrat zosadením N. Chruščova z vedúcej funkcie v KSSZ. Prevrat sa nepodaril a jeho osnovatelia boli poslaní do politického dôchodku. Prvý tajomník ÚV KSSZ N. Chruščov po neúspešnom prevrate už nemal určitý čas skutočných oponentov vo vedení komunistickej strany a sovietskeho štátu. Získal dominantné postavenie aj v zahraničných záležitostiach, jednak množstvom rôznych návrhov o európskej kolektívnej bezpečnosti a bilaterálnych vzťahoch so západnými štátmi a krajinami tretieho sveta. Na rozdiel od svojho predchodcu – J. V. Stalina, ktorý bol strojcom zahraničnej politiky ZSSR, N. Chruščov bol „veľkým cestovateľom“. J. Stalin sa počas takmer tridsaťročného obdobia vlády len dvakrát vydal do zahraničia na konferenciu Veľkej trojky v Teheráne a Postupime. N. Chruščov za jedenásť rokov pôsobenia na čele komunistickej strany (1953 – 1964) niekoľkokrát navštívil všetky krajiny sovietskeho bloku, západnú Európu, USA, ale tiež Čínu, Indiu, Barmu, Afganistan. Cieľom početných návštev bolo v prvom rade oživenie sovietskej zahraničnej politiky a propagácia sovietskeho komunistického systému. Tento zámer bol evidentný najmä počas návštevy USA v roku 1959 a z jeho vystúpení na pôde OSN o odzbrojení a dekolonizácii.

Neúspech Rapackého plánu o zákaze rozmiestovať jadrové zbrane v stredovýchodnej Európe viedol Sovietsky zväz k aktivizácii nemeckej otázky. Sovietske nóty z 27. novembra 1958 a 10. januára 1959 adresované západným štátom ohľadom riešenia nemeckej otázky mali ultimatívny charakter. Uvádza sa v nich, že ak USA, Veľká Bri-

9 Dokumenty, ref. 4, s. 459-462.

10 Tamže, s. 541-544. List rakúskemu kancelárovi J. Raabovi sa nezmieňuje o tom, že návšteva v Prahe by mohla riešiť staré majetkové spory z konca vojny.

11 Dokumenty, ref. 4, s. 454-459.

tánia a Francúzsko nepristúpia do pol roka na sovietske návrhy na uzavretie mierovej zmluvy s oboma nemeckými štátmi, Sovietsky zväz a jeho spojenci uzavrujú separátnu mierovú zmluvu s NDR. Jej uzavretím by zanikli právomoci troch západných veľmocí v Západnom Berlíne a spojovacie cesty so Spolkovou republikou Nemecka by prešli pod kontrolu NDR. Západný Berlín sa mal premeniť podľa sovietskej nóty na slobodné demilitarizované mesto. Chruščovovo ultimátum o nemeckej otázke spustilo dlhú konfrontáciu, počas ktorej sovietska i americká strana nevyklúčovali, že v prípade vyhrotenia situácie použijú silu na obhajobu svojich záujmov. Štáty Varšavskej zmluvy, vrátane Československa, prijímali mimoriadne opatrenia pre prípad vojnového konfliktu. N. S. Chruščov nátlakom na tri západné štáty si chcel vynútiť pozvanie na oficiálnu návštevu Spojených štátov a zvolanie vrcholnej schôdzy šéfov štyroch vlád. Príprava návštevy Chruščova v USA zatienila aj konferenciu ministrov zahraničných vecí, ktorá sa začala 11. mája 1959 ako schôdza ministrov zahraničných vecí veľmocenskej štvorky a zástupcov oboch nemeckých štátov v Ženeve o nemeckej otázke. Na riešenie otázky Západného Berlína vytvorením slobodného demilitarizovaného mesta mala záujem NDR, aby zabránila masovému odchodu občanov do SRN cez Západný Berlín. Pod dojmom pripravovanej návštevy Chruščova v USA a konferencie ministrov zahraničných vecí v Ženeve Sovietsky zväz ustupoval od polročného ultimáta (ktoré malo vypršať 27. mája 1959) o podpísaní mierovej zmluvy s Nemeckom. Zrejme aj z toho dôvodu, že od Chruščovovej návštevy v USA v septembri 1959 a amerického prezidenta Dwighta D. Eisenhowera v októbri 1959 v ZSSR sa očakávali dohody aj o nemeckej otázke. K tomu treba dodať, že počas návštev okrem výmeny názorov na nemeckú otázku, nepristúpili k žiadnym dohodám.¹² Stanoviská americkej a sovietskej strany boli diametrálne také odlišné, že bez „potupného kompromisu“ sa dohodnúť ani nemohli. Šéfovia ľudovodemokratických štátov boli o ceste Chruščova v USA informovaní v tom zmysle, že mala veľký zahraničnopolitický význam, a to: priaznivým vplyvom na obyvateľstvo USA a na uvoľnenie medzinárodného napätia. Bol to osobný triumf a vrchol zahraničnopolitických aktivít N. Chruščova, ale nie úspech zahraničnej politiky ZSSR.

V polovici mája 1960 sa mala konať schôdza najvyšších predstaviteľov štyroch veľmocí v Paríži (Chruščova, Eisenhowera, Macmilliana, de Gaulla) a rokovania o nemeckej otázke a zákaze skúšok jadrových zbraní. Avšak 1. mája 1960 bolo nad územím ZSSR zostrelené americké prieskumné lietadlo U-2 a pilot Francis G. Powers bol zajatý. Prieskumný let nad sovietskym územím nebol prvý.¹³ Zo skutočnosti, že Chruščov sa nestážoval na špionážne lety nad svojím územím, americká strana vyvodila záver, že sa ich nepodarilo odhaliť. Lietadlo U-2 odštartovalo z Pakistanu, preletelo strednú Áziu, kde boli sovietske raketové základne, smerovalo na Ural a v Nórsku malo pristáť.

12 REIMAN, ref. 5. Důvěrná informace ÚV KSSS o návštěvě N. S. Chruščova v USA, určená vedoucím představitelům lidově demokratických zemí, s. 117-128.

13 Od roku 1952 americké a britské lietadlá prelietávali Ural, na severe Murmansk a na juhu Stalingrad. Prvý let prieskumného lietadla U-2 sa uskutočnil v júli 1956. Ďalšie lety sa uskutočnili v nasledujúcich rokoch a predposledný v apríli 1960 so súhlasom prezidenta USA D. Eisenhowera. Na prieskumných letoch mala záujem spravodajská služba, aby sledovala výstavbu raketových základní a zabránila prípadnému nečakanému útoku. TAUBMAN, Wiliam: *Chruščov. Člověk a jeho doba*. Praha : BB Art, 2005, s. 440-445.

Pri Sverdlovsku (v súčasnosti Jekaterinburg v Sverdlovskej oblasti na Urale) sovietska raketa detonovala pod U-2 a rozlomila ho. Ďalšie vypálené rakety zasiahli vlastnú stíhačku MiG-19.¹⁴

Americká strana spočiatku nepriznala stratu U-2. Až 5. mája, keď Chruščov na zasadaní Najvyššieho soviету oznámil zostrelenie lietadla, ale osud pilota zamlčal. Ďalej oznámil, že na schôdzu do Paríža pôjde, ale bude požadovať verejné ospravedlnenie amerického prezidenta a ubezpečenie, že potrestá vinníkov (Chruščov sa mylne domnieval, že prelety sú bez súhlasu prezidenta) a prisľúbi, že ďalšie lety sa už neuskutočnia. Americký prezident oznámil, že do konca jeho funkčného obdobia prezidenta USA (do konca roka 1960) sa už prieskumné lety neuskutočnia. Ďalej americký prezident v úzkom kruhu svojich poradcov svoj súhlas s letmi odôvodnil nevyhnutnosťou zabrániť sovietskemu prekvapivému útoku. Ale verejné ospravedlnenie považoval za ponižujúce. Bez verejného ospravedlnenia Chruščov odmietal rokovať s Eisenhowerom a odletel z Paríža do Moskvy. Predtým ešte na tlačovej konferencii v Paríži a v rôznych vyhláseniach fakticky znemožnil schôdzku na najvyššej úrovni. Neskôr aj popredný sovietsky predstaviteľ Anastas Mikojan označil Chruščovovo správanie za chybu.¹⁵ Sovietsky diplomat Viktor Israeljan vo svojich spomienkach¹⁶ uvádza, že ministerstvo zahraničných vecí pripravilo alternatívny návrh, aby vládu USA nedostala aféra okolo U-2 do podoby verejného škandálu. Ale Gromyko, ktorý poznal štýl Chruščovovej diplomacie, sa neodvážil s návrhom vystúpiť.

Na jesennom zasadaní OSN v New Yorku roku 1960 Chruščov prehovoril na svoje obľúbené témy – odzbrojenie a dekolonizácia. Na pôde OSN predostrel veľkolepý, ale fantastický plán všeobecného a úplného odzbrojenia. Na konci jeho pobytu v New Yorku vznikol incident na pôde OSN počas vystúpenia filipínskeho delegáta, ktorý v súvislosti s dekolonizáciou uviedol, že celá východná Európa bola zbavená politických a občianskych práv a pohltená Sovietskym zväzom. Na slová filipínskeho delegáta Chruščov reagoval tak, že vyzul topánku a začal búchať do stola, čím vyvolal veľké pobavenie v sále. Podľa sovietskeho diplomata V. Izraeljana extravagantné vystúpenie spočiatku vyvolávalo smiech a pobavenie, ale „topánková (bašmačnaja) diplomacia“ prinášala škody zahraničnopolitickým vzťahom Sovietskeho zväzu.¹⁷

Nový americký prezident J. F. Kennedy, zvolený vo voľbách v novembri 1960, po svojom nástupe do funkcie sa najprv stretol so západnými politikmi. Súčasne vyjadril želanie stretnúť sa s Chruščovom v Stockholme alebo vo Viedni. Napokon obaja politici súhlasili so schôdzou 3. – 4. júna vo Viedni. Pred touto schôdzou N. Chruščov prišiel vlakom do Bratislavy a 1. júna 1961 v Smoleniciach – v dome vedeckých pracovníkov Slovenskej akadémie vied, sa stretol s členmi československého vedenia komunistickej strany a štátu. Na schôdzi v Smoleniciach sa zúčastnili: Antonín Novotný, Viliam Široký, Jiří Hendrych, Karol Bacílek, Rudolf Barák, Pavol David, Rudolf Strechaj, Vladimír Koucký, Václav David. Za sovietsku stranu okrem N. Chruščova sa

14 Tamže, s. 443.

15 Tamže, s. 465.

16 ISRAELJAN, Viktor: *Na frontoch chladnej vojny. Zapisky sovietskeho posla*. Moskva : Mir, 2003, s. 76.

17 Tamže, s. 76.

schôdze zúčastnil Andrej Gromyko (minister zahraničných vecí) a Michail V. Zimjanin (sovietsky veľvyslanec v Prahe).

Na besede s vedúcimi čs. predstaviteľmi Chruščov informoval o otázkach, o ktorých predpokladal, že budú vo Viedni predmetom rokovania s americkým prezidentom Kennedym. Podľa zápisu z besedy sa Chruščov o Kennedym vyjadril ako o neznámom politikovi v porovnaní s Dullesom, ktorého považoval za čitateľného. Chruščov nepredpokladal, že sa s Kennedym dohodne o nemeckej otázke, ale ani o iných otázkach (zákaz pokusov s jadrovými zbraňami a odzbrojenie, Laose). V súvislosti s nemeckou otázkou Chruščov uviedol, že podpísanie mierovej zmluvy aktuálne vychádza najmä z potrieb NDR, pretože odchod jej občanov na Západ narušuje hospodársky život. Za aktuálny čas podpisu uviedol október 1961, po skončení pripravovaného XXII. zjazdu sovietskych komunistov. Chruščov od pôvodného zámeru ohláseného na konci roka 1957 a začiatkom roka 1958 do pol roka podpísať mierovú zmluvu s Nemeckom, ustupoval potom, keď západné štáty jednoznačne vyjadrili svoj nesúhlas s ultimátom. Ale „vojna kvôli Západnému Berlínu na 95 percent nebude“¹⁸, povedal Chruščov na besede s čs. predstaviteľmi. A. Novotný sa na besede poťažoval, že vzniknuté hospodárske problémy v Československu súviseli s narušením obchodnej výmeny s Čínou. Čína odmietla objednanú čs. produkciu v hodnote 700 mil. korún (turbíny, elektrárne, stroje vyrobené podľa čínskych požiadaviek a nepredajné na iných trhoch), čím vznikli určité hospodárske problémy. Ťažkosti spôsobené skrátením obchodu s Čínou pokračovali aj v nasledujúcom roku 1962, keď obchod s Čínou poklesol z plánovaných 1,5 miliardy Kčs na 192 miliónov. Suroviny, ktoré sa mali doviezť z Číny, boli nakupované na kapitalistických trhoch za devízy. Odmietnutím dodávok mäsa z ČLR sa oficiálne zdôvodňovali ťažkosti v zásobovaní obyvateľstva.¹⁹

Dva dni rozhovorov vo Viedni (3. a 4. júna 1961) medzi predsedom rady ministrov ZSSR N. Chruščovom a americkým prezidentom J. Kennedym sa začali „filozofickou časťou“ o prednostiach socializmu a kapitalizmu. Vzájomné presvedčanie o prednostiach svojho politického systému obhajovali obaja politici. Ďalšia časť rozhovorov 3. júna sa dotýkala otázok mocenských záujmov USA a ZSSR v jednotlivých častiach sveta. Názorové stretnutie sa dotýkalo Kuby, Laosu a iných krajín. Z Kennedyho sebakritiky vo vzťahu ku Kube Chruščov vyvodil záver, že jeho slabosť treba využiť na ústupky v iných článkoch.²⁰ Pritom Kennedy v rokovaní uviedol, že na kubánskom režime USA prekáža to, že vláda Fidela Castra sa k moci nedostala na základe slobodných volieb, a že také voľby Castro odmieta. Inak povedané, Kennedy odmietal režim F. Castra ako nelegitímny. Podobné výhrady Kennedy vyjadril aj k iným režimom, ktoré nevznikli legitímne slobodnými voľbami občanov. „Uznávame také vlády, ktoré sa k moci dostanú v dôsledku vyjadrenia slobodnej vôle ľudu, napriek tomu, že uskutočňujú politiku s vami (ZSSR).“²¹

18 REIMAN, ref. 5. Zápis z besedy N. S. Chruščova s vedúcimi činiteľmi ÚV KSČ a vlády ČSSR v Smoleniciach (nie Smolenici, pozn. M. Š.) a Chruščovov prípitok na obede, s. 198.

19 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný, šk. 209.

20 Kennedy nedal rozkaz k leteckej podpore kubánskych exulantov, ktorí sa vylodili v Zátoké sviň na Kube a boli F. Castrom porazení. V tejto súvislosti sa Kennedy vyjadril takto: „Pritom moje názory a závery boli mylné, ako sa mi stalo v prípade Kuby.“

21 REIMAN, ref. 5. Sovietske záznamy zo stretnutia J. F. Kennedyho a N. S. Chruščova vo Viedni adresované A. Novotnému. Záznam o besede N. S. Chruščova a J. Kennedyho 3. júna 1961, s. 223.

Podstatná časť rozhovorov sa uskutočnila 4. júna a dotýkala sa najprv politiky oboch veľmocí vo vzťahu k Laosu. Obaja politici vyjadrili, že si želajú, aby sa Laos stal neutrálnym štátom, a aby podpora bojujúcich strán ZSSR a USA viedla len k dohode o zastavení palby. Politici sa nedohodli ani na ďalšej prerokováanej otázke, a to odzbrojení a zastavení jadrových skúšok. Rozdielne názory existovali na kontrolu skúšok jadrových zbraní a jej organizáciu. Pre Chruščova bolo neprijateľné, aby kontrolu uskutočňovali neutrálne štáty alebo OSN, lebo ich nepovažoval za nestranných. Sovietsky návrh o odzbrojení po etapách v podobe ako ho Chruščov predniesol na pôde OSN, nebol pre americkú stranu prijateľný. Politici sa dohodli len na tom, že v rokovaníach o otázkach odzbrojenia a kontroly jadrových skúšok treba pokračovať ďalej na úrovni komisií a ministrov zahraničných vecí.

Najdôležitejšia časť rokovaní bola o nemeckej otázke. Obaja predstavitelia otvorene a bez inotajov interpretovali svoje názory a predstavy o jej riešení. V tejto súvislosti N. S. Chruščov svoje názory zhrnul takto: *Chceme uzavrieť mierovú zmluvu spolu s vami. Ak naše stanovisko neprijmete a mierovú zmluvu odmietnete, v takom prípade ju podpíšeme sami. Ak bude Západné Nemecko súhlasiť, podpíšeme ju s dvoma nemeckými štátmi. Ak nie, potom len s Nemeckou demokratickou republikou. Zmluva bude znamenať, že vojnový stav skončil na celom území NDR a všetky dohody a inštitúcie, ktoré vznikli v dôsledku kapitulácie Nemecka stratia platnosť. Z toho vyplynie, že skončí okupačný režim v Západnom Berlíne a dohody o prístupe (leteckom a pozemnom) do Západného Berlína. Podľa toho prístup USA v zmysle predchádzajúcich spojeneckých dohôd bude zastavený, respektíve vstup budú kontrolovať vojská NDR.*

V odpovedi J. Kennedy uviedol: *V mierovej zmluve nejde len o právne hľadisko, lebo sa bezprostredne dotýka bezpečnosti USA a jeho spojencov. V Západnom Berlíne je americká prítomnosť na základe medzinárodných dohôd, a nie súhlasu východných Nemcov. Naše právo nemôže byť jednostranne zrušené. Každý americký prezident po vojne dodržiaval záväzky voči Západnému Berlínu. Ak by USA súhlasili so zrušením záväzkov, nikto nám nebude veriť, a to ohrozí našu bezpečnosť. Ak budeme vytlačení zo Západného Berlína, všetky naše záruky západnej Európe stratia význam a prestanú USA veriť. Z tohto dôvodu otázka mierovej zmluvy navrhovaná Chruščovom sa dotýka nielen záujmov USA, ale celej západnej Európy. V súčasnosti nie sú podmienky na podpísanie mierovej zmluvy, lebo zmluva by narušila existujúcu rovnováhu síl. Pre nás (USA) je desivá časť návrhu, kde hovoríte o zastavení prístupu a zrušení našich práv v Západnom Berlíne. Škrtom pera sa zmení terajšia rovnováha v náš neprospech.*

Chruščov niekoľkokrát zopakoval, že ZSSR sám podpíše mierovú zmluvu do konca roka 1961, v dôsledku čoho budú vzťahy ZSSR – USA nejaký čas poznamenané veľkým napätím. Kennedy na záver rozhovorov vyjadril presvedčenie, že nevznikne taká situácia, ktorá by ohrozila bezpečnosť a mier.²²

V priebehu rokovania 4. júna 1961 N. Chruščov niekoľkokrát ultimatívne vyhlásil, že ZSSR podpíše mierovú zmluvu aj sám. Jeho vyhrážky ale nemali účinok na Kennedyho, aby ustúpil zo svojho stanoviska. Stanovisko Chruščova bolo čiastočne podmienené nátlakom východonemeckého lídra Waltera Ulbrichta, ktorý Chruščovovi

22 REIMAN, ref. 5. Záznam besedy N. S. Chruščova s J. Kennedym 4. júna 1961. Sovietsky zápis z besedy má 31 strán, s. 236-260.

pripomínal, že od roku 1958 sa nijak nepokročilo ohľadom mierovej zmluvy s Nemeckom. Navyše východonemecký líder podpis mierovej zmluvy spájal s dostatočnou hospodárskou pomocou zo strany ZSSR, aby NDR odolala hospodárskej blokáde, ktorá by pravdepodobne nasledovala po uzavretí prístupových ciest do Západného Berlína. Veľké hospodárske problémy, s ktorými ZSSR zápasil v roku 1961, vinou neúrody v poľnohospodárstve a dezorganizácie zapríčinennej Chruščovovými „reformami“, nedávali veľké šance Ulbrichtovi na hospodársku pomoc. Chruščov niekoľkokrát vyhlásil, že NDR si musí pomôcť sama. Dráždila ho aj skutočnosť, že životná úroveň obyvateľov NDR bola vyššia ako v ZSSR aj vďaka dotáciám, ktoré NDR poskytoval. Hospodárske problémy NDR sa znásobovali exodom obyvateľov do NSR.

Schôdza N. S. Chruščova s J. F. Kennedym vo Viedni nepriblížila dohodu o podpísaní mierovej zmluvy s Nemeckom. Skôr naopak, vývoj okolo nemeckej otázky smeroval k eskalácii napätia a Berlínskej kríze s nebezpečenstvom konfrontácie.

3.

Prestávka v regionálnej studenej vojne

Vystupňovanie napätia medzi Juhosláviou a ZSSR v rokoch 1948 – 1953 možno považovať za regionálnu studenú vojnu vo vnútri sovietskeho bloku. Československo od samého počiatku konfliktu, ktorý sa stupňoval, bolo jednoznačne na sovietskej strane. Politické a ideologické napätie bolo sprevádzané obmedzovaním hospodárskych stykov a hrozilo prerásť do vojenského konfliktu, na ktorý sa pripravovali obe strany: Sovietsky zväz a európske ľudovodemokratické štáty na strane jednej a Juhoslávia na strane druhej.

Po smrti J. V. Stalina v marci 1953 boli zo strany Sovietskeho zväzu evidentné pokusy o normalizovanie vzťahov s Juhosláviou. Dôvodom zblížovania Moskvy s Belehradom bola obava, „*aby Juhoslávia neprešla do imperialistického tábora*“, keďže sa začali upevňovať väzby medzi Juhosláviou a západnými štátmi.¹ Od zblížovania Sovietskeho zväzu s Juhosláviou závisela aj úroveň vzťahov ľudovodemokratických štátov k nej. Lebo aj po smrti Stalina a určitom zmierňovaní napätia štáty sovietskeho bloku nemohli samostatne vyvíjať iniciatívu v odstránení dedičstva rokov 1948 – 1953. Sovietsko-juhoslovanský konflikt sa preniesol do vzťahov štátov sovietskeho bloku s Juhosláviou.

Zbližovanie a normalizácia vzťahov neboli jednoduché, pretože im v tom bránilo mnoho prekážok. Najhlavnejšie spočívali v tom, že v sovietskom vedení a vedeniach ľudovodemokratických štátov aj po smrti Stalina zostávali vo funkciách predstavitelia, ktorí v predchádzajúcich rokoch patrili k strojcom roztržky s Juhosláviou. V Sovietskom zväze k nim nepochybne patrili Vjačeslav Molotov, Kliment Vorošilov, Michail Suslov a iní. V Maďarsku bol prekážkou Mátyás Rákosi. K zásadným otázkam nevyhnutným na znormalizovanie vzťahov patrilo priznanie viny v predchádzajúcom období a označenie hlavných vinníkov. Prvý tajomník ÚV KSSZ N. S. Chruščov tento problém riešil tak, že za strojcov konfliktu označil Lavrentija Beriju a Viktora Abakumova, ktorí v roku 1954 už nežili. Z juhoslovanskej strany bol podiel viny pripísaný Milovanovi Djilasovi, ktorý bol pozbavený funkcie v predsedníctve Zväzu komunistov Juhoslávie a neskôr vystúpil z komunistickej strany.²

Výmena listov medzi Chruščovom a Titom v roku 1954 bola hľadaním cesty na odstránenie prekážok v zblížovaní. K takýmto opatreniam nepochybne patrilo rozpustenie protititovských organizácií v ľudovodemokratických štátoch zložených z kominternovcov (politikov odchovaných Komunistickou internacionálou v medzivojnovom

1 Takéto obavy u sovietskych predstaviteľov vyvolalo členstvo Juhoslávie v Balkánskom pakte s Gréckom a Tureckom a tiež vojenské a hospodárske vzťahy Juhoslávie s USA a Veľkou Britániou.

2 M. Djilas v decembri 1953 v článku *Anatómia jednej morálky* kritizoval privilégiá vládnucej garnitúry a nepriamo aj J. B. Tita. Ale kritika M. Djilasa nevyústila do alternatívy Titovho režimu. Existovala obava, že demokratizácia Juhoslávie povedie k nárastu nacionalizmu, ktorý neskôr v 90. rokoch viedol k rozpadu juhoslovanskej federácie.

vom období v Moskve) a Titových odporcov žijúcich v Sovietskom zväze a v krajinách sovietskeho bloku. Taktiež zastavenie vydávania protititovských periodík a vysielania rozhlasu na jeseň roku 1954. Opatrenia na zastavenie propagandy zameranej proti politike J. B. Tita vo vzťahu k Sovietskemu zväzu a jeho spojencom sa nerealizovali dôsledne. V Prahe dostali vodcovia emigrantských združení ubezpečenie, že zblížovanie s Titom je len taktický manéver.³

Československo obnovilo diplomatické styky obsadením veľvyslanca v Belehrade ako v predposlednom štáte sovietskeho bloku v druhej polovici septembra 1954. Na post veľvyslanca menovalo Viliama Pitharta, predvojnového komunistu, ktorý predtým zastával funkciu námestníka ministra strojárstva a chýbali mu skúsenosti z diplomacie. Na miesto veľvyslanca nastúpil až o dva mesiace neskôr, čo nasvedčovalo, že Československo sa so zblížovaním neponáhľalo. V. Pithart patril k najtvrdším stalinistom medzi veľvyslancami sovietskeho bloku.

Dôležitým medzníkom v sovietsko-juhoslovanských vzťahoch bola návšteva N. S. Chruščova v Belehrade od 26. mája do 2. júna 1955. Sovietska delegácia na čele s ním neodišla z návštevy Belehradu priamo domov, ale navštívila Sofiu a potom Bukurešť, kde informovala lídrov bloku o návšteve. Do Bukurešti sa dostavil aj maďarský líder M. Rákosi a A. Novotný z Československa. Od lídrov sovietskeho bloku Chruščov požadoval, aby svoju politiku voči Juhoslávii prispôbili sovietskej línii. Tento pokyn bol v štátoch sovietskeho bloku rešpektovaný v propagande zastavením ostrého tónu kritiky, ale v praktickej rovine sa vzťahy výrazne nezmenili. Na pomalý postup normalizácie vzťahov čs. vlády reagoval J. B. Tito v prejave v júli 1955 v Karlovci, kde uviedol: „v Československu sú ľudia, ktorí ťažko uznávajú svoje chyby, lebo mŕtvych nemožno vzkriesiť. Títo ľudia nemajú dostatok komunistickej odvahy, aby priznali svoje omyly, aby povedali, že šli nesprávnou cestou. Takí ľudia budú musieť nejakým spôsobom priznať, že v minulosti nesprávne postupovali voči našej krajine.“⁴ Postoj Československa sa viditeľne zmenil až začiatkom októbra 1955, po pobyte A. Novotného v ZSSR. Stalo sa tak pravdepodobne po kritike za pomalé tempo zblížovania s Juhoslávou.

Posunom v prehodnocovaní vzťahov s Juhoslávou bolo stiahnutie propagandistickej a „vedeckej“ literatúry z verejných knižníc a knižných predajní, kde bola nevyberaná kritika J. B. Tita a jeho politiky v rokoch 1948 – 1953. Pomaly postupoval proces rehabilitácie juhoslovanských a čs. občanov odsúdených v procese Štefik Kevič a spol., ako aj a čs. občanov obvinených v procese s tzv. protištátnym centrom Rudolf Slánsky a spol., G. Husák a spol. Kritiku Titovej politiky čiastočne napravilo uznesenie Sekretariátu ÚV KSČ z 28. júna 1955. Uznesenie ukladalo stiahnuť z knižníc a predajní publikácie, v ktorých „vedúci činitelia Juhoslávie boli na základe falzifikácií Lavrentija Beriju obviňovaní zo zrady a špionáže“⁵. Ale publikácie obsahujúce pasáže kritiky chýb juhoslovanského vedenia v zmysle prvej rezolúcie Informbyra z roku 1948 mali byť ponechané na ďalšie používanie. V spisoch Klementa Gottwalda ukladalo uznesenie vypustiť pasáže o zrady a špionáži J. B. Tita. Publikácia s kritikou obsiahnutou v stati

3 PELIKÁN, J.: *Juhsolávia a východní blok 1953 – 1958*. Praha : Univerzita Karlova – Karolinum, 2001, s. 132.

4 Tamže, s. 272.

5 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 12. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSČ z 28. 6. 1955 k správe o protititovskej literatúre a návrh opatrení.

*Proces s vedením protištátného sprisahaneckého centra na čele s Rudolfom Slánským*⁶ sa už nenachádzala na knižnom trhu, ale stiahnutie z knižníc vedenie KSCĽ neodporúčalo, aby to nevedlo k domnienke, že ide o revíziu procesu s R. Slánským. Obvinenie občanov v procese s Gustávom Husákom sa nespomína, nakoľko v roku 1955 nebolo pochýb o správnosti odsúdených osôb z dôvodov buržoázneho nacionalizmu. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSCĽ uvádzalo 18 titulov, zväčša zahraničných prekladov protititovskej literatúry, ktoré odporúčalo stiahnuť. Medzi nimi boli aj dva tituly českých historikov (Milana Hübla a Miloša Hájeke).⁷

Začiatkom augusta 1955 schválilo Politické byro ÚV KSCĽ návrh na ďalšiu normalizáciu vzťahov a rozšírenie stykov s Federatívnou ľudovou republikou Juhoslávie, ktorý predložil minister zahraničných vecí V. David. K zblíženiu oboch štátov malo prispieť pozvanie parlamentnej delegácie juhoslovanskej skupštiny. Situácia s návštevou juhoslovanských parlamentárov sa skomplikovala potom, keď chceli vystúpiť v čs. parlamente (Národnom zhromaždení) s informáciami o juhoslovanskom politickom systéme a jeho fungovaní. Politické byro ÚV KSCĽ 20. augusta 1956 schválilo program návštevy delegácie Zväzovej skupštiny Juhoslávie v dňoch 3. – 23. septembra 1956. Politbyro vyslovilo nesúhlas, aby v Národnom zhromaždení (čs. parlamente) V. Široký a J. Dolanský diskutovali s parlamentármi z Juhoslávie o našich spoločenských systémoch a hospodárskych otázkach. Program juhoslovanských parlamentárov bol upravený a pozostával z tradičných programov zahraničných návštev v Československu, zameraných na návštevy hospodárskych podnikov a prehliadok miest.⁸ Politbyro ďalej navrhlo obnovenie čs. generálneho konzulátu v Záhrebe, konzulárnej agencie v Rijeke a generálneho konzulátu Juhoslávie v Bratislave. Išlo fakticky o to, aby sa obnovil stav diplomatického zoskupenia z roku 1948. Obojstranná výmena väzňov čiastočne naprávala krivdy politických procesov zo začiatku 50. rokov. Výmena dopisovateľov Československej tlačovej kancelárie (ČTK) a Tanjunga spolu s návrhom uzavretia kultúrnej dohody medzi oboma štátmi mala prispieť k informovanosti a zblížovaniu.⁹ Normalizácia vzťahov sa uskutočnila po štátnej línii, hoci vo vtedajšom komunistickom režime neexistovala hranica medzi štátnymi a straníckymi funkciami.

Politickým zámerom N. S. Chruščova vo vzťahoch k Juhoslávii bola koordinácia činnosti, a nie výmena názorov na návrat Juhoslávie do „tábora socializmu“. Juhoslovanské vedenie nepovažovalo komunistickú stranu za vedúcu mocenskú silu, ale za organizáciu určujúcu ideový a koncepcný rámec výstavby socializmu. Kritika Stalina v Sovietskom zväze a niektorých krajinách jeho bloku nemala odozvu v Juhoslávii. Tito neprejavil záujem rehabilitovať perzekvovaných súdruhov a nebezpečná bola pre neho aj kritika Stalinových zločinov. Preto aj XX. zjazd sovietskych komunistov mal pre Zväz komunistov Juhoslávie ambivalentný dopad. Neobjavil sa žiadny pokus aplikovať závery XX. zjazdu o kritike kultu osobnosti na juhoslovanské pomery, lebo mohli vyústiť aj do kritiky J. B. Tita.

6 Publikáciu vydalo Ministerstvo spravodlivosti v roku 1953.

7 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 12. Uznesenie Sekretariátu ÚV KSCĽ z 28. 6. 1955 k správe o protitovskej literatúre a návrh opatrení.

8 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 15. Návrh programu návštevy Zväzovej skupštiny Juhoslávie.

9 SNA, f. ÚV KSS, taj. P. David, šk. 2218. Uznesenie 71. schôdze politického byra ÚV KSCĽ zo dňa 8. augusta 1955.

Rozpustenie Informbyra oznámené v tlači 17. apríla 1956 bolo ústretovým krokom voči Juhoslávii, ale súčasne aj sklamaním. S rozpustením Informbyra neboli anulované dve rezolúcie (z roku 1948 a 1949), ktoré ostro kritizovali J. B. Tita a jeho politiku. Rezolúcie Informbyra dali podnet na vylúčenie Juhoslávie zo spoločenstva ľudovodemokratických štátov.

Roztržka s Juhosláviou spôsobila hospodárske straty na oboch stranách. Československo, ktoré odstúpilo od dodávok predovšetkým strojárskych výrobkov, stratilo okolo 100 mil. USD, nároky na ich splatenie boli anulované čs.-juhoslovanskou dohodou z februára 1956.¹⁰ Okrem toho Československo poskytlo úver 50 mil. USD a 25 mil. USD na nákup valcovaného materiálu, strojárskych výrobkov a spotrebného materiálu.

Od hospodárskych otázok prešla Titova skupina v Juhoslávii k nastoleniu revízie procesu s R. Slánskym a spol. a požadovala, aby čs. vedenie vyhlásilo za neplatné tie časti rozsudkov, ktoré obviňovali Juhosláviu z nepriateľskej činnosti. Tito počas návštevy v Moskve v máji 1956 vyhlásil, že jeho vláda nebude naliehať na revíziu politických procesov vo východoeurópskych krajinách, kde obvinenie z velezrady v prospech Juhoslávie figurovalo ako jeden z hlavných bodov obžaloby, ale len na anulovanie časti rozsudkov o vyvíjaní nepriateľskej činnosti v prospech Juhoslávie.¹¹ Podľa niektorých prameňov Tito uvažoval tak, že pozícia Juhoslávie v „*tábore socialistických krajín bude privilegovaná a spolu so ZSSR bude mať pozíciu akéhosi druhého staršieho brata, alebo v inej alternatíve, aby ako kompenzáciu za návrat do sovietskeho bloku prenechal ZSSR Juhoslávii vplyv nad Prahou a Varšavou*“.¹² Prirodzene, že takéto nádeje mohli zostať len v Titovej mysli a úvahách, pretože Chruščov sa nemienil deliť o sféru vplyvu s Juhosláviou. Velmocenské ambície Juhoslávie boli skrytým zdrojom potenciálnych i skutočných rozporov a striedania politiky obojstrannej kritiky s politikou zblížovania. Československí lídri (Antonín Zápotocký, Antonín Novotný, Viliam Široký) boli ochotní znormalizovať vzťahy s Juhosláviou v hospodárskej oblasti. Ale na rehabilitácie odsúdených v politických procesoch z dôvodov špionáže v prospech Juhoslávie nechceli pristúpiť, pretože sami niesli podiel na ich konštrukciách. Určitým prejavom ústretovosti zo strany Československa bolo vrátenie vojenského pilota, ktorý 11. januára 1956 núdzovo pristál pri obci Jarovce (dnes súčasť Bratislavy) s jednoplošným vojenským lietadlom. Pilot Cencič chcel v ČSR požiadať o politický azyl. Po krátkom ponechaní pri 11. brigáde Pohraničnej stráže bol pilot vrátený do Juhoslávie.¹³

Po maďarskom povstaní v októbri 1956 sa zmenil postoj J. B. Tita k ZSSR a krajinám jeho bloku. Podstatná časť kritiky J. B. Tita bola obsiahnutá v prejave prednesenom 11. novembra 1956 v juhoslovanskom meste Pule. Hovoril o Maďarsku a kritizoval sovietsku interpretáciu maďarského povstania ako kontrarevolúciu slovami, že „*maďarskí pracujúci zahájili demonštrácie a potom svoj ozbrojený odpor proti rákosiovským metódam, preto sa nemohlo hovoriť o nejakých kontrarevolučných tendenciách*“.¹⁴ Tendencia zvaliť na juhoslovanské vedenie vinu za udalosti v Poľsku a Maďarsku podľa

10 PELIKÁN, ref. 3, s. 355.

11 Tamže, s. 310.

12 Tamže, s. 90.

13 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 6.

14 Tamže. Preklad prejavu J. B. Tita v Pule.

Tita pochádzala od zakorenených stalinistických elementov, ktoré zostali na svojich miestach v štátoch sovietskeho bloku a vnucovali stalinistické tendencie nielen svojim, ale aj ostatným národom. Ešte viac kritiky a otvorenejšie sa vyjadril Tito na adresu čs. vedenia, hoci krajinu ani lídrov nemenoval. Uviedol, že „*nezodpovedné živly v rôznych komunistických stranách, ktoré sa doposiaľ udržali pri moci stalinistickými metódami, sú veľmi zlou podporou pre Sovietsky zväz, ak mu radili...*“¹⁵, kritika kultu osobnosti Stalina bola podľa Tita „nesprávne postavená“, nie ako otázka celého systému a kultu osobnosti, ale ako „produkt určitého systému“.¹⁶

Kritika sa spätne prejavila novým kolom atakov proti politike juhoslovanských komunistov. V protijuhoslovanskej ideologickej kampani v štátoch sovietskeho bloku Juhosláviu obviňovali z ohrozenia jednoty socialistických krajín v súvislosti s udalosťami v Poľsku a Maďarsku roku 1956. Zámienkou k novej roztržke sa stal nový program Zväzu komunistov Juhoslávie (ZKJ) predložený na diskusiu pred VII. zjazdom, ktorý sa mal konať na začiatku roku 1958. Program ZKJ obsahoval väčšinu názorov, za ktoré bol M. Djilas roku 1954 označený za pravicového revizionistu.¹⁷ Chruščov požadoval revíziu niektorých pasáží kritizujúcich ich model socializmu, čo juhoslovanské vedenie odmietlo.

Spor medzi Belehradom a Moskvou v rokoch 1958 – 1962 sa prejavil najmä v ideologickej rovine. Sovietska strana obviňovala Tita a jeho vedenie z hegemonizmu, poškodzovania záujmov robotníckej triedy a ideológie revizionizmu. Na rozdiel od roztržky po roku 1948 sa obchodné vzťahy obmedzili len v menšej miere a diplomatické styky zostali zachované. Juhoslávia v uvedených rokoch uplatňovala politiku lavírovania medzi dvoma veľmocami. Aby sa nedostala do izolácie, posilnila vzťahy so štátmi tretieho sveta, s niektorými z nich vzniklo hnutie nezúčastnených (Egypt, India, Indonézia a iné). Hospodárske a vojenské prenikanie Juhoslávie do Ázie a Afriky ohrozovalo pozície a záujmy ZSSR a krajín jeho bloku vrátane Československa. Tieto štáty podnikli kroky na rozvíjanie obchodných kontaktov s ázijsko-africkými štátmi.

Československé komunistické vedenie na čele s prvým tajomníkom ÚV KSČ a prezidentom republiky A. Novotným nevybočovalo zo sovietskej línie vo vzťahu k Juhoslávii. Spor Moskvy s Belehradom považovalo aj za svoj spor. V marci 1959 Politické byro ÚV KSČ schválilo Smernice pre ďalší postup voči Juhoslávii. Uvádza sa v nich, že „*ZKJ na VII. zjazde prijal revizionistický program a nastúpil cestu zrady... štátna politika Juhoslávie objektívne slúži potrebám imperialistov... zrada medzinárodného hnutia zo strany ZKJ viedla k rozchodu s ostatnými komunistickými stranami.*“¹⁸ Za tejto situácie úlohou československej politiky voči Juhoslávii „*je bojovať proti prejavom juhoslovanského revizionizmu v medzinárodných vzťahoch a pomáhať juhoslovanskému ľudu, aby plne pochopil nemarxistickú a protiludovú politiku vedenia ZKJ.*“¹⁹ Československé vedenie iritovala skutočnosť, že juhoslovanskí predstavitelia „*diskreditujú čs. spoluprácu*

15 Tamže.

16 Tamže.

17 *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha : Lidové noviny, 2009, s. 539.

18 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 17. Smernice pre ďalší postup voči Juhoslávii, Uznesenie Politického byra ÚV KSČ z 31. 3. 1959.

19 Tamže.

s ázijsko-afrikými štátmi a vedú ohováračskú kampaň.²⁰ Ďalšia časť Smernice obsahovala konkrétne opatrenia v mediálnej a diplomatickej oblasti, ktorými sa znižoval obsah dovtedajšej spolupráce.

Druhý spor Moskvy a jeho najbližších spojencov s Belehradom trval od roku 1958 do roku 1962, ale nemal už také ostré formy ako po roku 1948. Obe strany sa obviňovali z hegemonizmu, revizionistickej ideológie a poškodzovania záujmov robotníckej triedy. V hnutí nezúčastnených krajín Juhoslávia zaujímala dôležité miesto. V dokumentoch medzinárodného komunistického a robotníckeho hnutia politika nezúčastnených krajín sa považovala za protiimperialistickú a krajiny patriace k tomuto hnutiu za významné protiimperialistické sily vo svete. V duchu tohto hodnotenia nezhody medzi Moskvou a Belehradom sa najvýraznejšie prejavili vo vnútornej politike.

V súvislosti s bojom proti juhoslovanskému revizionizmu novotnovské vedenie KSČ v Československu obnovilo nové kolo triedneho boja. Stranícka hierarchia v politbyre ÚV KSČ a v kľúčových funkciách sa sústredila na udržanie politickej moci s ideologickým monopolom a ekonomicko-sociálnou štruktúrou. Z tohto dôvodu sa počas celého obdobia druhej polovice 50. rokov minulého storočia v Československu nevytvoril priestor na profilovanie marxistického revizionizmu a jeho existencia zostala obmedzená na malé skupiny intelektuálov. Na Slovensku sa ako pendant revizionizmu objavil termín „národný komunizmus“ ako marxistická alternatíva vízie socializmu.²¹

Nedostatok argumentov v ťažení proti revizionizmu neznamenal, že československé vedenie opustilo formy triedneho boja a metódy politiky studenej vojny charakteristické pre prvú polovicu 50. rokov. V predstavách vedúcich predstaviteľov KSČ a štátu, a osobitne, u Antonína Novotného a Václava Kopeckého a iných prevládal názor z konca 40. a začiatku 50. rokov, že Slovensko je z politického hľadiska slabým článkom republiky a zaostáva za českými krajinami v realizácii úloh spojených s dokončovaním sociálno-ekonomických premien spojených s líniou vybudovania „základov socializmu“. V Československu a, najmä, na Slovensku, sa opäť obnovoval „tvrdý kurz“ ťaženia proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu v jeho rôznych podobách a zvyškom ľudáctva na Slovensku. Podnet na kampaň proti „slovenskému nacionalizmu“ dalo uznesenie politbyra ÚV KSČ z 10. decembra 1957. V uznesení sa v súvislosti s voľbou prezidenta republiky A. Novotného²² uvádzalo, že sa prejavili niektoré nacionalistické tendencie a nesprávne názory. Politbyro v tejto súvislosti konštatovalo, že rôzne nacionalistické a šovinistické tendencie sa prejavili na Slovensku a signalizovali vážne nedostatky v ideologickej a kádrovej práci. Politbyro ÚV KSČ uložilo vypracovať plán ideologickej práce proti buržoáznemu nacionalizmu a šovinizmu, plán zlepšenia kádrovej situácie s návrhmi rozmiestnenia funkcionárov z českých krajov na Slovensko a opačne.²³ Štátna bezpečnosť sledovala názory obyvateľov na Slovensku pred i po

20 Tamže.

21 KOPEČEK, M.: *Hledání ztraceného zmyslu revoluce, zrod a počátky revizionizmu v Střední Evropě 1953 – 190*. Praha : Argo, 2009, s. 301.

22 Prezident republiky A. Zápotocký zomrel 13. novembra 1957. Za nového prezidenta bol 19. novembra zvolený A. Novotný. Voľbou A. Novotného za prezidenta republiky sa skumulovala funkcia prvého tajomníka ÚV KSČ a prezidenta republiky v jednej osobe.

23 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 15. Ohlas k voľbe prezidenta republiky.

voľbe prezidenta republiky v novembri 1957. Zo správ, ktoré zhromaždila a poslala byru ÚV KSS sa dozvedáme o konkrétnych príkladoch „protičeských názorov“ v Slovenskej filharmónii, kde pracovníci prejavili nespokojnosť s repertoárom filharmónie, v ktorom prevažovali českí autori, ďalej nespokojnosť pracovníkov na odbore zahraničných vzťahov Povereníctva školstva a kultúry z dôvodu malého počtu zaradených Slovákov na zájazdy do zahraničia (zoznamy upravovalo Ministerstvo školstva preferovaním českých športovcov). Ďalej správa uvádzala, že na Slovensku mnoho Čechov zastáva významné funkcie a sú preferovaní, a že K. Bacílek, český železničiar, zastáva takú významnú funkciu.²⁴ Správu o slovenskom nacionalizme predniesol v politbyre ÚV KSČ minister vnútra Rudolf Barák, ale obsah správy sa nenachádza medzi archívami. V správach ŠtB o názoroch občanov na voľbu prezidenta republiky sa často uvádzali názory, že na Slovensku mnohí očakávali, že za nového prezidenta bude zvolený V. Široký a s nepochopením prijali zlúčenie funkcie prezidenta a prvého tajomníka ÚV KSČ.²⁵ Kritickým názorom na voľbu A. Novotného prikladala bezpečnosť veľkú dôležitosť a dala cenzurovať 7 487 listov vo vnútornom styku a 2 200 listov z kapitalistických štátov. Z niekoľkých uvedených príkladov o slovenskom nacionalizme, ktoré ŠtB uložila do správ pre politbyro, možno skôr hovoriť o oprávnených požiadavkách, než o prejavoch nacionalizmu. A. Novotného a jeho najbližšie okolie iritovala skutočnosť, že voľba prezidenta republiky a kumulácia funkcií boli na Slovensku prijímané s výhradami. Proti tomu bola zorganizovaná kampaň vedenia komunistickej strany, v ktorej dostal boj proti revizionizmu podobu boja proti nacionalizmu. V širšom kontexte kampaň proti nacionalizmu paralelne spustila mnohé politické procesy proti „vymysleným nepriateľom“ v roku 1958, vedenie sledovalo utlmenie nespokojných hlasov jednotlivcov v radoch slovenskej inteligencie (Ondrej Pavlík, Juraj Špitzer, Ctibor Štítnický, Ivan Kupec) a prekonanie krízy ideológie a kritických myšlienok o kulte osobnosti z roku 1956.

Podnet na decentralizáciu, ktorý vyšiel z celoštátnej konferencie KSČ v roku 1956, sa dotýkal štátnej správy a systému ekonomického riadenia. Opatrenia na decentralizáciu sa premietli do rozšírenia právomoci Slovenskej národnej rady a do príprav zmien ekonomického riadenia. V rámci decentralizačných tendencií vypracovala komisia Zboru povereníkov návrh na spôsob hospodárskeho riadenia Slovenska. Na čele komisie bol Štefan Šebesta, podpredseda Zboru povereníkov a kandidát byra ÚV KSS. Komisia predložila návrh na vytvorenie troch nových povereníctiev (strojárstva, chemického priemyslu, hutníckeho priemyslu a rudných baní), ktoré by viedol Zbor povereníkov. Materiál Šebestovej komisie predložil P. David byru ÚV KSS, ktoré ho zamietlo a obvinilo Š. Šebestu z „buržoáznonacionalistických tendencií“, ktoré sa mali prejať narušením základného princípu jednoty nášho národného hospodárstva.²⁶ Š. Šebesta bol odvolaný z funkcie podpredsedu Zboru povereníkov a vylúčený z komunistickej strany.

V čase riešenia „kauzy Šebestu“ prebiehala previerka o triednej a politickej spoľahlivosti pracovníkov ústredných úradov. Podnet na previerky, ktoré boli fakticky čistka-

24 SNA, f. Predsedníctva ÚV KSS, šk. 963. Prejavy slovenského nacionalizmu, Správa prerokovaná v byre ÚV KSS 15. 11. 1957. Správa zostavená na základe hlásení agenta ŠtB-150.

25 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 36.

26 PEŠEK, Jan: *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov*. Brno : ÚSD AV ČR, 2005, s. 13-14.

mi a pomstou za „neposlušnosť“ v roku 1956 dalo uznesenie Politického byra ÚV KSČ 10. decembra 1957. Čistky sa uskutočnili v prvom štvrtroku 1958. Podľa záverečnej správy na poverenstvách a centrálnych úradoch preverili 13 298 osôb, z toho 10 770 bolo preverených bez trestu. Preradenie na nižší stupeň sa týkalo 988 pracovníkov, preradenie na manuálnu prácu 3,64 %, prepustenia zo zamestnania 6,38 % a niektorí museli odísť do dôchodku. Takže čistkami bolo postihnutých okolo 20 %.²⁷ Medzi nimi bol aj značný počet členov komunistickej strany, proti ktorým sa viedli disciplinárne tresty. Ak sa bližšie pozrieme na dôvody trestov (prepustenia, preradenia), tak podľa niektorých materiálov zväčša išlo o to, že menovaný zatajil účasť na východnom fronte, bol členom HSES, zatajil účasť v Haššíkovej armáde a podobne. Komisie, ktoré uskutočňovali preverky, vo svojich správach uvádzali, že na mnohých poverenstvách pracovníci majú zlý triedny pôvod, napríklad na Povereníctve zdravotníctva, kde mnoho zamestnancov pochádzalo z vysokých úradníckych rodín a existovala vysoká organizovanosť v bývalých politických stranách.²⁸

Zvyšky ľudáctva na Slovensku dokumentovali dva procesy s bývalými členmi pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy v Bratislave a Banskej Bystrici v apríli 1958. Procesy boli využité v propagande na diskreditáciu katolíckej cirkvi. Načasovanie procesov s bývalými príslušníkmi Hlinkových gárd bolo súčasťou politickej kampane, pretože o zločinoch gardistov štátna bezpečnosť vedela oveľa skôr. Povereníctvo spravodlivosti a oddelenie ÚV KSS zabezpečili účasť verejnosti na procesoch. Na procese v Bratislave sa denne zúčastnilo 260 ľudí a v Banskej Bystrici priemerne 560 ľudí, takže na oboch procesoch sa dovedna vystriedalo 3 500 účastníkov. V procesoch usvedčili rímsko-katolíckych farárov a funkcionárov Slovenskej republiky z trestnej činnosti. Propagandistické využitie procesov schválilo uznesenie byra ÚV KSS koncom marca a začiatkom apríla 1958. Priebeh procesov sledovala a hodnotila politická komisia vytvorená z podnetu byra ÚV KSS. Komisia „*usmerňovala politické zameranie obžalôb, záverečných rečí prokurátorov, politické zdôvodnenie rozsudkov*“²⁹. Využitie poznatkov v propagande prostredníctvom médií obsahovalo uznesenie byra ÚV KSS po skončení procesov.

Politický proces so skupinou sociálnych demokratov v roku 1958 mal širšie vnútropolitické súvislosti. Procesom na základe vykonštruovaných a zveličených faktov o nebezpečenstve podvracania republiky skupinou sociálnych demokratov chcelo novotnovské vedenie demonštrovať, že Slovensko je slabým článkom Československej republiky. Pretože obžaloba okrem rukopisu Emila Vidru o kresťanskom humanizme nedisponovala žiadnymi usvedčujúcimi predmetmi. A tak sledovanie sociálnych demokratov v prvej polovici 50. rokov vyústilo do ich zatýkania, väzby a súdu v decembri 1958. Obžaloba ich vinila, že sa schádzali, aby pripravili program, manifest a iné dokumenty. Boli obvinení z podvratnej činnosti, neoznámenia tejto činnosti a vyzvedačstva. Najvyšší trest 11 rokov väzenia súd vymeral Jánovi Bečkovi, bývalému gene-

27 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. P. David, šk. 2249. Záverečná správa o výsledkoch triednej a politickej spoľahlivosti pracovníkov povereníctiev a centrálnych úradov na Slovensku.

28 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 2299. Poznatky II. oddelenia z previerky triednej a politickej spoľahlivosti pracovníkov ústredných orgánov.

29 SNA, f. ÚV KSS, predsedníctvo, šk. 980. Správa o priebehu a výsledku procesov s bývalými členmi POHG v dňoch 14. – 18. apríla 1958 v Bratislave a 22. – 26. apríla 1958 v Banskej Bystrici.

rálnemu tajomníkovi sociálnej demokracie na Slovensku za vyzvedačstvo, ktorého sa mal dopustiť roku 1948. Ostatným obžalovaným súd vymeral tresty väzenia od jedného po sedem rokov.³⁰

Politický proces v Bratislave proti skupine sociálnych demokratov v roku 1958 mal zastrašiť malé skupiny, ktoré sa hlásili k sociálnej demokracii na Slovensku a po XX. zjazde sovietskych komunistov sa aktivizovali. Na nebezpečenstvo sociálnych demokratov pre komunistov upozorňoval dokument z porady komunistických a robotníckych strán z roku 1957 z dôvodu, že sociálni demokrati v západných krajinách odmietali jednotu s komunistami a zamietli ideológiu marxizmu-leninizmu a kriticky hodnotili vývoj v totalitných štátoch sovietskeho bloku po poľských a maďarských udalostiach roku 1956. Takže politický proces proti sociálnym demokratom mal skôr preventívny charakter proti osobám, ktoré prostredníctvom vnútornej diskusie uvažovali o určitej liberalizácii, ale nevyvíjali žiadnu protištátnu činnosť.

Na podobných, vykonštruovaných argumentoch bol založený veľký politický proces s 13 obžalovanými v Prahe v marci 1959. Proces mal ukázať „slovenský separatizmus“, na ktorom sa mali podieľať národohospodári Imrich Karvaš, Peter Zaťko, generáli a dôstojníci Jozef Marko, Vojtech Kováč, plk. Ján Malár a iní. Obžalovaní sa údajne usilovali o odstránenie komunistického zriadenia, vytvorenie Slovenského štátu a jeho zaradenie do Únie stredoeurópskych národov a založenie Kresťanskodemokratickej strany. Súd v Prahe vyniesol vysoké tresty väzenia (J. Karvaš 17 rokov, J. Marko 14 rokov).³¹

V roku 1958 štátna bezpečnosť na Slovensku preverovala bývalého divízneho generála Jána Imra. Zámienkou na prešetrenie J. Imra malo byť vyjadrenie pred komisiou ÚV KSS o príčine smrti Jána Švermu v novembri 1944. Vyjadrenie malo byť totožné s tým, na základe ktorého bola divíznemu generálovi J. Imrovi odňatá generálska hodnosť a bol prepustený z armády. Stalo sa tak na návrh kárneho výboru generálov z októbra 1950.

J. Imro bol po pohovore na ÚV KSS roku 1958 prepustený z Matice slovenskej v Martine a pracoval ako robotník v závode Prefa v Sučanoch. Výroky, pre ktoré bol degradovaný a prepustený z armády, odzneli na politickom kurze generálov v Slapoch nad Vltavou roku 1948. Kárny výbor generálov výroky hodnotil tak, že znížili vážnosť armády ZSSR a meno popredného predstaviteľa komunistickej strany J. Švermu.³² Štátna bezpečnosť v súvislosti s prešetrovaním J. Imra uviedla, že v súkromí udržuje styky s bývalými vysokými funkcionármi Slovenského štátu (bývalým ministrom Ferdinandom Čatlošom), ale trestnú činnosť nezaznamenala. Prirodzene, že nielen J. Imro, ale

30 Bližšie pozri ŠTEFANSKÝ, Michal: Osudy sociálnych demokratov v rokoch 1948 – 1989. In: *Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku*. Bratislava : T.R.I. Medium, 1996, s. 337-339.

31 Podrobnejšie PEŠEK, ref. 26, s. 33-34.

32 V debate medzi generálmi sa mal J. Imro vyjadriť nasledovne: „*nám Slovákom, ako i Rusom, škodí používanie liehových nápojov*“. Uviedol príklad z Orechova pri Brne, kde zahynulo niekoľko sovietskych vojakov roku 1945 následkom použitia liehových nápojov. Informáciu mal od predsedu ONV Brno-vidiek Svobodu, ktorý pochádzal z Orechova. Druhý príklad uviedol o povstaleckej armáde v čase SNP, kde bol aj Ján Šverma. Pre nedostatok proviantu použili na posilnenie alkohol, ktorého zhubné následky sa prejavili zmrznutím vojakov i samotného Jána Švermu. Prameň: SNA, f. ÚV KSS, taj. I., P. David, šk. 2250. Správa pre P. Davida od Krajskej správy ministerstva vnútra, Žilina, 12. novembra 1959.

všetci bývalí vysokí dôstojníci a generáli z obdobia Slovenského štátu boli, úradnou rečou povedané, „predmetom pozornosti tunajšej Krajskej správy (ŠtB) Ministerstva vnútra“. Okrem toho štátna bezpečnosť v rokoch 1957 – 1959 zostavila viaceré zoznamy osôb s nepriateľským postojom k zriadeniu. Medzi také patrilo „Zoznam bývalých dôstojníkov s reakčným postojom k nášmu zriadeniu a zamestnaných v štátnych úradoch v Bratislave“. Ďalší zoznam bývalých dôstojníkov čs. armády a Slovenského štátu žijúcich v kraji Bratislava obsahoval mená, adresy a charakteristiky nepriateľského postoja, ktoré mohli byť využité na rozsiahle perzekúcie. K týmto zoznamom treba prirátavať aj ďalšie: zoznam bývalých členov a aktívnych funkcionárov protikomunistických strán, bývalých funkcionárov HSES a HG, politických prominentov z radov bývalej Demokratickej a Agrárnej strany. Spolu tieto zoznamy obsahovali vyše päťsto mien osôb s charakteristikou „*má nepriateľský postoj voči nášmu zriadeniu*“, prejavuje sa „*ako nepriateľ nášho zriadenia*“ a podobne.³³ V roku 1960 po vyhlásení amnestie 9. mája pribudla ďalšia kategória sledovaných osôb štátnou bezpečnosťou. K sledovaným boli zaradení prepustení väzni z politických dôvodov, pre svoje názory, postoje a činnosť.

Ťaženie proti revizionizmu na Slovensku sledovalo definitívne prekonanie všetkých „pozostatkov nacionalizmu“. Politické procesy proti údajným trockistom, sociálnym demokratom a nacionalistom mali vytvoriť hrádzu proti tlakom vychádzajúcim zo spoločnosti a, najmä, z časti inteligencie, ktorá požadovala destalinizáciu. Procesy sa priamo nedotkli štruktúr komunistickej strany, v ktorej pokusy o destalinizáciu sa v roku 1956 zastavili. Vládnuca trojica funkcionárov na Slovensku (K. Bacílek, P. David, R. Strechaj) zabránila diferenciacii v komunistickej strane a uplatnila poslušnú podriadenosť voči pražskému ústrediu, ktorému „*ďakovala aj za karhanie*“ na svoju adresu.

Kritika stalinistov medzi funkcionármi KSČ vo vysokých funkciách bola, až na malé výnimky, v roku 1956 neprípustná, predtým ani neskôr. Na dokumentáciu uvedieme prešetrenie jednej sťažnosti v štruktúrach komunistickej moci v roku 1955. Domnievame sa, že situácia vo vrcholných orgánoch sa nezmenila ani po prerokovaní záverov XX. zjazdu v podmienkach KSČ. Na potláčanie kritiky sa ÚV KSČ sťažoval riaditeľ závodu K. Vorošilova v Dubnici nad Váhom Karol Tomášek vedúcemu oddelenia ÚV KSČ Pastyříkovi, ktorý sťažnosť na popredného funkcionára KSS P. Davida predložil Sekretariátu ÚV KSČ. K. Tomášek, člen ÚV KSČ a poslanec Národného zhromaždenia, v liste ÚV KSČ uviedol, že v závode v Dubnici a okrese Ilava boli zásahom P. Davida postihnutí viacerí funkcionári a obvinení zo skutkov, ktoré nespáchali. Sekretariát ÚV KSČ sa sťažnosť riaditeľa Tomáška rozhodol riešiť metódou vtedy často používanou – vyslaním politickej brigády do závodu K. Vorošilova, aby šesťčlenná skupina politických pracovníkov sťažnosť prešetrila. Výsledok šetrenia bol taký, že „*Tomášek ani v jednom prípade nepodložil obvinenia voči funkcionárom KV KSS vrátane P. Davida konkrétnym materiálom... Tomášek sa zastáva starého priateľstva, podceňuje schopnosti funkcionárov KV KSS a OV KSS... a je výsledkom zaostávania v štúdiu marxizmu-*

33 SNA, f. ÚV KSS, taj. I., P. David, šk. 2244. Vo fonde tajomníka P. Davida sa nachádza šesť obsiahlych zoznamov osôb považovaných za nepriateľské, z ktorých mohla bezpečnosť zostavovať nepriateľské skupiny. Pre informáciu, niektoré z nich sa okrem P. Davida dostali aj na oddelenia ÚV KSS.

*-leninizmu a uznesení strany... a spolu s nedostatočnou politickou vyspelosťou je hlavnou príčinou zlej politickej práce v závode i nedostatočného plnenia výrobných úloh.*³⁴ Politická vyspelosť bola často argumentom proti tým, ktorí sa odvážili kritizovať funkcionárov stranického aparátu. Medzi nekritizovateľných patrili stalinisti späť so sovietskymi bezpečnostnými orgánmi. A P. David nepochybne medzi nich patril.³⁵ Napokon kritika riaditeľa závodu K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom skončila jeho odvolaním. Stalo sa tak z podnetu Sekretariátu ÚV KSC z 29. 11. 1955, ktorý schválil menovanie M. Lokajčíka za nového riaditeľa závodu K. Vorošilova v Dubnici nad Váhom. Potláčanie oprávnenej kritiky stalinistov a dogmatikov v stranickom aparáte vytváralo situácie nehybnosti a obavy z možných represíí. Taká bola situácia na konci roku 1955 a nezmenila sa veľmi ani po XX. zjazde KSSZ roku 1956. Vysielané politické brigády do závodov na prešetrovanie kritiky boli dopredu zostavené tak, aby výsledok zodpovedal predstavám aparátu ústredných stranických inštitúcií. Za povšimnutie stojí slovník „argumentácií“ proti kritike stalinistov pozostávajúci z obvinení o nedostatočnej politickej vyspelosti a podobne. V takej atmosfére hrubého potláčania oprávnenej kritiky ťažko mohli nájsť živnú pôdu myšlienky obrody. Mechanizmy pôsobenia stranických grémií a aparátu ovládané stalinistami a dogmatikmi (P. Davidom, K. Bacílkom, R. Strechajom a inými) na Slovensku až do ich odvolania v roku 1963 nedávali veľké šance na liberalizáciu pomerov. Kritikou revizionizmu označovaného za „buržoáznu ideológiu a zbraň imperializmu proti komunistickým stranám“ sa mimoriadne konzervatívne a dogmatické vedenie na Slovensku zaštitilo, aby v rokoch 1957 – 1959 rozpútal kampaň proti „slovenským nacionalistom“. A tak kampaň proti „slovenskému buržoáznemu nacionalizmu“ rozpútaná v rokoch 1948 – 1954 po určitom zmiernení a prestávke v rokoch 1955 – 1957 opäť nadobudla obľudné rozmery politických procesov, ktoré na rozdiel od začiatku 50. rokov nekončili popravami, ale dlhodobými trestami väzenia. Pritom podnet ťaženia proti titoizmu v rokoch 1948 – 1954 a revizionizmu v medzinárodnom komunistickom hnutí na konci 50. rokov bol dogmatickou vládnuou garnitúrou zneužitý na pohon na „slovenských nacionalistov“. Ich existencia mala spolu s procesom proti predstaviteľom ľudáctva dokumentovať, že Slovensko z vnútro politickej situácie je aj na konci 50. rokov slabým článkom Československej republiky.

34 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 12. List K. Tomáška ÚV KSC, Správa politickej brigády ÚV KSC.

35 P. David bol v rokoch 1949 – 1952 vedúcim tajomníkom KV KSS v Žiline, potom tajomníkom ÚV KSS, v kompetencii ktorého bolo oddelenie štátnej administratívy a od roku 1958 do odvolania v roku 1963 bol členom Politického byra ÚV KSC. Do roku 1954 bol štátnym občanom ZSSR, hoci na Slovensku zastával významné politické funkcie.

4.

Podoby a hranice destalinizácie v Československu

Studená vojna významne ovplyvnila podmienky vzniku politických procesov v Československu v priebehu 50. rokov. Konfrontácia Sovietskeho zväzu a jeho spojencov so západnými štátmi v politickej, vojenskej a ideologickej oblasti sa premietla do vnútornej politiky. V krajinách sovietskeho bloku, dobovo označovaných za ľudové demokracie, sa vytvoril politický systém podľa sovietskeho vzoru. Dominantným a charakteristickým znakom tohto systému bolo uplatňovanie vedúcej úlohy komunistickej strany vo všetkých sférach spoločnosti.

Významný podiel na politických represiách a súdnych procesoch, ktoré sa stali imanentnou súčasťou politického systému od konca 40. rokov, malo Informačné byro komunistických strán založené z podnetu Stalina v roku 1947. Informačné byro (Informbyro) presadzovalo zásadu diktovanú Stalinom, a to, že jednotu socialistických štátov môže zabezpečiť len jednotný model vnútorného usporiadania, pričom sovietsky systém bol považovaný za záväzný vzor. Tendenciu o záväznosti sovietskeho modelu vyjadrovali rezolúcie Informbyra z rokov 1948 a 1949 v súvislosti s posudzovaním situácie a kritikou Komunistickej strany Juhoslávie. Kritika juhoslovanských komunistov obsiahnutá v rezolúciách Informbyra spočívala podľa Stalina v tom, že sa odklonili od záväzného sovietskeho vzoru. Kritika bola výstrahou a varovaním komunistických strán v štátoch ľudových demokracií. Z rezolúcií Informbyra sa odvíjali koncepcie o zostrovaní triedneho boja za socializmu, o existencii buržoázneho nacionalizmu, kozmopolitizmu (sionizmu), ako aj hľadani nepriateľov v komunistickej strane a spoločnosti späťmi s uvedenými javmi.

Hlavná vlna politických procesov v ľudovodemokratických štátoch prebehla v rokoch 1949 – 1953. V Československu doznievala ešte v roku 1954. Po smrti J. V. Stalina v marci 1953 postupne vychádzali na povrch prvé informácie o tragických skutočnostiach politických procesov v deformovaných podobách. Nový sovietsky líder N. S. Chruščov pripísal tragické dôsledky masových represii v Sovietskom zväze Stalinovi a L. Berijovi. Prirodzene, že obaja niesli hlavný podiel na procesoch s tragickými dôsledkami, ale v Chruščovovej interpretácii boli ostatní vedúci predstavitelia vynechaní z podielu na politickej zodpovednosti. Tým sa vytvoril určitý model, ktorý prevzali aj československí komunistickí predstavitelia, a preto označovali za hlavného vinníka politických procesov iba generálneho tajomníka ÚV KSČ R. Slánskeho popraveného v roku 1952.

V Československu po smrti stalinistu K. Gottwalda v marci 1953 zostávali pri moci komunistickí funkcionári s priamym podielom na politických procesoch, medzi ktorých patrili: A. Zápotocký, V. Široký, V. Kopecký, A. Čepička, K. Bacílek, P. David, J.

Dolanský, R. Barák. Prvú správu o zločinoch L. Beriju v ZSSR dostalo čs. vedenie od N. S. Chruščova, ktorý sa zúčastnil X. zjazdu KSC v roku 1954, ale z tejto informácie nevyvodilo žiadne závery pre vlastnú činnosť. V októbri 1954 ÚV maďarskej komunistickej strany konštatoval, že politické procesy boli organizované nezákonnými spôsobmi a vykonštruovaním obžalôb. V Maďarsku a Poľsku boli z väzenia prepustení Henri Field a Noel Field, čím sa zrútili koncepcie ďalších obžalovaných, napr. Pavlíka a iných. Tieto informácie o prvých rehabilitáciách boli v Československu cenzurované.

V roku 1955 boli zatknutí dvaja vyšetrovatelia štátnej bezpečnosti v súvislosti so sťažnosťou dvoch odsúdených (Artura Londona a Vavra Hajdú) v procese so Slánskym. Výpovede vyšetrovateľov Bohumíla Doubeka a Vlastimila Kohoutka boli dôležitým svedectvom o nezákonnostiach a zámernom manipulovaní politických procesov. S výpoveďou B. Doubeka sa oboznámili členovia politbyra ÚV KSC, takže neskoršie tvrdenia, že o politických procesoch nevedeli, sa nezakladali na pravde.

Na dokreslenie situácie, ako sa v Československu „snažili“ vyrovnáť s trpkým politickým dedičstvom stalinistov, treba uviesť, že predseda KSC a prezident republiky K. Gottwald zomrel 14. marca 1953 a jeho telo bolo zabalzamované. V polovici novembra 1953 Predsedníctvo ÚV KSC posúdilo návrh na otvorenie Mauzólea K. Gottwalda v Národnom pamätníku na hore Vítkov v Prahe. Uznesenie Predsedníctva ÚV KSC súčasne stanovilo, aby v budúcnosti, pri príležitosti 60., 70. a ďalších narodenín, boli spomienkové akcie v rozhlase, tlači a štátnych inštitúciách. Od roku 1954 si mala verejnosť pripomínať dielo K. Gottwalda v deň výročia jeho úmrtia prostredníctvom ústredných a regionálnych straníckych orgánov a inštitúcií.¹ Osobnosť stalinistu – K. Gottwalda nemala vymiznúť z vedomia českej a slovenskej verejnosti. Tomu prispievalo aj vydávanie Spisov K. Gottwalda, prirodzene, s úpravami jeho prejavov, vypustením pasáží o kritike J. B. Tita a Juhoslávie. Predsedníctvo ÚV KSC uložilo K. Bacílkovi, aby podľa tejto zásady vydávali Spisy Gottwalda aj na Slovensku.²

V roku 1955 politbyro ÚV KSC určilo, aby sa pamiatka J. V. Stalina a K. Gottwalda pripomínala v deň výročia ich narodenia (21. decembra J. V. Stalina a 23. novembra K. Gottwalda). V dňoch druhého výročia ich smrti (5. a 14. marca) bola pripomenutá ich pamiatka len v tlači, nie na smútočných zhromaždeniach ako v roku 1954. Ústredná a krajská tlač v dni výročia úmrtia zverejnili články o Stalinovi – pokračovateľovi diela V. Lenina, a Gottwaldovi – veľkom vodcovi národov Československa.³

Odhalenie monumentálnej sochy J. V. Stalina 1. mája 1955 v Prahe nijako nenasvedčovalo o kritickom prehodnotení jeho úlohy a úlohy stalinistov. Práve naopak. Hlavný rečník pri odhalení sochy na Letnej ulici v Prahe, člen politbyra ÚV KSC a podpredseda vlády V. Kopecký pripomenul nesmrteľnú pamiatku J. V. Stalina a K. Gottwalda slovami „so Sovietskym zväzom na večné časy“.⁴

XX. zjazd sovietskych komunistov vo februári 1956 bol dôležitým medzníkom destalinizácie v Sovietskom zväze a štátoch jeho bloku. Ale kritika Stalina nemala rovnaký ohlas v krajinách bloku. Porada vedúcich zahraničných delegácií komunistických

1 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 14, Uznesenie politbyra ÚV KSC zo 16. novembra 1953.

2 Tamže, Uznesenie politbyra ÚV KSC z 15. novembra 1954.

3 Tamže, Uznesenie politbyra ÚV KSC z 28. februára 1955.

4 PÁVOVÁ, J.: *Demagog ve službách strany. Portrét politika a ideológa V. Kopeckého*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2008, s. 114.

strán, ktorá sa konala na XX. zjazde KSSZ po vypočutí tajnej správy N. S. Chruščova, určila postup pri oboznamovaní sa s obsahom referátu. Postup spočíval v tom, aby s obsahom boli najprv oboznámené ústredné výbory komunistických strán, ktoré určovali v akej selektívnej podobe budú informované nižšie orgány a členstvo. Pretože autentická správa nebola prístupná vo vnútrostraníckej diskusii, vznikli zložité situácie, lebo na otázky členov odpovedať delegovaní inštruktori nevedeli.

Zasadenie ÚV KSČ 29. – 30. marca 1956 prerokovalo správu o XX. zjazde KSSZ a záveroch pre KSČ. Referát prvého tajomníka ÚV KSČ A. Novotného pozostával z dvoch častí: v prvej bol výťah z referátu Chruščova a v druhej aplikácia na KSČ. Podľa Novotného bol kult osobnosti deformáciou, ktorému podľahli všetci a všetci ho aj šírili. Za hlavného vinníka „deformácií“ bol označený bývalý generálny tajomník ÚV KSČ R. Slánský. V hodnotení A. Novotného ostala osoba K. Gottwalda nedotknutá. Medzi najviac kritizovanými na zasadaní boli: V. Kopecký, A. Čepička, K. Bacílek a P. David.

V. Kopecký na zasadaní ÚV KSČ v marci 1956 vystúpil so sebakritikou slovami, že „*sa výhradne a s najhlbším presvedčením stotožňujeme s XX. zjazdom KSSZ vo veci posudzovania Stalinových chýb... chceme vyjadriť, že sme oddaní duchu a zásadám leninizmu... osobne vychvaľovanie súdruha Gottwalda som určite prehŕňal*“.⁵

Po odvolaní A. Čepičku z funkcií na aprílovom zasadaní ÚV KSČ V. Kopecký pochopil, že jeho záchrana spočíva v prehĺbení sebakritiky a súčasne vo vyjadrení, že kritické hlasy môžu byť zneužitá nepriateľom. Obrat, ktorý urobil V. Kopecký, keď hovoril o osobnom exponovaní v propagácii kultu osobnosti a pozitívnom význame kritických hlasov predchnutých láskou k strane a režimu a zároveň varovaní pred zneužitím kritiky nepriateľom, sa stal dôležitým v chápaní kultu osobnosti v Československu. Destalinizácia v Československu sa fakticky zastavila už v apríli 1956. Neskoršie udalosti v Poľsku a maďarské povstanie využilo čs. komunistické vedenie ako argument na varovanie, ako môže kritiku zneužiť triedny nepriateľ.

A. Čepička na marcovom zasadaní ÚV KSČ sebakriticky priznal, že „*pri výkone štátnych a straníckych funkcií sa dopustil chýb a nedostatkov*“. Na aprílovom zasadaní ÚV KSČ uviedol, že kritika jeho činnosti bola správne odôvodnená. Súčasne si neodpustil kritickú poznámku na adresu ostatných členov Politického byra ÚV KSČ. Neskôr bola kritika Alexeja Čepičku viac konkretizovaná v armádnych kruhoch o chyby, ktorých sa mal dopustiť, a to, že: zapríčinil vážne nedostatky v bojovej a politickej príprave ČSLA, čo sa ukázalo po jeho odchode z funkcie ministra obrany; nadradoval armádu nad stranu, plytval s finančnými prostriedkami, nesprávne zamieroval politickú a kádrovú prácu v armáde, podporoval kult osobnosti, presadzoval ľudí so zlou minulosťou a pochlebovačov, pripustil neoprávnené prepustenie dôstojníkov z armády, viedol nesprávnu politiku voči bývalým príslušníkom čl. armádneho zboru v ZSSR, bol karieristom.⁶ K tomu treba prirátať jeho vzťah ku Gottwaldovi (podporoval jeho alkoholizmus), čo sa občas objavilo vo vystúpeniach medzi funkcionármi.

R. Bacílek zvažoval vinu za nezákonnosti na R. Slánskeho a seba ukazoval ako bojovníka proti nesprávnym metódam v bezpečnosti. Na nasledujúcom zasadaní ÚV

5 PÁVOVÁ, ref. 4, s. 129.

6 PERNES, J. – POSPÍŠIL, J. – LUKÁŠ, A.: *Alexej Čepička. Šedá eminence rudého teroru*. Praha – Brno 2008, s. 294.

KSČ v apríli 1956 vyústila sebakritika Bacílka do tvrdenia, „že nenesie vinu na politických procesoch, lebo rezortu bezpečnosti nerozumel“. Bacílek urobil sebakritiku „politického hlupáčka“, čo ho zachránilo a nebol odvolaný a vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSS pôsobil do roku 1963. P. David, člen Predsedníctva ÚV KSČ a ÚV KSS, bol kritizovaný za podiel KSČ na represióch a politických procesoch. Ten svoju vinu nepriznal a neskôr sa vyjadril, že vždy konal len v intenciách politiky strany.

Aprílové zasadanie ÚV KSČ upozornilo na extrémny diskusie pod vplyvom „nepriateľskej propagandy“. Diskutérov z nevýrobnej sféry označilo zasadanie za nerozhodných, nespoľahlivých a podliehajúcich nepriateľom. V diskusii sa objavili požiadavky na zvolanie mimoriadneho zjazdu. Počet rezolúcií požadujúcich mimoriadny zjazd sa v jarných mesiacoch roku 1956 zvyšoval. Na zasadaní politbyra ÚV KSČ 14. mája 1956 boli kritické hlasy v diskusii označené za názory triedneho nepriateľa. Prekvapením pre vedenie KSČ bol fakt, že väčšina organizácií, ktoré požadovali zvolanie zjazdu, boli organizácie v armáde, na ministerstve národnej obrany a medzi politickými pracovníkmi armády, čo A. Novotný označil, že majú charakter „frakčnej činnosti“.⁷ Preto vyzval opäť premyslieť systém politickej práce, preskúmať zloženie politických pracovníkov, od základov zmeniť kádrovú prácu, zlepšiť systém a výsledky práce škôl v armáde. Pre kritiku kultu osobnosti na Vojenskej akadémii v Prahe, ktorá sa zdala stranickým orgánom prehnaná, bol odvolaný rektor akadémie a niekoľko učiteľov bolo prevelených na iné úseky v armáde.

Skôr ako A. Novotný stihol mocensky zasiahnuť v širšom meradle, udalosti významne ovplyvnili II. zjazd československých spisovateľov, ktorý sa konal 22. – 29. apríla 1956. Od popredných českých spisovateľov (Jana Drdu, Vítězoslava Nezvala, Jaroslava Seiferta, Františka Hrubína a iných) odznela kritika umlčovania spisovateľov a metódy socialistického realizmu. Zjazd vyjadril konkrétne požiadavky, napríklad zrušenie cenzúry. Politické byro ÚV KSČ reagovalo na kritiku spisovateľov zákazom vydávať časopis *Literární noviny* z dôvodu, že opublikovali časti vystúpení spisovateľov na zjazde. Zjazd spisovateľov ovplyvnil postoje a aktivity vysokoškolských študentov.⁸

Aktivity vysokoškolských študentov na jar 1956 mali na majálesoch v Prahe a Bratislave nádych študentskej recesie, ale s politickými požiadavkami. Priebehom majálesov sa zaoberalo Politické byro ÚV KSČ v máji 1956 a februári 1957. Trestom za kritiku politiky KSČ zo strany študentov bolo, okrem iného, aj zrušenie vojenskej prípravy na vysokých školách a obnovenie dvojročnej vojenskej služby po skončení vysokej školy.

Dôležitým krokom k stabilizácii situácie bolo podľa vedenia KSČ odmietnutie zvolania mimoriadneho zjazdu KSČ. Z radov členstva sa však ozývali hlasy, aby po odvolaní A. Čepičku z funkcií nasledovali ďalšie. Členovia politbyra ÚV KSČ považovali v danej situácii za cestu svojej záchranu zvolanie celoštátnej konferencie s hlavným programom návrhu – smerníc druhého päťročného plánu, čím by sa otázky destalinizácie ako hlavného problému odsunuli. Konferencia sa konala v dňoch 11. – 15. júna 1956. Vyslovila súhlas s postupom KSČ, jej generálnou líniou, a vyslovila dôveru členom Ústredného výboru KSČ. Kritika V. Kopeckého na zjazd spisovateľov na celoštát-

7 PERNES, J.: Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, 2000, č. 4, s. 601.

8 MARUŠIAK, J.: Slovenskí študenti a inteligencia v roku 1956. In: Bláha a kol.: *Pyžamová revolúcia*. Bratislava : Nebojsa, 2007, s. 7-64.

nej konferencii KSCĚ naznačovala nástup stalinistov vo vedení KSCĚ proti demokrati-
začným tendenciám a destalinizácii.

Komunistické vedenie dokázalo v roku 1956 kritiku stalinizmu a stalinistov nielen
zastaviť, ale súčasne ju označiť za deštruktívnu pre socializmus a jej nositeľov zbaviť
funkcií v médiách, armáde a inde. Závažným javom po potlačení kritiky stalinistov
na aprílovom zasadaní ÚV KSCĚ bol návrat politickej pasivity a pasivity v straníckych
radoch. Niektoré stranícke organizácie KSCĚ, ktoré predtým žiadali zvolať mimoriad-
ny zjazd, po maďarskom povstaní kriticky prehodnocovali svoje postoje. Na zasadaní
ÚV KSCĚ 5. – 6. decembra 1956 A. Novotný uviedol, že kult osobnosti „je argumentom
reakčnej propagandy“.⁹ Na zasadaní odznali útoky proti nositeľom „protistraníckych
a liberalistických tendencií“. V roku 1957 stranícke tresty dostal šéfredaktor *Kultúr-
neho života* na Slovensku J. Špitzer, šéfredaktor časopisu *Slovenský spisovateľ* I. Kupec,
a stranícky funkcionár O. Pavlík bol vylúčený z radov KSCĚ.

Odhaľovanie zločinov Stalina a stalinistov bolo šokom pre verejnosť, ktorá sa
o nich dozvedala skôr zo zahraničných ako domácich zdrojov. Zločiny Stalina a stali-
nistov hlboko zasiahli mladú komunistickú inteligenciu, časť ktorej dospela k zásadné-
mu prehodnocovaniu individuálnej a kolektívnej identity a formulovaniu alternatív-
nej vízie socialistickej spoločnosti s akcentovaním demokratických, humanistických
a modernizačných prvkov na úkor úzko vymedzených politických záujmov a praktic-
kého výkonu moci. Ale napriek tomu svojimi názormi legitimizovali spoločenský po-
riadok. Požadovali jeho reformu, nie likvidáciu. Revizionizmus, ktorý sa najviac roz-
vinul v Poľsku a Maďarsku, sa vymedzoval voči princípom stalinizmu. Svoje zdroje
sa usiloval čerpať v návrate ku koreňom marxizmu, k Marxovi v jeho ranom období.
Konzervatívny obrat v politike komunistických strán, ktorý naberal na sile od roku
1957 (v Československu skôr), nevytvoril dostatočný priestor na to, aby sa politicko-
filozofické princípy marxistického humanizmu premietli do konkrétnych politických
programov. Revizionizmus skončil skôr, ako sa stačil ideovo vyprofilovať. Preto ne-
možno hovoriť o roku 1956 v Československu ako o premárnenej príležitosti, opod-
statnenie má skôr konštatovanie o existencii priaznivých vonkajších podmienok pre
radikálnu zmenu, a nie o existencii síl, ktoré by mohli zmenu uskutočniť.

Určitý pohľad na kritiku kultu osobnosti poskytuje analýza článkov zverejnených
v slovenskom denníku *Pravda* na jar 1956. Z analýzy vyplýva, že otázka kultu oso-
bnosti bola od samého začiatku jednostranne zúžená. Nevychádzala z rozboru pod-
staty stalinizmu ako totalitného systému moci, ktorý ideologicky vládnuca skupina
zdôvodňovala studenou vojnou a totalitné spôsoby vládnutia zostrovaním triedneho
boja. Časté zdôvodňovanie toho, že generálna línia výstavby socializmu v ZSSR a ČSR
bola správna, ale nesprávne boli metódy J. V. Stalina, a niektoré jeho teoretické názo-
ry predstavovali hrádzu hlbšej analýzy. Verejnosť bola značne dezorientovaná jednak
nedostatkom informácií o jeho zločinoch, a tým, že komunistická propaganda zredu-
kovala kritiku kultu osobnosti na niektoré javy, ako: kritika a sebakritika, boj proti by-
rokratizmu a iné. Spočiatku bola otázka kritiky a sebakritiky interpretovaná ako potre-
ba kritizovať nielen „dole“, ale povedať kritické slovo aj „hore“. Z propagandistických
článkov sa problém zúžil na otázky potláčania kritiky a nedostatku sebakritiky. Neskôr

9 PERNES, ref. 11, s. 616.

v júni 1956 nastal obrat v úlohe kritiky a sebakritiky v tom, že pozornosť bola zameraná proti osobám s nesprávnymi názormi. Podľa tejto interpretácie bolo chybou, že na jar 1956 komunisti nespozorovali včas triedne nepriateľský zámer kritikov a nevedeli proti týmto hlasom v zárodku vystúpiť.¹⁰ Lebo podľa straníckych stanov strana nemôže trpieť šírenie nepriateľských názorov. Takto v stručnej podobe možno zhrnúť verejnú diskusiu na stránkach Pravdy a v prejavoch komunistických funkcionárov o kritike kultu osobnosti.

Destalinizácia sa nedotkla ani koncepcie hospodárskeho vývoja. Pri každej príležitosti sa zdôvodňovalo, že generálna línia socialistickej výstavby bola správna a výsledky z prvej polovice 50. rokov treba ďalej rozvíjať, hoci išlo o klasické úlohy realizované v Sovietskom zväze v 30. rokoch a schválené v Československu po prevrate roku 1948. XI. zjazd Komunistickej strany Československa v roku 1958 vytýčil úlohu „dovršiť socialistickú výstavbu“ a vstúpiť do „rozvinutej socialistickej spoločnosti“, čo konkrétnejšie znamenalo dokončiť kolektivizáciu poľnohospodárstva, pokračovať v stalinskom poňatí industrializácie s preferovaním ťažkého priemyslu a dokončiť kultúrnu revolúciu.

Napriek tomu, že kolektivizácia spôsobovala veľké problémy vo zvýšení poľnohospodárskej výroby od samého začiatku, zjazd KSČ v roku 1958 prijal úlohu dokončiť ju do konca roka 1960. Pritom pomalý vzostup, alebo dokonca pokles výroby v rokoch 1949 – 1960 spôsoboval veľké ťažkosti zvyšovania životnej úrovne a modernizácie výrobných odvetví, pretože deficit obilia, krmovín a iných komodít sa musel nahradiť dovozom. Poľnohospodárska výroba v Československu nedosiahla roku 1960 predvojnovú úroveň z roku 1937. Aby sa dokončila kolektivizácia a „dovršila socialistická výstavba,“ boli v rokoch 1958 – 1959 použité násilné metódy voči roľníkom, ktorí v podhorských oblastiach Slovenska odmietali vstúpiť do družstiev. Prvý tajomník ÚV KSČ a prezident republiky A. Novotný na celoštátnej konferencii KSČ v júli 1960 zhodnotil výsledky združstevňovania slovami „*náš príklad potvrdil* (oproti skúsenosti ZSSR – pozn. M. Š.), že *prechod k socialistickej družstevnej veľkovejrobe nie je nevyhnutne sprevádzaný poklesom poľnohospodárskej výroby*“.¹¹ K tomu treba dodať, že kolektivizácia poľnohospodárstva podľa sovietskeho vzoru sledovala dve prioritné úlohy: dostať roľníkov a vidiek pod prísnu štátnu kontrolu predpisovaním úloh výroby, povinných dodávok štátu a kontrolu investícií; odčerpať z poľnohospodárstva pracovné sily a zdroje na industrializáciu. Prirodzene, že takto formulované programové ciele nikdy neboli uvedené. Cieľ – zvyšovať poľnohospodársku výrobu – sa posunul do popredia až potom, keď roľníci boli v družstvách alebo pracovali v štátnych majetkoch.

Stalinskému poňatiu bolo poplatné aj riešenie industrializácie Slovenska, v ktorom sa hlavné ciele stotožňovali aj so slovenskou otázkou v Československu. V druhej polovici 50. rokov sa prolongovali plány industrializácie zo začiatku 50. rokov o nové úlohy. Politické byro ÚV KSČ schválilo 17. septembra 1957 dlhodobú koncepciu rozvoja Slovenska na obdobie konca 50. a začiatok 60. rokov. Dlhodobá koncepcia obsahovala

10 ZAVACKÁ, M.: *Kto žije za ostatným drôtom Oficiálna zahranično-politická propaganda na Slovensku 1956-1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava : Veda 2005, s. 86-97.

11 NOVOTNÝ, A.: *Prejavy 2, 1958 – 1962*. Bratislava : VPL, s. 278.

úlohy dokompletizovať strojárské závody na Slovensku¹² tak, aby sa stali efektívnymi vo výrobe a obsahovala výstavbu nových závodov, najmä veľkého hutníckeho kombi-nátu v Košiciach.¹³

Vysoké tempo priemyselného rozvoja založené na investíciách, predovšetkým do ťažkého priemyslu, spôsobilo v rokoch 1956 – 1960 v podstate tie isté problémy, ako po roku 1953 – novú hospodársku krízu, ktorá bola oveľa výraznejšia ako predtým. Novým javom bola skutočnosť, že prvýkrát vznikla situácia, keď sa úpra-vy päťročného plánu ukázali nepostačujúce a celý plán sa rozpadol. Roku 1963 poklesol v celoštátnom meradle vytvorený národný dôchodok o 1, 43 % v porovnaní s rokom 1962 a dokonca roku 1964 o 1, 95 % v porovnaní s rokom 1963. Vážnosť krízy dokumentovala skutočnosť, že od konca roku 1961 do konca roku 1964 vzrás-tol počet pracujúcich v čs. ekonomike o 138 000.¹⁴ Vývoj v rokoch 1961 – 1964 spre-vádzali ťažkosti v zásobovaní obyvateľstva, tie sa premietli do každodenného života v nákupoch mäsa, masla, mäsových výrobkov a iných v takej miere, že existovali úvahy o zavedení prídellového systému, lebo „je lepší, ako dlhé rady pred obchodmi“. Fronty pred obchodmi sú viditeľnými prejavmi neúspechov v zásobovaní a predsta-vujú „najhoršiu možnú reklamu“. Takéto úvahy o tom, či sú vhodnejšie dlhé rady, alebo prídellový systém, sa viedli vo vedení ústredných orgánov v rokoch 1962 – 1963.¹⁵ Určitú váhu nedostatkov v zásobovaní spôsobila nákupná horúčka v súvis-losti s Berlínskou krízou (1961) a Kubánskou krízou (1962) a prerušenie dodávok z Čínskej ľudovej republiky. Ekonomická kríza v rokoch 1961 – 1964 bola vyvrcho-lením dlhotrvajúcich procesov, ktorých jadrom bol taký rast ekonomiky, že sa ne-podarilo zabezpečiť adekvátne zvyšovanie produktivity práce.¹⁶ Ekonomická kríza v Československu prepukla v čase, keď v západných štátoch prežívali ekonomický „zázrak“. Vo vedomí spoločnosti dostali vážnu trhlinu predstavy o plánovitom cho-de národného hospodárstva ako o stále vzostupnom procese.

Pasivitu straníkov i nestraníkov, aká sa vytvorila po potlačení kritiky stalinizmu v roku 1956 a obnovou neohrozeného monopolu stalinistov, ktorí, až na malé výnim-ky, (A. Čepička) zostali vo svojich funkciách, mali nahradiť celoštátne diskusie na ak-tuálne témy, ku ktorým sa v masovom meradle mali vyjadriť občania republiky. Ce-loštátne stranícke a verejné diskusie mali dokumentovať v rokoch 1957 – 1962 „zvýše-nú aktívnu účasť pracujúcich na správe štátu a riadení hospodárstva“. Už na jeseň 1957 sa začala celoštátna diskusia na tému „dovŕšenia socialistickej výstavby“, ktorá mala na-vodiť pozitívnu atmosféru v spoločnosti na dokončenie kolektívizácie, likvidácie ma-lovýrobného sektoru a iných. V nasledujúcich rokoch nasledovali ďalšie celoštátne dis-

12 Úlohu kompletizácie strojárskych závodov na Slovensku, predložená roku 1954 slovenskými predstaviteľmi Zboru povereníkov a Plánovacieho úradu, K. Bacílek označil za prejav slovenského buržoázneho nacionalizmu.

13 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 2283, Dlhodobá koncepcia rozvoja Slovenska.

14 LONDÁK, M.: *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010, s. 142.

15 FRONC, M.: Znovu prídellový systém? Krize v zásobovaní potravinami v Československu na počátku šedesiatých let 20. století. In: *Historik v soudobých dějinách*. Milanovi Otahálovi k 80. narozeninám. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2008, s. 43.

16 LONDÁK, ref. 18, s. 143.

kusie o otázkach životnej úrovne, novej socialistickej výstavby, územnej prestavbe štátu, národných výboroch a účasti pracujúcich na riadení a o výhladoch ďalšieho rozvoja socialistickej spoločnosti.¹⁷ Vnútrostranícke a celoštátne verejné diskusie predstavovali odpútavanie verejnosti od riešenia naliehavých otázok. Propaganda nastolených tém a „diskusia“ o nich mala vyvolať atmosféru „dôvery ľudu“ k politike komunistickej strany. Celoštátne diskusie boli inštrumentom manipulácie s obyvateľstvom o víziách komunistickej spoločnosti. Vízia blízkej komunistickej spoločnosti s odumieraním štátu, zblížovaním a splývaním národov a národností sa propagovala od začiatku 60. rokov aj v Československu. Diskusiami sa zakrývali každodenné problémy obyvateľov so zásobovaním, nízkymi príjmami, nedostatkom tovarov a dlhodobou absenciou koncepcie riešenia hospodárskych a sociálnych otázok.

Stalinský marxizmus venoval vo svojej dobe národnostnej problematike veľkú pozornosť. Diktovala ju praktická potreba podriaďiť si a ovládať menšie národy a národnosti v mnohonárodných spoločenstvách. Sovietske usporiadanie štátu v mnohonárodnom štáte sformované na začiatku 20. rokov 20. storočia bolo považované za marxistický vzor. Československí komunisti rešpektovali tento vzor a riešenie prispôbovali konkrétnym potrebám moci. Od konca druhej svetovej vojny do začiatku 60. rokov dvakrát bola obmedzená právomoc slovenských národných orgánov. Prvýkrát, najmä po voľbách roku 1946, keď slovenskí komunisti získali „iba“ 30 % hlasov vo voľbách a bola podpísaná tretia pražská dohoda, ktorá zrušila mnohé autonómne prvky v správe Slovenska pod zámenkou, že Slovensko je „slabým článkom“ republiky, kde sa opäť ozývajú ľudáci a separatisti. Preto treba obmedziť právomoci slovenských národných orgánov a podriaďiť ich vláde. V tomto zámere boli jednotní komunisti (aj slovenskí) a české nekomunistické strany. Aby sa potvrdilo nebezpečenstvo slovenského separatizmu, bolo roku 1947 vykonštruované „*protištátne sprisahanie*“ na Slovensku, v ktorom novoľudáci a nepriatelia ohrozovali spoločný československý štát. Obmedzené právomoci, fakticky unitárny centralistický štát, zakotvila Ústava 9. mája 1948.

Druhykrát boli slovenské národné orgány obmedzené v ústave z roku 1960. Socialistická ústava zakotvila zlúčenie zákonodarnej a výkonnej moci do Slovenskej národnej rady, jej predsedníctva, a zrušila Zbor povereníkov. Táto zásadná zmena sa uskutočnila zdôvodnením, že sa tak vytvoria lepšie podmienky na rozvoj vytvorením jednotného výkonu štátnej moci a správy v centre. Slovensko podľa tejto argumentácie dosiahlo už taký stupeň rozvoja, že nepotrebuje osobitne slovenské národné orgány, lebo ich zachovaním by ďalej existovala určitá dvojkolajnosť, nakoľko v Čechách neexistovali osobitné české národné orgány. Zrušením Zboru povereníkov a obmedzením právomoci komisií Predsedníctva SNR sa právomoci slovenských orgánov redukovali na nepodstatné práva regionálnej povahy. Diskusia pred prijatím ústavy nenarazila na žiadny odpor ani u slovenských predstaviteľov. Z tohto dôvodu A. Novotný mohol vysloviť spokojnosť, že úpravou ústavy sa vytvorí jednotný systém v riadení v Čechách a na Slovensku.¹⁸ K tomu sa žiada len dodať, že radikálny zásah do postavenia sloven-

17 Tejto problematike je venovaná monografia českého historika BRABEC, V.: *Roky 1958 – 1962 v dejinách KSČ*. Bratislava : Pravda, 1985.

18 SNA, f. ÚV KSS, Zasadanie ÚV KSS 16. – 17. marca 1960. Vystúpenie A. Novotného.

ských národných orgánov tak v rokoch 1945 – 1946 a 1960 vytváral potenciálne i skutočné nebezpečenstvo vo vzťahoch Čechov a Slovákov. V plnej miere sa to prejavilo počas krízy v roku 1968 – 1969. Po zániku komunistického režimu v roku 1989 „*dielo riešenia slovenskej otázky podľa stalinistov*“ vyústilo do zániku československého štátu roku 1992.

Mimo pozornosť komunistického vedenia ostával najhlavnejší problém z nedávnej minulosti, a to dôsledná revízia nezákonných politických procesov. V spoločnosti sa vytvorila atmosféra nezájmu o osudy priamo postihnutých a ich blízkych príbuzných. Pokiaľ v Sovietskom zväze, Poľsku a Maďarsku bola krátko po Stalinovej smrti prepustená časť politických väzňov a bola snaha ich rehabilitovať, v Československu až 10. januára 1955 politbyro ÚV KSČ menovalo ministra vnútra R. Baráka za predsedu komisie „A“ a neskôr aj „C“ na preskúmanie zákonnosti niektorých súdnych procesov po roku 1948 s komunistickými funkcionármi z hľadiska výšky ich trestov. Paradoxom komisií bola skutočnosť, že ich predsedom bol minister vnútra, ktorý sa podieľal na politických procesoch v roku 1954 a členmi komisií boli ďalší členovia z bezpečnosti (Karel Košťál), spravodlivosti (Josef Urválek) a iní s priamym podielom na „výrobe“ politických procesov. Ministerstvo vnútra – štátna bezpečnosť a Ministerstvo spravodlivosti predstavovali významný článok v procese zatýkania, prípravy súdneho konania a väzby. Bolo nepravdepodobné, že minister vnútra nebude chrániť svojich podriadených.

Komisia „C“ zhromaždila rozsiahly materiál o procese s protištátnym sprisahaneckým centrom R. Slánský a spol. a dospela k záveru, že R. Slánský a väčšina bola oprávnenne odsúdená a rehabilitácie neprichádzajú do úvahy z dôvodu, že Slánský sa podieľal na nezákonnostiach. Pozitívnu zmenou, ktorú priniesla Baráková komisia, bolo rozhodnutie politbyra ÚV KSČ z marca 1956 o odvolaní najviac skompromitovaných námestníkov ministra vnútra – Antonína Prchala, Karla Košťála a náčelníka správy vyšetrovania ŠtB Milana Moučku. Predtým, ako uvádzame na inom mieste, boli zatknutí vyšetrovatelia ŠtB B. Doubek a V. Kohoutek, ale po krátkom väzení boli prepustení. Baráková komisia disponovala výpoveďami Doubeka o konštruovaní politických procesov a celom ich priebehu, ale nevyužila ich. Závery prešetrovania nezákonnosti politických procesov boli uzavreté v októbri 1957, pričom výsledky boli veľmi skromné, keďže prešetrovanie sa vzťahovalo len na revíziu procesov s vedúcimi komunistickými predstaviteľmi (Švermová, Šling, Husák, Slánský a iní), mimo pozornosť zostala väčšina politických procesov s nekomunistami. Až na malé výnimky komisia potvrdila pôvodné rozsudky. Namiesto rehabilitácií, odsúdení sa mohli dožadovať obnovy súdneho konania cestou porušenia zákona. Ale o tom, ktoré procesy môžu byť obnovené, rozhodoval R. Barák po konzultáciách s prvým tajomníkom ÚV KSČ A. Novotným. Obnova súdneho konania obyčajne končila zmiernením trestu o dobu, ktorú si odsúdený odsedel vo väzení. Prominentní komunistickí funkcionári, odsúdení v prvej polovici 50. rokov, sa domáhali revízie procesov. Uvedieme aspoň dve žiadosti o prehodnotenie, ktoré boli predložené Politickému byru ÚV KSČ. Josef Smrkovský v liste, ktorý dostalo politbyro ÚV KSČ 12. júna 1958 uviedol: „*v októbri 1955 som bol prepustený z väzenia. Od toho času som ÚV poslal mnoho listov, v ktorých som dokazoval nezákonnosť pri porušovaní občianskych zákonov a vnútrostraníckych noriem... preto žiadam predvolanie*

pred XI. zjazd strany, aby bolo jasne povedané, čoho som sa dopustil a daná mi možnosť verejne sa obhajovať.“¹⁹

Gustáva Husáka vo februári 1958 navštívila vo väzení jeho rodina z Dúbravky, pred ktorou sa mal údajne vyjadriť, že „on sa už nikdy neoslobodí a vo väzení zahynie“²⁰. List G. Husáka zo septembra 1959 adresovaný A. Novotnému prerokovalo politbyro ÚV KSČ 8. decembra 1959. V liste G. Husák uvádzal: „nikdy som sa nedopustil zlomyseľných činov proti strane alebo trestných činov proti ČSR. Toto nielen tvrdím, ale som schopný to dokázať. A tieto dôkazy ponúkam od prvého dňa väzenia po celých 9 rokov. Nikde som však nenašiel sluchu a trochu ľudského porozumenia.“²¹ Politbyro ÚV KSČ vyslovilo k listu záver, že o ďalšom postupe sa bude uvažovať v rámci politického omilostenia, predpokladaného pri výročí oslobodenia v máji 1960. Hromadnou amnestiou v máji 1960 nastal pozitívny posun. Ale ani po prepustení z väzenia odsúdených nerehabilitovali, ako dosvedčuje aj vyššie spomenutý osud J. Smrkovského, ale boli len omilostení bez nadobudnutia občianskych práv.

Zlúčenie funkcie prvého tajomníka ÚV KSČ s funkciou prezidenta republiky po smrti prezidenta A. Zápotockého v novembri 1957 využil prvý tajomník a prezident republiky A. Novotný na posilnenie svojej pozície a získal postavenie podobné N. S. Chruščovovi v Sovietskom zväze. Mocenské postavenie využíval A. Novotný na živenie existencie ľudáckych a separatistických síl na Slovensku, a to aj medzi komunistickými funkcionármi. Tým zámerne vytváral atmosféru nedôvery a podozrievania. Z iniciatívy A. Novotného tajomník ÚV KSČ a ÚV KSS P. David vyhľadával rôzne materiály kompromitujúce slovenských predstaviteľov ako členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany v minulosti.

Mocenské pozície si A. Novotný ešte viac posilnil po vyradení z politiky R. Baráka, ministra vnútra. Aj oneskorovanie revízií a rehabilitácií A. Novotný zdôvodňoval činnosťou v revíznej komisii vytvorenej v roku 1955. Jeho tendencia obísť otázky politickej zodpovednosti a nezákonnosti politických procesov, o ktorých boli členovia politbyra ÚV KSČ dostatočne oboznámení, viedla k vyhláseniu amnestie k 9. máju 1960. Pred amnestiou k 1. aprílu 1960 bolo vo výkone trestu za tzv. protištátnu a politickú činnosť 8 708 odsúdených a 22 214 za kriminálne činy. Politbyro ÚV KSČ prerokovalo a schválilo 26. apríla 1960 menný zoznam bývalých politických prominentov z rôznych politických strán a skupín. Okrem prominentov tzv. Slovenského štátu, proti am-

19 J. Smrkovský bol v roku 1954 nezákonne odsúdený za „sabotáž“ na štátnych majetkoch (citované podľa Správy komisie ÚV KSČ o politických procesoch a rehabilitáciách, s. 142.) Pillerova komisia vytvorená v roku 1968, správa nebola roku 1970 prerokovaná a bolo verejne vyhlásené, že neexistuje.

20 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. P. David, šk. 2350, Správa krajskej správy Ministerstva vnútra v Bratislave, List P. Davidovi z 26. 2. 1958. O obsahu tohto rozhovoru sa mali dozvedieť ďalší známi z rodiska G. Husáka, z Dúbravky. Podľa správy ŠtB chceli známi G. Husáka sondovať na juhoslovanskom konzuláte v Bratislave o možnosti intervencie u juhoslovanskej vlády ohľadom jeho prepustenia z väzenia. Po tejto návšteve G. Husák bol premiestnený z Leopoldova do Ruzyne, kde bol 18 mesiacov v samoväzbe (prameň: NA Praha, f. Komisia na prešetrenie politických procesov, sv. 23. a.j. 497; podľa iného prameňa bol G. Husák 9 mesiacov v samoväzbe na zámku v Kalodejoch; túto informáciu povedal L. Štrougal v dokumentárnom filme 22. 4. 2009 na ČTV 2, odvysielanom v čase 20.30 – 22.20 hod.).

21 Citované podľa správy Pillerovej komisie, s. 142.

nestii ktorých sa postavil K. Bacílek, bola väčšina prepustená na slobodu. Zo súhrnného počtu 72 osôb v hlavných politických procesoch bolo v rámci amnestie prepustených 11 funkcionárov KSČ. Prepustenie bolo podmienené rôznou skúšobnou dobou a trvaním vedľajších trestov. Strata občianskych práv sťažovala prepusteným život pri vybavovaní dôchodkového zabezpečenia, zamestnania a v iných prípadoch. Politické byro ÚV KSČ zrušilo začiatkom februára 1961 u odsúdených v politických procesoch zvyšky vedľajších trestov.

Podnet sovietskych komunistov na XXII. zjazde z roku 1961 v boji proti kultu osobnosti a výzva československému vedeniu, aby neatáľalo s revíziami a rehabilitáciami, viedol k ustanoveniu novej rehabilitačnej komisie. Komisia mala korigovať závery predchádzajúcej komisie vedenej R. Barákom, ktorého pre údajnú spreneveru peňazí uväznili, čím sa skončil aj mocenský boj Baráka s Novotným. Nová komisia bola zriadená uznesením Politického byra ÚV KSČ z 30. augusta 1962 na čele s Drahomírom Kolderom.²²

Kolderova komisia prešetrovaním dospela k záveru, že obvinenia proti tzv. slovenským buržoáznym nacionalistom boli neoprávnené, lebo politickým chybám bol prisúdený škodcovský zámer. Obvinení v procese s G. Husákom a spol. boli v máji 1960 amnestovaní (L. Novomeský bol z väzenia prepustený roku 1956), ale rehabilitovaní boli až roku 1963. Všetkým obvineným komisia vyčítala chyby v čase zastávania funkcií a z toho dôvodu neboli rehabilitovaní. V prípade súdneho procesu s R. Slánským a spol. komisia dospela k záveru, že neexistovalo sprisahanecké centrum a odsúdení boli nezákonne stíhaní, ale nemohli byť rehabilitovaní pre chyby, ktorých sa dopustili. Odsúdenie Vladimíra Clementisa v súdnom procese so Slánským komisia považovala za nezákonné, ale pripísala mu nacionalistické chyby, preto jeho vylúčenie z KSČ označila za správne. Kolderova komisia prešetrila široký okruh politických procesov s vedúcimi predstaviteľmi komunistickej strany, hospodárskych pracovníkov, dôstojníkov armády a vyslovila záver o súdnej nevine, ale nerehabilitovala ich pre chyby v minulosti.

Barnabitská komisia pomenovaná podľa kláštora barnabitiiek na Hradčanoch v Prahe, kde komisia pracovala, mala za úlohu politicky a ideovo zhodnotiť oprávnenosť kritiky buržoázneho nacionalizmu nanesej na IX. zjazde KSS a po ňom. A. Novotný a ďalší členovia Predsedníctva ÚV KSČ sa snažili zabrániť úplnej rehabilitácii slovenských komunistov odsúdených za buržoázny nacionalizmus. Pod tlakom verejnej mienky a faktov, ktoré barnabitská komisia zhromaždila, museli meniť svoje stanoviská. Ústup od názorov o existencii slovenského buržoázneho nacionalizmu u Novotného bol rozporuplný. A. Novotný vo svojom prejave 12. júna 1963 v Košiciach odsúdil G. Husáka a L. Novomeského, ktorí v očiach Ústredného výboru KSČ zostali vinní z porušovania jednoty strany a vyjadril, že kritika nacionalizmu prednesená na IX. zjazde KSS bola správna. Barnabitská komisia pracovala v zložení Jozef Lenárt (predseda, po menovaní Lenárta za predsedu vlády komisiu predsedal Vladimír Kaucký), členmi komisie boli Vasiľ Biľak, Rudolf Cvik, Matej Lučan, Jozef Való, Viliam Šalgovič,

22 D. Kolder bol tajomníkom ÚV KSČ a členmi jeho komisie na prešetrovanie politických procesov s významnými funkcionármi komunistickej strany, hospodárstva a štátneho aparátu boli: J. Lenárt, A. Dubček, E. Štrougal, B. Laštovička, P. Majling, P. Hron, V. Prchlik, V. Škoda, H. Leflerová, M. Mamula, M. Kunštálová.

Bohuslav Graca, Peter Colotka, J. Macek, J. Skála, J. Kladiiva, J. Šimek, M. Klír, Michal Sabolčík, Bohumír Laštovička. S komisiou spolupracovali experti z radov historikov. Správa ÚV KSČ na decembrovom zasadnutí roku 1963 obsahovala tvrdenie, že obvinenia z buržoázneho nacionalizmu boli založené na nepodložených obvineniach. ÚV KSČ zrušil rozhodnutia z rokov 1950 – 1951 o vylúčení Husáka, Novomeského, Clementisa zo strany a odvolaní z funkcií s tým, že mandáty zo stranických a štátnych funkcií stratili platnosť.

Revízie politických procesov a rehabilitácií nezákonne odsúdených do roku 1963 predstavovali len menšiu časť, pretože sa vzťahovali len na komunistických predstaviteľov. Až v druhej polovici 60. rokov bola revidovaná časť nezákonne odsúdených z radov armády, partizánov, cirkvi a iných. Činnosť Politickej komisie na preskúmanie procesov a zodpovednosti vedúcich predstaviteľov komunistickej strany a štátu, ustanovená pod vedením tajomníka ÚV KSČ J. Pillera, sa skončila v roku 1970. Správu a uznesenie malo schváliť uznesenie ÚV KSČ, ale obnova neostalinského politického systému v normalizačnom období v 70. – 80. rokoch sa spomalila alebo takmer zastavila revízie. Obnova revízií a rehabilitácií nastala až po páde komunistického systému a vyplývala zo zákonov z rokov 1990 – 1991.

II.

ZALOŽENIE
VARŠAVSKEJ
ZMLUVY

1.

Varšavská zmluva v rokoch 1955 – 1962

Založenie Varšavskej zmluvy v máji 1955 bolo začiatkom nového procesu politickej, vojenskej a ekonomickej integrácie štátov sovietskeho bloku v Európe. Za prehistóriu mnohostrannej vojenskej spolupráce možno považovať závery tajnej schôdze zvolanej z podnetu J. V. Stalina do Moskvy v dňoch 8. – 12. januára 1951. Schôdze sa zúčastnili predsedovia komunistických strán a ministri obrany sprevádzaní hlavnými sovietskymi poradcami v jednotlivých štátoch bloku. Po porade sa vytvoril koordinačný výbor na čele so sovietskym maršalom Alexandrom Michajlovičom Vasiljevským. Výbor v rokoch 1951 – 1953 ukladal konkrétne úlohy na budovanie národných armád, určoval ich počty v mierových a vojnových podmienkach, prezbrojovanie armád a rast zbrojného priemyslu. Koordináčný výbor bol nástrojom, prostredníctvom ktorého sovietske vedenie diktovalo úlohy na mobilizáciu ľudských a materiálnych zdrojov ako súčasť prípravy na vojnu.¹ Neúmerný rast ťažkého priemyslu pre potreby zbrojoviek na začiatku 50. rokov bol jednou z príčin vzniknutej krízy s hospodársko-sociálnym dopadom na život obyvateľov. Preferovaný rast zbrojného priemyslu so zásahmi do ekonomickej štruktúry viedol k militarizácii celej hospodárskej sféry.

Podľa niektorých prameňov ruskej proveniencie pokusy založiť vojenskopolitickú organizáciu, známu neskôr ako Varšavská zmluva, existovali už v roku 1952 v podobe politického súhlasu lídrov ľudovodemokratických štátov.²

Po Stalinovej smrti roku 1953 sovietske vedenie ohlásilo „*nový kurz*“ hospodárskej politiky zameraný na preferovanie spotrebného priemyslu a uspokojovanie životných potrieb obyvateľov. Súčasťou tohto kurzu bolo znižovanie vojenských výdavkov. K novému kurzu sa prihlásilo československé vedenie komunistickej strany a štátu. Od polovice roka 1953 prehodnocovalo predchádzajúci vývoj prvej päťročnice v rokoch 1949 – 1953 a revidovalo na najbližšie dva roky rozvoj ťažkého priemyslu a výdavky na obranu.

Zníženie vojenských výdavkov v rokoch 1953 – 1955 bolo podmienené aj celkovou medzinárodnou situáciou v zmiernovaní napätia medzi dvoma proti sebe stojacimi politickovojenskými zoskupeniami. Významnou udalosťou v tomto smere bola Ženevská konferencia v júli 1954, na ktorej sa stretli najvyšší predstavitelia veľkej štvorky, bývalí spojenci z druhej svetovej vojny (USA, Veľkej Británie, Francúzska, ZSSR).

1 ŠTEFANSKÝ, Michal: *Studená vojna. Slovensko 1946 – 1954*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008, s. 92-93.

2 *Sovetskaja vnešnjaia politika v gody „cholodnoj vojny“ (1945 – 1985)*. Novoje pročtenije. Meždunarodnyje otnošenija. Moskva 1995, s. 245. Podľa môjho názoru autor tohto tvrdenia mal zrejme na mysli koordinačný výbor z roku 1951. Iný pokus z roku 1952 sa v literatúre nespomína.

Napriek tomu, že konferencia nevyriešila problémy svojej doby, vytvorila predstavu, respektíve živila „*ducha Ženevy*“ v krajinách sovietskeho bloku o vzájomnom porozumení medzi štátmi bez rozdielu spoločenského a štátneho zriadenia. Sovietsky zväz v rokoch 1954 – 1961 predložil celý rad návrhov na vytvorenie európskej bezpečnosti, ktoré mali najmä propagandistické zacielenie na ovplyvňovanie vedomia obyvateľov Východu a Západu. Medzi ne patrilo aj sovietsky návrh vstúpiť do NATO, čo zamietli západné vlády v máji 1954.

Sovietske návrhy o otázkach európskej bezpečnosti reagovali v podstate na predpokladaný vstup SRN do vojenských štruktúr západných štátov. Po stroskotaní ratifikácie zmluvy o Európskom obrannom spoločenstve (EOS), keď ju francúzske národné zhromaždenie 30. augusta 1954 odmietlo ratifikovať, stroskotal plán začlenenia SRN do tohto spoločenstva. V rámci rokovaní o parížskych dohodách z 23. októbra 1954 sa pripravoval plán vstupu SRN do Západoeurópskej únie a NATO. Potom, keď 5. mája 1955 boli parížske dohody ratifikované a nadobudli platnosť, SRN sa stala členom NATO. Prijatie SRN do NATO bolo spojené s vytvorením západonemeckých ozbrojených síl a ich vyzbrojením. Aby sa vytvorila západonemecká armáda – Bundeswehr, bolo potrebné zmeniť základný zákon SRN (ústavu) o jej začlenení do právneho systému a zaviesť všeobecnú brannú povinnosť od júna 1956. Dovtedy bola armáda zložená len z dobrovoľníkov. Dodatkom v ústave o brannej povinnosti bolo v Bundeswehri zakotvené právo na odopretie služby so zbraňou proti svojmu svedomiu s náhradnou službou v oblasti sociálnej starostlivosti alebo ochrany životného prostredia.

Na proces začlenenia SRN do NATO reagovali štáty sovietskeho bloku na čele so Sovietskym zväzom na konferencii v Moskve v dňoch 29. 11. – 2. 12. 1954. Za československú stranu sa konferencie zúčastnil predseda vlády V. Široký, minister zahraničných vecí V. David a dvaja ministri nekomunistických strán Emanuel Šlechta a Josef Plojhar. Účasť nekomunistických ministrov skôr naznačovala, že výsledky konferencie sú záležitosťou nielen vlády, ale celého Národného frontu s propagandistickou mobilizáciou širokých vrstiev obyvateľov v otázke bezpečnosti a mieru. Predpokladaný vstup SRN do NATO po parížskych dohodách z októbra 1954 bol na Moskovskej konferencii hodnotený ako odmietnutie sovietskych návrhov riešiť nemeckú otázku zjednotením oboch nemeckých štátov. Vstup SRN do NATO po ratifikácii parížskych dohôd považovala deklarácia z konferencie v Moskve za porušenie francúzsko-sovietskej a britsko-sovietskej zmluvy z čias druhej svetovej vojny. Podpísané zmluvy medzi Spojencami v čase druhej svetovej vojny uvádzali, že zmluvné strany znemožnia rast nemeckého militarizmu po vojne. Deklarácia ďalej odkazovala na Postupimskú konferenciu z leta 1945, na záväzok, že veľmoci nepripustia obnovu vojenskej sily Nemecka, ktorá by ohrozovala mier. Vyzývala západné štáty, aby neratifikovali parížske dohody o vstupe SRN do NATO a pristúpili na zjednotenie oboch nemeckých štátov na základe celonemeckých volieb a vytvorenia vlády celého Nemecka. V prípade ratifikácie parížskych dohôd osem štátov sovietskeho bloku deklarovalo „*uskutočniť spoločné opatrenia v oblasti organizácie ozbrojených síl a ich vedenia, ako aj v opatreniach upevnenia vlastnej obrany*“.³ Moskovská deklarácia položila hlavný dôraz na vytvorenie systému celoeurópskej kolektívnej bezpečnosti.

3 *Varšavská smlouva, záruka míru, bezpečnosti a nedotknutelnosti socializmu*. Praha : Naše vojsko, 1972, s. 75.

Výsledkami Moskvskej konferencie sa zaoberalo politbyro ÚV KSČ 6. decembra 1954 na základe správy predloženej V. Širokým. Politbyro prijalo obsiahle uznesenie, v ktorom sa uvádzalo, že „*Ratifikácia parížskych dohôd, ktorých zmyslom je najmä obnova militarizmu v západnom Nemecku a z militaristického západného Nemecka vytvoriť jadro agresívnych blokov na Západe a ohnisko novej vojny v Európe. Ratifikácia by zvýšila nebezpečenstvo vojny a ohrozenie národnej bezpečnosti... najmä susedov Nemecka... štáty zúčastnené na Moskvskej konferencii v prípade ratifikácie urobia spoločné opatrenia v oblasti organizácie ozbrojených síl a ich velenia... a opatrenia na upevnenie vlastnej obranyschopnosti...*“⁴ Formulácie o opatreniach vo vojenskej oblasti boli doslovným prevzatím z Deklarácie a nijako bližšie neosvetľovali, o aké opatrenia pôjde. Politbyro ÚV KSČ považovalo Moskvsčú konferenciu za vhodnú príležitosť na propagandistickú kampaň na upevnenie jednoty a mobilizáciu pracovného úsilia, plnenia hospodárskych plánov a pracovnej disciplíny na konci roka. Schválilo plán rôznych akcií a kampaní. Konkrétnejšie ciele tejto kampane určilo zasadanie ÚV KSČ v dňoch 7. – 8. decembra 1954. Po zasadaní ÚV KSČ bola zvolaná 9. decembra celoštátna konferencia Národného frontu za účasti ministra J. Plojgara a E. Šlechtu, z ktorej boli odoslané listy Najvyššiemu soviету ZSSR a národným frontom v ľudovodemokratických štátoch vyjadrujúce súhlas československého ľudu dôsledne plniť závery Moskvskej konferencie pracovným úsilím a plnením hospodárskych plánov. V intenciách referátov celoštátnej konferencie Národného frontu sa mali organizovať masové schôdze zamestnancov a verejné schôdze na vidieku. Záverom propagandistickej kampane bolo verejné zhromaždenie v Prahe 14. decembra 1954 na Staromestskom námestí, kde o Moskvskej konferencii prehovoril predseda vlády V. Široký a ministri J. Plojgar a E. Šlechta. Otázky politiky vlády v oblasti udržania mieru a bezpečnosti sa dostali do vládneho prehlásenia. Koncom roku 1954 sa zišli parlamentní zástupcovia z Poľska, Nemeckej demokratickej republiky a Československa v Prahe, aby vyjadrili odmietavé stanovisko k ratifikácii parížskych dohôd. Spoločné vyhlásenie z konferencie v dňoch 29. – 31. decembra položilo dôraz na tie otázky o zabezpečení mieru, ktoré obsahovala Moskvsčá deklarácia z 2. decembra 1954.⁵

Na základe prístupných dokumentov možno povedať, že predstavy o založení politickovojenskej organizácie, známej neskôr ako Varšavská zmluva, neprekročili do konca roka 1954 všeobecný rámec o potrebe reagovať na prijatie SRN do NATO opatreniami v oblasti obrany. V marci 1955 sa uskutočnili konzultácie ôsmich štátov, ktoré sa zúčastnili Moskvskej konferencie začiatkom decembra 1954. Podľa krátkeho záznamu sa konzultácie dotýkali dvoch okruhov otázok: a) uzavretia zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci, b) organizácie spojeného velenia členských štátov zmluvy, ktorá sa vytvorí v prípade ratifikácie parížskych dohôd.⁶

Korešpondencia medzi ÚV KSSZ a ÚV KSČ, respektíve prvými tajomníkmi N. S. Chruščovom a A. Novotným z marca 1955 ukazuje, že sovietska strana sa v prvom rade usilovala o súhlas siedmich ľudovodemokratických štátov so Zmluvou o priateľ-

4 SNA, f. ÚV KSČ, I. taj., K. Bacílek, šk. 14, Uznesení 33. schůze politického byra ÚV KSČ ze dne 6. prosince 1954 k bodu správa V. Širokého o Moskevské konferenci.

5 *Varšavská smlouva v dokumentech (1954 – 1970)*. Bratislava : Vojenská akademie Antonína Zápotockého, 1970, s. 30-32.

6 *Dokumenty československé zahraniční politiky 1945 – 1959*. Praha : SNPL, 1960, s. 321-322.

stve, spolupráci a vzájomnej pomoci, jednoduchšie povedané o založenie politicko-vojenského zoskupenia, známeho ako Varšavská zmluva a vytvorenie spojeného velenia ozbrojených síl zúčastnených štátov. Nasvedčuje tomu list z 3. marca 1955 N. S. Chruščova prvému tajomníkovi ÚV KSČ A. Novotnému. Obsahuje konštatovanie, že po ratifikácii parížskych dohovorov západných štátov ÚV KSSZ nadväzujúc na Moskovskú deklaráciu z 2. decembra 1954 považuje za účelné vymeniť si názory na opatrenia o bezpečnosti. Sovietska strana poslala siedmim ľudovodemokratickým štátom návrh zmluvy s tým, aby pripojili prípadné zmeny alebo doplnky. Politické byro ÚV KSČ uložilo predsedovi vlády V. Širokému, podpredsedovi vlády a ministrovi obrany Alexejovi Čepičkovi a tiež ministrovi zahraničných vecí V. Davidovi, aby do týždňa predložili byru stanovisko k zmluve.⁷ Svoje súhlasné stanovisko s návrhom zmluvy, poradou a jej programom vo Varšave 10. mája 1955 oznámilo politbyro ÚV KSČ v liste ÚV KSSZ. Politbyro súčasne schválilo nasledujúce zloženie čs. delegácie na rokovanie: V. Široký, A. Čepička a V. David s dodatkom, že vzhľadom na 10. výročie osláv oslobodenia Sovietskou armádou čs. delegácia pricestuje do Varšavy 10. mája v dopoludňajších hodinách.⁸ Následne N. S. Chruščov oznámil listom A. Novotnému, že od všetkých siedmich štátov dostal oznámenie o súhlase so zmluvou a vznikom spojeného velenia ozbrojených síl zúčastnených na zmluve, čiže s programom ustanovujúceho zasadania⁹, ktorého termín sa posunul na 14. mája.

Ale konkrétnejšie predstavy o novej zmluve a vojenskej organizácii neboli zrejme celkom jasné ani v sovietskom vedení, pretože až 1. apríla 1955 bol na zasadaní sovietskeho vedenia poverený minister obrany maršal G. K. Žukov úlohou pripraviť návrh štruktúry budúcej organizácie. Z tohto dôvodu bolo odložené začatie Varšavskej konferencie na polovicu mája 1955. Až 2. mája sa predstavitelia ôsmich štátov dozvedeli, že ustanovujúca schôdza sa bude konať 11. – 14. mája vo Varšave.¹⁰

Vedenia ľudovodemokratických štátov (Albánskej ľudovodemokratickej republiky, Bulharskej ľudovej republiky, Československej republiky, Maďarskej ľudovej republiky, Nemeckej demokratickej republiky, Poľskej ľudovej republiky, Rumunskej ľudovej republiky) a Sovietskeho zväzu schválili 14. mája 1955 Zmluvu o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci. V úvodnej časti zmluvy sa uvádzalo, že jej vznik prihliada na situáciu, ktorá vznikla v Európe ratifikáciou parížskych dohôd a vznikom nového vojenského zoskupenia „Západoeurópskej únie“ za účasti remilitarizovaného západného Nemecka. V článku 5 zmluvy sa štáty dohodli na vytvorení Spojeného velenia ozbrojených síl, ktoré bude veliť vyčleneným jednotkám podľa spoločne stanovených zásad. V nasledujúcom šiestom článku sa štáty dohodli na vytvorení Politického a poradného výboru (PPV), ktorý mal riešiť otázky plnenia zmluvy.¹¹ Zmluva o vytvorení Varšavskej zmluvy obsahujúca 11 článkov opakovala podstatnú časť Zmluvy o Severoatlantickej aliancii (NATO) z apríla 1949, zloženej zo 14 článkov. Ďalším dôležitým do-

7 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 20.

8 Tamže.

9 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 20; list Chruščova Novotnému nemá dátum.

10 BAJEV, I.: Vývoj organizační struktury a procesu rozhodování Varšavské smlouvy v letech 1955 – 1969. In: *Historie a vojenství*, roč. 52, 2003, č. 3-4, s. 677-678.

11 *Organizace Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1955 – 1985*. Praha : Naše vojsko – Svoboda, 1985, s. 11-12.

kumentom schváleným na ustanovujúcej schôdzi Varšavskej zmluvy bolo Uznesenie o vytvorení Spojeného velenia ozbrojených síl zúčastnených štátov. Za hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl bol ustanovený maršal Sovietskeho zväzu Ivan Stepanovič Konev. Zástupcami sa stali ministri obrany členských štátov. V štábe Spojených ozbrojených síl boli stáli predstavitelia generálnych štábov. Prvým náčelníkom štábu Spojených ozbrojených síl bol armádny generál Alexej Innokretjevič Antonov a československým zástupcom v štábe generálporučík Jaroslav Dočkal.

O konaní Varšavskej konferencie rokovalo Politické byro ÚV KSČ, ktoré po informácii predsedu vlády V. Širokého navrhlo zvolať plenárne zasadanie vlády na 17. mája a oboznámiť vládu so Zmluvou o priateľstve a Protokolom o vytvorení spojeného velenia. Politbyro navrhlo zvolať na 25. mája plenárne zasadanie parlamentu (Národného zhromaždenia), aby schválilo závery Varšavskej konferencie. Súčasne politbyro súhlasilo, aby zasadanie vojenskej rady 26. – 27. mája 1955 rokovalo o hlavných výsledkoch Varšavskej konferencie.¹²

V septembri 1955 N. S. Chruščov poslal členským štátom Varšavskej zmluvy návrh štatútu spojeného velenia, kde boli všeobecne načrtnuté práva a povinnosti hlavného veliteľa, jeho zástupcov a vzťahy medzi štábom Spojených ozbrojených síl a generálnymi štábmi národných armád. V protokole o vytvorení Spojeného velenia ozbrojených síl Varšavskej zmluvy bol návrh vyčleniť do stavu Varšavskej zmluvy konkrétny počet jednotiek pozemných síl a letectva armád členských štátov. Československu bol určený nasledujúci počet: 11 divízií pozemného vojska, 5 divízií stíhacieho letectva, 1 divíziu bombardovacieho letectva 1 divíziu bitevného letectva (spolu 18 divízií). Do Spojených ozbrojených síl viac ako Československo vyčlenil Sovietsky zväz (66 divízií a 4 námorné flotily) a Poľsko (24 divízií). Ostatné členské štáty vydělili menej: Maďarsko (8 divízií), Bulharsko (11 divízií), Rumunsko (12 divízií). Pre Nemeckú demokratickú republiku a Albánsku ľudovú republiku boli počty vydelených jednotiek stanovené neskôr.¹³ Protokol zaväzoval členské štáty, aby modernizovali zbraňami vydelené divízie pre Varšavskú zmluvu.

Začiatkom januára 1956 sa konala porada, na ktorej maršal Konev hodnotil stav a kvalitu vydelených jednotiek. Na porade v Moskve za prítomnosti ministrov obrany členských štátov uviedol, že napriek vyčleneniu najlepších jednotiek z jednotlivých štátov, výzbroj niektorých jednotiek je zastaraná. Preto požadoval vydelené jednotky prezbrotiť. Požiadavkám doby podľa Koneva nezodpovedal stav protivzdušnej obrany, preto vzniesol aj požiadavky na skvalitnenie protivzdušnej obrany prostredníctvom účasti na cvičeniach sovietskej protivzdušnej obrany. Požadoval tiež zlepšenie koordinácie zbrojnej výroby a jej dodávok.¹⁴ Počty vyčlenených jednotiek pod Spoločné

12 NA ČR Praha, f. 02/2 (Politbyro ÚV KSČ), sv. 42, a. j. 58, b. 15, Informácia V. Širokého v politbyre 16. 5. 1955 o Varšavskej konferencii.

13 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., Varšavská zmluva, šk. 20, Protokol o vytvorení spojeného velenia ozbrojených síl Varšavskej zmluvy. Dovedna bolo do Spojeného velenia vojsk VZ vyčlenených 85 divízií pozemných vojsk, 42 leteckých stíhacích, 8 bitevných a 11 bombardovacích. Počet vyčlenených divízií ZSSR a Poľska potvrdzuje BYSTROVA, V.: *SSSR i formirovanije vojenno-blokovogo protivopostojanija v Jevrope (1945 – 1955 gg)*. Moskva 2007, s. 499. Údaje o Československu autorka neudáva.

14 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., Varšavská zmluva, šk. 21.

velenie ozbrojených síl Varšavskej zmluvy sa v nasledujúcich rokoch upresňovali so schvaľovaním na päťročné obdobia.

Zasadanie na ministerstve obrany ZSSR pod vedením ministra obrany ZSSR maršala Žukova za prítomnosti hlavného veliteľa spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy maršala Koneva, náčelníka štábu generála Antonova, ministrov obrany členských štátov a ich sovietskych poradcov malo na programe 7. januára 1956 otázku štatútu právomoci hlavného veliteľa, o ktorom referoval maršal Konev s tým, že od ministrov obrany členských štátov nedostal pozmeňujúce návrhy a doplnky. Hlavný veliteľ mal právomoc uskutočňovať všetky opatrenia uložené Politickým a poradným výborom prostredníctvom zástupcov ministrov obrany.

Na tomto zasadaní minister obrany ZSSR maršal Konev hovoril o trendoch výroby nových zbraní. Účastníkom zasadania bol premietnutý film o sovietskej skúške vodíkovej bomby 22. novembra predchádzajúceho roku. Maršal Žukov hovoril o zdokonaľovaní atómových zbraní v Spojených štátoch a Anglicku výrobou leteckých bômb malých rozmerov, vytváraním delostrelectva malých kalibrov a atómových náplní pre rakety. Zdokonaľovanie malo slúžiť na použitie atómových zbraní na bojiskách a v protivzdušnej obrane. Ďalej hovoril o vývoji strategických bombardérov pre nízke výšky 150 m a s rýchlosťou 1 000 km/h. V Spojených štátoch uvažovali, že strategické ciele môžu byť dosiahnuté úsilím všetkých druhov vojsk. Ale základným druhom ozbrojených síl bolo letectvo a atómové zbrane. Na začiatku vojny rozhodujúcu úlohu mali zohrať údery letectva na dôležité objekty – veľké politickoadministratívne ciele a zničenie letectva nepriateľa. Od pozemného vojska sa očakávala vysoká manévrovateľnosť prostredníctvom dopravných prostriedkov schopných jazdy terénom. Špecifickú váhu mala mať organizácia tankových vojsk a samohybných diel.

O situácii vo výzbroji Sovietskej armády maršal Žukov uviedol, že úspešne sa vyvíjajú atómové a vodíkové zbrane, atómové bomby, atómové náplne, atómové rakety, strely rôznych kalibrov a torpéda. Sovietska armáda stojí na prahu konštruovania nových lietadiel, ponoriek, námorných lodí a inej vojenskej techniky s atómovými motorami. Do výzbroje boli zavedené stíhacie lietadlá nadzvukových rýchlostí, dvojmotorové reaktívne bitevné lietadlá a reaktívne bitevné lietadlá. Reálne sú ťažké bombardéry strategického letectva, ktorých akčný rádius umožňuje dosiahnutie najvzdialenejších cieľov na zemeguli aj za dopĺňovania pohonných hmôt vo vzduchu. Sovietsky zväz má riaditeľné protiletadlové rakety. Používa sa infračervená technika a videnie na diaľku. Ďalšia časť referátu maršala Žukova bola venovaná taktickým otázkam štruktúry a organizácie armády, mechanizovaných divízií vševojskových armád, delostrelectva a letectva, taktike a operačnému umeniu vedenia boja vo dne a noci a taktike organizovania obrany.¹⁵

Na porade vystúpil N. S. Chruščov, ktorý v referáte hovoril o význame výstavby ozbrojených síl. V dobovom propagandistickom duchu uviedol, že nepriateľ sa obáva zmierňovania napätia, nepraje si odzbrojenie, aby krajiny sovietskeho bloku mohli udržiavať vysoký počet armád a týmto spôsobom sa zabránilo zvyšovaniu životnej úrovne. Najvyšší sovietsky predstaviteľ N. S. Chruščov ďalej uviedol, že ZSSR sa usiluje o vývoj najmodernejšej vojenskej techniky, reaktívneho letectva, rakiet a riadených

15 Tamže, Výpis z prejavu maršala Žukova na bieloruských manévroch.

striel atómových a vodíkových zbraní. V prípitku na ozbrojené sily členských štátov sa Chruščov zmienil aj o Československu, v zmysle, že má silnú a na boj pripravenú a vyzbrojenú armádu, čo je potrebné, pretože sa nachádza na najnebezpečnejšom smere pravdepodobných akcií nepriateľa.¹⁶ Po vystúpení predstaviteľa Nemeckej demokratickej republiky na tomto zasadaní vyslovili účastníci súhlas s návrhom, aby po vytvorení Národnej ľudovej armády NDR boli jej niektoré jednotky začlenené pod Spojené velenie ozbrojených síl Varšavskej zmluvy.¹⁷ Ďalej zasadanie vyslovilo súhlas s návrhom vytvorenia komisie pre zahraničné styky a vytvorením sekretariátu politického a poradného výboru na čele s armádnym generálom Sovietskeho zväzu Antonovom. Tajná porada ministrov obrany za účasti veliteľa Spojených ozbrojených síl VZ, ministra obrany ZSSR, ministrov obrany členských štátov, za účasti najvyššieho predstaviteľa KSSZ a sovietskeho štátu N. S. Chruščova súhlasila s oznámením pre tlač, že prvé verejné zasadanie Politického a poradného výboru sa uskutoční 27. – 28. januára 1956 v Prahe.

Zasadanie Politického a poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy v dňoch 27. – 28. januára 1956 sa konalo v Prahe a schválilo návrh hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl VZ maršala Sovietskeho zväzu I. S. Koneva o ustanovení spojeného velenia a organizačné otázky.

Schválené boli návrhy, ktoré boli prerokované na zasadaní ministrov obrany (komisie pre zahraničné otázky a sekretariátu PPV) 7. – 11. januára 1956. Na zasadaní vystúpil aj československý minister obrany A. Čepička. Vyjadril podporu sovietskym návrhom o kolektívnej bezpečnosti v Európe. Pripomenul, že na Ženevskej konferencii v júli 1955 sa vytvoril „duch“ priateľstva, spolupráce a vzájomného porozumenia medzi štátmi bez rozdielu spoločenského a štátneho zriadenia. Uviedol, že je potrebné skončiť s rozdelením Európy do blokov a nahradiť ich systémom kolektívnej bezpečnosti, ktorý by uľahčil aj riešenie nemeckej otázky na demokratickom základe. Deklarácia členských štátov Varšavskej zmluvy, prijatá na prvom zasadaní Politického a poradného výboru, obsahovala návrhy na zabezpečenie systému kolektívnej bezpečnosti v Európe, ktorý by nahradil dovtedajší systém vojenských zoskupení (Varšavskej zmluvy a NATO). V záujme zmiernenia napätia deklarácia navrhovala vytvoriť obmedzené a kontrolované pásmo vyzbrojovania, ktoré by zahrňovalo oba nemecké štáty. Ďalej, aby armády SRN a NDR nemali vo svojej výzbroji atómové zbrane, aby sa štáty NATO a Varšavskej zmluvy zaviazali, že spory medzi sebou budú riešiť len mierovými prostriedkami.¹⁸ S návrhom na zmiernenie napätia vystúpil Sovietsky zväz už pred zasadaním PPV. Niektorí historici sa zhodujú v názore, že vznik Varšavskej zmluvy v máji 1955 bezprostredne nezaznamenal zásadnú zmenu v spôsobe riadenia armád Varšavskej zmluvy. Tento názor odvodzujú z obsahu zasadania Vojenskej rady ministra obrany, ktoré sa konalo 26. – 27. mája 1955 vo Vojenskej akadémii K. Gottwalda v Prahe za účasti členov politbyra ÚV KSČ A. Novotného, V. Širokého, A. Zápotocké-

16 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, šk. 20, Zápis zo zasadania VZ 7. – 11. januára 1956 v Moskve.

17 Národná ľudová armáda NDR bola oficiálne vytvorená podľa zákona z 18. januára 1956. Pozostávala z pozemných, vzdušných a námorných ozbrojených síl. Všeobecná branná povinnosť bola v NDR zavedená v januári 1962, dovtedy bola zložená z dobrovoľníkov.

18 Organizace, ref. 11, s. 17-24.

ho, R. Baráka, J. Dolanského, ktoré sa venovali stavu bojovej pripravenosti a pohotovosti čs. armády v súvislosti s vytvorením Spojeného velenia ozbrojených síl. Z referátu náčelníka Generálneho štábu ČSLA genplk. Václava Kratochvíla neboli zrejme konkrétnejšie predstavy o dopadoch vzniku VZ na výcvik a celkovú výstavbu armády.¹⁹

Skutočnosť, že náčelník Generálneho štábu ČSLA a rovnako aj funkcionári iných ľudovodemokratických armád nemali bezprostredne po vzniku Varšavskej zmluvy v máji 1955 konkrétnejšiu predstavu o tom, aké zmeny spôsobí jej založenie, bola pochopiteľná, pretože ustanovujúce zasadanie bolo predovšetkým politickým aktom, ktorému nepredchádzala diskusia koalíčných partnerov o organizácii a štruktúre. Až v septembri 1955 Chruščov poslal návrh štatútu a v januári 1956 pred zasadaním Politického a poradného výboru boli konkretizované niektoré ďalšie otázky organizačnej štruktúry. V tejto úvodnej fáze formovania Varšavskej zmluvy sa aj kontakty s Moskvou naďalej uskutočňovali len prostredníctvom hlavného sovietskeho poradcu.²⁰

Hlavný veliteľ Spojených ozbrojených síl maršal Konev využil pobyt v Československu na previerku stavu útvarov ČSLA vyčlenených do Spojených ozbrojených síl v náročných zimných podmienkach roku 1956. Výsledky previerky odhalili veľké nedostatky, preto velenie čs. armády uskutočnilo vlastnú previerku vo februári 1956. Preverované boli pravdepodobne jednotky, ktoré si vybral maršal Konev a komisia ich vyhodnotila s „*veľkými nedostatkami*“ a celkové hodnotenie vyznelo ako „*nevyhovujúce*“.²¹ Záver maršala Koneva bol v rozpore s hodnotením Chruščova, ktorý na porade ministrov obrany 7. – 8. januára 1956 vysoko pozitívne hodnotil ČSLA. Zmena v hodnotení stavu bojovej pripravenosti ČSLA mala zrejme svoje pozadie. Hlavný veliteľ Spojených ozbrojených síl VZ sledoval určitý zámer v podobe nátlaku na politické a vojenské vedenie čs. štátu, aby zvýšilo bojovú prípravu, prípadne zvýšilo aj počet vyčlenených jednotiek pod Spojené ozbrojené sily.

Koncom marca 1956 maršal Konev listom oznámil ministrovi národnej obrany ČSLA získané poznatky o čs. armáde počas návštevy Československa v januári 1956. V úvode listu uviedol pozitívne stránky ČSLA, za ktoré označil: dobrú vojenskú disciplínu, výstroj, výzbroj, ubytovanie. Úroveň mechanizácie a motorizácie považoval za najlepšiu medzi armádami ľudovodemokratických štátov. Po krátkom výpočte nasledovala kritika týkajúca sa úrovne bojovej prípravy a bojovej pohotovosti nezodpovedajúcej súčasným požiadavkám. Nasledoval výpočet ďalších konkrétnych nedostatkov u veliteľov divízií a plukov v bojovej príprave jednotlivých druhov vojsk. Nasledujúca časť dokumentu veliteľa Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy obsahovala opatrenia na zvýšenie kvality bojovej prípravy vyčlenených jednotiek pod Spoločné velenie Varšavskej zmluvy vo veliteľskej, taktickej, streleckej príprave, v riadení bojovej prípravy, vo výchove a disciplíne.²² Výpočet nedostatkov sa dotýkal všetkých druhov vojsk a činnosti vo výcviku a bojovej príprave a prispel k rozhodnutiu politbyra ÚV KSČ odvolať z funkcie ministra národnej obrany A. Čepičku 25. apríla 1956. Za no-

19 BÍLEK, J.: Vznik organizace Varšavské smlouvy a československá armáda. In: *Historie a vojenství*, roč. 54, 2005, č. 3, s. 26.

20 BAJEV, ref. 10, s. 678-679. Domnievame sa, že podobný spôsob hlavného kontaktu ako v bulharskej armáde sa uskutočňoval aj v ČSLA.

21 BÍLEK, ref. 19, s. 27.

22 Tamže, s. 30-31.

vého ministra národnej obrany bol vymenovaný armádny generál Bohumír Lomský.²³ Prirodzene, že kritika ministra zo strany sovietskeho maršala mala pravdepodobne svoju váhu pri odvolaní, ale išlo aj o kritiku Čepičku za chyby pri budovaní ČSLA v prvej polovici 50. rokov.²⁴ Súčasťou výcvikového roku 1956/1957 bolo odstraňovanie nedostatkov uvedených v liste maršala Koneva spolu s poznatkami náčelníka Generálneho štábu ČSLA generálporučíka Otakara Rytířa, ktoré získal počas návštev jednotiek Sovietskej armády a spracoval ich do materiálu pre funkcionárov Ministerstva národnej obrany, generálneho štábu a vyšších veliteľstiev. Spolu s ďalšími prijatými opatreniami v roku 1956 sa fakticky prehľbil sovietsky dozor nielen nad jednotkami a zväzkami vyčlenenými pre Spojené ozbrojené sily Varšavskej zmluvy, ale nad celou ČSLA.

Kríza komunistických režimov sovietskeho bloku vyvrcholila roku 1956 udalosťami v Poľsku a maďarským povstaním na jeseň 1956. Na maďarské povstanie reagovala sovietska vláda vyhlásením deklarácie 30. októbra 1956. V nej vyhlasovala, že vzťahy s ostatnými socialistickými krajinami treba budovať len na základe plnej rovnoprávnosti, štátnej nezávislosti a nezasahovania do vnútorných záležitostí, rešpektovania zvláštností každej krajiny a plnej zvrchovanosti. Toto vyhlásenie sa podľa deklarácie vzťahovalo predovšetkým na hospodársku a vojenskú politiku Sovietskeho zväzu vo vzťahoch k ostatným socialistickým krajinám. V záujme budovania nových vzťahov bez chýb minulosti Sovietsky zväz rozhodol odvolať svojich poradcov v štátoch bloku. Vo vojenských otázkach deklarácia vyjadrovala ochotu rokovať o prítomnosti sovietskych vojsk, ktoré sa nachádzali v Maďarsku, Rumunsku, Poľsku. Z Československa odišli jednotky sovietskej Červenej armády v decembri 1945.

V rokoch 1956 – 1957 bola prítomnosť sovietskych vojsk na území niektorých štátov bloku aktualizovaná podpísaním dvojstranných spojeneckých zmlúv. Podpísaniu zmluvy medzi vládou Sovietskeho zväzu a Poľskou ľudovou republikou o právnom štatúte sovietskych vojsk dočasne umiestnených v Poľsku zo 17. decembra 1956 predchádzalo spoločné vyhlásenie delegácie ÚV KSSZ, vlády ZSSR a delegácie ÚV PZRS a vlády Poľskej ľudovej republiky 18. novembra 1956. V spoločnom vyhlásení sa uvádzalo, že sa nepodarilo dosiahnuť dohodu, ktorá by európskym štátom dávala „dostatočnú záruku proti obnove nemeckého imperializmu“, preto je „účelná dočasná prítomnosť jednotiek sovietskych vojsk na poľskom území“.²⁵ Sovietsko-poľská zmluva riešila predovšetkým otázky jurisdikcie spojené s pobytom sovietskych vojsk v Poľsku.

Zmluva medzi vládami ZSSR a NDR zo 14. marca 1957 zdôvodňovala dočasný pobyt sovietskych vojsk na území NDR argumentom, že doposiaľ nebola podpísaná mierová zmluva s Nemeckom, ktorá by zaručovala mier a bezpečnosť európskym štátom. Pobyt sovietskych vojsk sa ďalej zdôvodňoval rozmiestnením cudzích vojsk na území SRN. Obrodou „nemeckého militarizmu v Západnom Nemecku sa vytvára nebezpečenstvo pre svet.“²⁶

23 Tamže, s. 27-28.

24 Nemožno celkom vylúčiť ani skutočnosť, že po X. zjazde KSČ roku 1954 mal N. S. Chruščov výhrady voči A. Čepičkovi pre nezvolenie L. Svobodu za člena ÚV KSČ.

25 Varšavská, ref. 5, s. 74-75.

26 Tamže, s. 84-85.

Prítomnosť sovietskych vojsk na území Maďarska zdôvodňovalo vyhlásenie vlády ZSSR a vlády Maďarska z 28. marca 1957 existenciou agresívneho Severoatlantického bloku NATO, kde sa remilitarizuje Západné Nemecko a aktivizujú sa revanšistické sily a v blízkosti socialistických štátov sa nachádzajú vojská a vojenské základne Spojených štátov a štátov Severoatlantického bloku.²⁷

Spoločným znakom v argumentácii o prítomnosti sovietskych vojsk v jednotlivých štátoch bloku bola ochrana pred nemeckým militarizmom a revanšizmom.²⁸ Ďalším znakom dvojstranných zmlúv boli formulácie o „dočasnom pobyte sovietskych vojsk“, na rozdiel od tradičného a zaužívaného spôsobu, že zmluva sa podpisuje na určité obdobie (20 rokov) a môže byť predĺžovaná. „Dočasný pobyt“ sovietskych vojsk sa rovnal neurčitej dobe. Len zrútenie komunistických režimov sovietskeho bloku urobilo koniec „dočasnosti“. Zmluvy o dočasnom pobyte z rokov 1956 – 1957 naznačujú, že ZSSR si zmluvne usiloval udržať právo na pobyt svojich vojsk v strednej Európe ako protiváhu Severoatlantickej aliancie. Zmluvy pripútali členské štáty Varšavskej zmluvy k ZSSR argumentom, že budú chránené od hrozby „nemeckého militarizmu a revanšizmu“. Budovaním zmluvných zväzkov v rámci Varšavskej zmluvy alebo na dvojstrannom základe sa ďalej dotváral politickovo vojenský sovietsky blok.

V záverečnom komuniké zo schôdze politického a poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy z 28. januára 1956 v Prahe sa uvádzalo, že členské štáty sa dohodli na zvolávaní schôdzí podľa potreby, ale najmenej dvakrát do roka na prerokovanie aktuálnych otázok. Toto ustanovenie sa dôsledne nedodržovalo, lebo nasledujúce zasadanie PPV sa uskutočnilo až 24. mája 1958 v Moskve. Československú delegáciu viedol predseda vlády V. Široký a členmi delegácie boli minister zahraničných vecí V. David a minister národnej obrany B. Lomský.

Na zasadaní PPV v máji 1958 členské štáty schválili tri dohody: a) o znížení ozbrojených síl členských štátov Varšavskej zmluvy o 419 000 osôb s primeranou časťou výzbroje, vojenskej techniky a vojenských výdavkov, v súlade s tým znížila ČSLA počet o 20 000 osôb; b) o stiahnutí sovietskych vojsk z Rumunska; c) návrh Paktu o neútočení medzi členskými štátmi Varšavskej zmluvy a Severoatlantickej aliancie. Na podpísanie paktu za všetky členské štáty zasadanie zmocnilo Sovietsky zväz, Poľsko, Československo a Rumunsko.²⁹ Znižovanie armád Varšavskej zmluvy súviselo s modernizáciou a prezbrojovaním novou technikou. Sovietsky zväz znížil počet svojej armády o 300 000 a ostatné ľudovodemokratické štáty o 119 000 osôb. Vysoké počty v armáde ZSSR a ľudovodemokratických štátoch boli dôsledkom neúmerne rýchleho rastu v prvej polovici 50. rokov. Napriek zníženiu armád v roku 1955 o 2,47 milióna osôb, z toho v ZSSR o 2,14 milióna, v Československu o 44 000 osôb, v Poľsku o 141 500 a v ďalších, členské štáty Varšavskej zmluvy aj v druhej polovici 50. rokov disponovali početnými pozemnými armádami vyzbrojenými sčasti ešte trofejnými zbraňami z druhej svetovej vojny. Aj stiahnutie sovietskych vojsk z Rumunska v počte okolo 62 000 osôb súviselo so zni-

27 Tamže.

28 Podobné zdôvodnenie nachádzame aj v Zmluve o dočasnom pobyte sovietskych vojsk na území Československa z októbra 1968.

29 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, Varšavská zmluva, šk. 21, Informácia V. Davida pre politbyro ÚV KSČ zo 7. 6. 1958; tiež REIMAN, M. – LUŇÁK, P.: *Studená válka 1954 – 1964. Sovětské dokumenty v českých archivech*. Brno 2000, s. 77-80.

žovaním vojenských výdavkov ZSSR, respektíve so zmenou štruktúry výdavkov v prospech vývoja rakiet a stíhacieho letectva. Medzi ďalšie dôvody patrila aj tá skutočnosť, že ZSSR sa po potlačení maďarského povstania usiloval vylepšovať svoj obraz na medzinárodnom fóre v rámci presadzovanej politiky ZSSR o mierovej koexistencii štátov s rôznym spoločenským zriadením. Odchod sovietskych vojsk z Rumunska súvisel aj s tým, že nehraničilo so žiadnou kapitalistickou krajinou a z hľadiska sovietskej vojenskej doktríny malo nízku strategickú hodnotu.³⁰ Po dohode s maďarskou vládou sa znížil počet sovietskych vojsk v Maďarsku o jednu divíziu.

Zasadenie Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy schválilo Deklaráciu členských štátov Varšavskej zmluvy predloženú Sovietskym zväzom. K návrhu jej obsahu mal výhrady poľský minister zahraničných vecí A. Rapacki, ktorý požadoval, aby v nej boli ostrejšie formulácie voči „*militaristickým a revanšistickým kruhom v SRN... a miernejšie formulácie* (kritiky – pozn. M. Š.) *voči vláde USA*“, napriek tomu, že hlavnú zodpovednosť a vinu za situáciu v Európe podľa sovietskych predstáv treba „*pripočítať americkým, nie nemeckým imperialistom*“.³¹ Ostrejšie formulácie kritiky vlády USA v deklarácii, ktoré Sovietsky zväz presadil, súviseli s tým, že podporoval návrh vlády Nemeckej demokratickej republiky na vytvorenie Nemeckej konfederácie vzniknutej dohodou oboch nemeckých štátov. Sovietsky zväz a ostatné štáty Varšavskej zmluvy odmietali, aby bola nemecká otázka predmetom rokovania na najvyššej úrovni. Z ich pohľadu mala byť len vnútronemeckou otázkou a z tohto zorného uhla by mohla byť ostrá kritika SRN kontraproduktívna. Deklarácia podrobne vysvetľovala stanoviská k jednotlivým politickým udalostiam vo svete s konkrétnym zámerom dosiahnuť jednotné stanovisko všetkých členských štátov.

Účastníkov zasadania PPV pozdravil najvyšší sovietsky predstaviteľ N. S. Chruščov. V rámci tradičnej ceremónie prípitkov predniesol aj prípitok na Juhosláviu a jej ľud, ktorú zaradil medzi trinásť socialistických štátov, napriek rozdielom v ideologických otázkach.³²

Pakt o neútočení schválený zasadáním PPV Varšavskej zmluvy 24. mája 1958 obsahoval päť článkov. Členské štáty Varšavskej zmluvy a Severoatlantickej aliancie mali slávnostne vyhlásiť záväzok nepoužiť silu alebo hrozbu silou proti druhej strane a sporné otázky riešiť mierovými prostriedkami; obe strany v prípade ohrozenia mieru mali postupovať v súlade s Chartou OSN. Pakt predpokladal, že po podpísaní splnomocnenými štátmi bude mať platnosť 25 rokov. Návrh paktu i obsahla deklarácia, prijaté na zasadaní PPV VZ, nevybočovali zo zásad sovietskej zahraničnej a vojenskej politiky. Zasadanie bolo faktickým fórom širokej propagandistickej kampane sovietskej politiky, ktorú ostatné členské štáty (až na drobné detaily) bezvýhradne podporovali a propagandisticky šíрили. Podpisom deklarácie sa členské štáty zaviazali k jednotnému (sovietskemu) výkladu udalosti.

30 VARTIK, G.: Odsun sovietskych vojsk z Rumunska – víťazství Bukurešti nebo rozhodnutí Moskvy. In: *Historie a vojenství*, roč. 52, 2003, č. 2-3, s. 688.

31 REIMAN, ref. 29, s. 80. Na zasadaní predniesol rozsiahly prejav o vojenských otázkach maršal Konev; tento prejav nebol publikovaný.

32 Vzťahy medzi ZSSR a Juhosláviou sa zhoršili po maďarskom povstaní na jeseň 1956. Referát J. B. Tita prednesený v Puli kritizoval sovietsku politiku. Na jar 1958 po prijatí nového programu Zväzu komunistov Juhoslávie sa vzájomné vzťahy ešte viac vyostřili.

Takmer po dvojročnom odstupe sa v Moskve 4. februára 1960 zišiel Politický a poradný výbor Varšavskej zmluvy. Zvolaniu porady predchádzala výmena listov medzi N. S. Chruščovom a ostatnými členmi Varšavskej zmluvy. N. Chruščov v liste A. Novotnému z 22. januára 1960 oznámil zvolanie porady za účasti prvých tajomníkov komunistickej strany, ministrov zahraničných vecí a ministrov obrany, aby prerokovali otázky odzbrojenia, mierovej zmluvy s Nemeckom a vzťahy medzi Východom a Západom. Politické byro ÚV KSČ 26. januára schválilo návrh zvolať poradu a schválilo delegáciu, ktorej zloženie bolo odlišné od skutočnej účasti.³³ Účasť Vitanovského – náčelníka operačnej správy, by mohla naznačovať rokovania o operačných otázkach Varšavskej zmluvy. Z dvoch správ³⁴ o porade PPV VZ 4. februára nevyplýva, že by sa o tejto otázke rokovalo samostatne. Zo správy predloženej politbyru ÚV KSČ 23. februára 1960 ministrom zahraničných vecí V. Davidom sa dozvedáme, že na porade prehovorili všetci účastníci Varšavskej zmluvy a pozorovatelia z ázijských štátov. S referátom vystúpil aj hlavný veliteľ VZ maršal I. S. Konev, ale jeho referát, podobne ako aj ostatných účastníkov, nebol publikovaný. V informácii A. Novotného pre politbyro ÚV KSČ o porade PPV VZ z 9. februára sa uvádza, aby bola do uznesenia zahrnutá úloha pre ministra V. Davida a ministra Lomského pripraviť podrobné správy s návrhmi, ktoré vyplynuli z porady. Správa ministra zahraničia V. Davida bola predložená schôdzi politbyra ÚV KSČ 23. februára 1960, v ktorej hlavnú pozornosť venoval obsahu referátu N. Chruščova, ktorý v tradičnom duchu hovoril o úspechoch ZSSR v politike odzbrojenia. Ako argument úspechov uviedol paritné zoskupenie socialistických štátov vo výbore desiatich pre odzbrojenie, ktorý rokoval v Ženeve. Za čs. delegáciu prejav predniesol V. Široký, v ktorom sa stotožnil so sovietskym hodnotením medzinárodnej situácie a vyzdvihol aktívnu úlohu Československa počas rokovaní o odzbrojení. Ministri zahraničných vecí posúdili na porade sovietsky návrh Deklarácie členských štátov, ktorý po malých úpravách podpísali prví tajomníci komunistických strán.

Z referátu Chruščova a priebehu porady (podľa uvedených správ) možno vysloviť domnienku, že jej zmyslom bola podpora sovietskych návrhov (všeobecného a úplného odzbrojenia, mierovej zmluvy s Nemeckom a vytvorenia slobodného mesta Západný Berlín a zákazu pokusov s jadrovými zbraňami), ktoré mali byť programom schôdze na najvyššej úrovni v Paríži v máji 1960. Zaradenie uvedených otázok na poradu a zverejnenie obsiahlej deklarácie sledovalo aj propagandistické ciele o jednote štátov Varšavskej zmluvy pred vznikajúcimi rozpormi s Komunistickou stranou Číny. Odlišné názory KS Číny na odzbrojovací proces, ktoré odzneli v prejave čínskeho pozorovateľa na porade, naznačovali rodiať sa konflikt v komunistickom hnutí, ktorého jadrom bol zápas o hegemoniu.

33 Pôvodne sa porady mali zúčastniť zástupcovia obrany, zahraničných vecí, náčelník operačnej správy V. Vitanovský a iní. V skutočnosti sa porady zúčastnil A. Novotný, V. Široký, ministri obrany a zahraničných vecí (B. Lomský a V. David), podpredseda vlády O. Šimůnek a čs. veľvyslanec R. Dvořák.

34 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, šk. 21, Zasadanie Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy 4. 2. 1960 v Moskve. Predbežná informatívna správa A. Novotného o porade krajín Varšavskej zmluvy a Správa ministra zahraničných vecí V. Davida predložená na rokovanie politbyra 23. 2. 1960.

Sovietske návrhy na všeobecné a úplné odzbrojenie boli v rokoch 1959 – 1961 obsahom viacerých dokumentov a vystúpení N. S. Chruščova na medzinárodných fórach vrátane OSN. Výsledkom jeho nereálneho plánu malo byť rozpustenie všetkých armád, generálnych štábov a zničenie jadrových zbraní do štyroch rokov. Od návrhu, ktorý predniesol predseda Rady ministrov ZSSR a prvý tajomník ÚV KSSZ N. S. Chruščov na XIV. zasadaní Valného zhromaždenia OSN 18. septembra 1959, sa odvíjali aj ďalšie sovietske návrhy a deklarácie. Napríklad deklarácia sovietskej vlády o všeobecnom a úplnom odzbrojení, ako rozpracovanie záverov XXII. zjazdu KSSZ v roku 1961. Sovietsky návrh na etapové odzbrojenie predpokladal okrem likvidácie jadrových zbraní aj odzbrojenie v oblasti konvenčných zbraní a zrušenie vojenských základní na cudzích územiach. Súčasťou odzbrojovacích návrhov bolo aj vytvorenie pásma kontroly a inšpekcie, vytvorenie bezatómového pásma v strednej Európe, uzavretie paktu o neútočení medzi NATO a VZ, ako aj dohody o odvrátení prekvapivého útoku jedného štátu voči druhému. V septembri 1959 vznikol aj Výbor pre odzbrojenie, v ktorom mali paritné zastúpenie štáty NATO a Varšavskej zmluvy (po päť). Výbor sa zišiel v marci 1960 v Ženeve a jeho členom bolo aj Československo. Po neúspechu schôdze na najvyššej úrovni v Paríži v máji 1960 sovietska vláda vyhlásila spoluprácu vo Výbore pre odzbrojenie za neplodnú.

Sovietsky návrh na odzbrojenie prerokovala čs. vláda 3. júna 1960, keď čs. veľvyslanectvo v Moskve dostalo sovietsky návrh Zmluvy o všeobecnom a úplnom odzbrojení. Minister zahraničných vecí V. David na rokovaní vlády predniesol referát o odzbrojení, ktorý vychádzal z návrhu predneseného Chruščovom na XIV. zasadaní VZ OSN s prihliadnutím na stanoviská západných štátov vo výbore desiatich. Vláda vyslovila podporu sovietskemu návrhu o odzbrojení s tým, že ho bude podporovať na rokovaníach v Ženeve.³⁵

Oficiálnym zámerom zvolania zasadania Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy, ktoré sa konalo v Moskve 28. – 29. marca 1961 v Moskve, bolo „*posúdiť otázky prezbrojovania armád, lebo súčasné vyzbrojenie nezodpovedá požiadavkám*“.³⁶ Takto N. S. Chruščov zdôvodnil zvolanie porady v liste A. Novotnému z 24. januára 1961, a neskôr v liste z 25. marca uviedol aj navrhovaný dvojročný program. Referát o stave bojovej pripravenosti, výzbroje a techniky jednotiek vyčlenených do spojených ozbrojených síl VZ predniesol hlavný veliteľ maršal A. Grečko. Československú delegáciu na zasadaní viedol prvý tajomník ÚV KSČ a prezident republiky A. Novotný a jej členmi boli predseda vlády V. Široký, podpredseda vlády a predseda plánovacej komisie O. Šimůnek, minister obrany B. Lomský a zahraničných vecí V. David. V diskusii k referátu maršala Grečka vystúpili vedúci delegácií členských štátov a prizvaní pozorovatelia z Čínskej, Mongolskej a Kórejskej republiky. Referát maršala Grečka doposiaľ nebol prístupný.³⁷ Uznesenie zo zasadania ukladalo členským štátom zvýšiť bojovú pohotovosť armád VZ a v záujme toho vyzbrojiť armády VZ modernými zbra-

35 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 209. List ministra zahraničných vecí V. Davida prezidentovi A. Novotnému.

36 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 21, List N. S. Chruščova ÚV KSČ z 24. 1. 1961 a 25. 3. 1961.

37 Nenachádza sa v materiáloch zasadania vo fonde ÚV KSČ – A. Novotný a nebol publikovaný ani v zborníkoch dokumentov o Varšavskej zmluve.

ňami a vojenskou technikou podľa návrhu veliteľstva Spojených ozbrojených síl (SOS) VZ, dokončiť v roku 1961 plán materiálo-technického zabezpečenia, prerokovať ho s hlavným veliteľom SOS VZ a zakotviť do zmlúv. Zasadanie schválilo návrhy špecializácie zbrojnej výroby, respektíve objem výroby na roky 1961 – 1962, ktoré predtým posúdila komisia RVHP pre obranný priemysel, sovietsky plánovací úrad (Gosplan) a generálny štáb Sovietskej armády. Členské štáty VZ mali podľa uznesenia zo zasadania prijať mobilizačné opatrenia tak, aby boli zosúladené s modernými požiadavkami potrebných zásob výzbroje a materiálov.³⁸

Začiatok 60. rokov minulého storočia nebol priaznivý z hľadiska kvantitatívnych ukazovateľov ekonomického vývoja. „Prednosti socializmu“ s plánovitým rozvojom nepotvrdili svoju platnosť vo všetkých ľudovodemokratických štátoch. Pôsobením viacerých činiteľov vznikli hospodárske ťažkosti, ktoré sa prejavili recesiou. Po prvýkrát od skončenia vojny pokleslo bodové hodnotenie vytvoreného národného dôchodku v Československu na mínusovú hodnotu. V marci 1961, keď sa konalo zasadanie PPV VZ v Moskve, neboli ešte prejavy ekonomickej recesie výrazné. Z tejto skutočnosti sa odvíjali aj plány výdavkov na obranu, o ktorých hovoril A. Novotný na zasadaní v Moskve. Treba len podčiarknuť, že pripustiť krízové javy v socialistickej ekonomike sa rovnalo postaviť sa na stranu triedneho nepriateľa. Preto aj A. Novotný na zasadaní PPV VZ v marci 1961 hovoril o vzostupných trendoch výdavkov štátu na obranu v období tretej päťročnice (1961 – 1965). Podľa údajov, ktoré uviedol, mali výdavky pre MNO určené na obranu dosiahnuť 59 miliárd Kčs, oproti 46 miliardám Kčs vynaloženým v druhej päťročnici (1956 – 1960). Podiel nákladov na materiálne zabezpečenie malo predstavovať až 61 % z celkových nákladov. Modernizáciu armády mali dokumentovať nasledujúce údaje: v roku 1958 z celkového počtu práporov bolo 52 % motostreleckých, 46 % tankových a 1 % výsadkových. Po prijatých opatreniach, ktoré sa mali realizovať v rokoch 1961 – 1962, sa mala zmeniť štruktúra tak, aby vzniklo 60 % tankových, 36 % motostreleckých a 4 % výsadkových práporov. Armáda mala byť na 100 % zabezpečená tankmi, z toho 75 % najmodernejšími tankmi T-54A a T-55. Letectvo malo byť do roku 1965 zabezpečené modernými bojovými lietadlami a stíhačkami. Zásadnou zmenou mala prejsť protivzdušná obrana s výzbrojou riadených rakiet a moderným delostrelectvom. Optimistický výhľad na roky 1961 – 1962 z hľadiska výdavkov na obranu mal dokumentovať aj nasledujúci údaj: oproti rokom 1956 – 1960 (druhej päťročnici) mali priame i nepriame výdavky na obranu vzrásť zo 750 Kčs na jedného obyvateľa na 1 000 Kčs v rokoch 1961 – 1965 (v tretej päťročnici).³⁹ Zvýšené výdavky na modernizáciu ČSLA spočívali vo vyzbrojovaní novými tankmi, bombardovacími a stíhacími lietadlami nadzvukových rýchlostí, raketovou, rádiolokačnou a rušiacou technikou, novými spojovacími prostriedkami, obrnenými transportérmi, novými automobilmi, bezzáklzovými kanónmi, granátometmi, dozimetrickými prístrojmi a iným.⁴⁰ Československý zbrojný priemysel mal v rokoch 1961 – 1965 vyrobiť o 70 % viac v porovnaní s predchádzajúcou päťročnicou. Vlastná – čes-

38 NA ČR Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 21, Uznesenie zo zasadania PPV VZ 27. – 28. 3. 1961.

39 Tamže, Referát A. Novotného na zasadaní Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy 27. – 28. marca 1961.

40 Tamže, šk. 208, Správa o prezborení čs. armády a využitie čs. zbrojného priemyslu. List ministra obrany gen. Lomského A. Novotnému zo 17. 1. 1959.

koslovenská výroba mala z troch štvrtín pokryť predpokladané požiadavky ČSLA. Základy ťažkého strojárstva (ZŤS) na Slovensku v Martine, Detve, Dubnici, Prakovciach a inde mali dodávať tanky, obrnené transportéry a bezzáklzové kanóny. Lietadlá MiG-19S, MiG-19Pm, L-29, rádiolokátory, rádiostanice všetkých druhov, ručné zbrane, náhradné diely a ďalšia vojenská technika boli vyrábané v českých krajoch. Časť vojenskej techniky bola dovážaná zo ZSSR (bombardovacie, stíhacie lietadlá, vrtníky, rakety protiletadlovej obrany), Poľska, Maďarska a NDR. Hlavná črta modernizácie spočívala v hromadnom zavádzaní raketovej techniky (o 2, 2-krát viac, než v rokoch 1956 – 1960).

Vysoké nároky na čs. zbrojný priemysel vyplývali nielen z hľadiska modernizácie ČSLA. Ďalšie požiadavky na dodávky tankov, obrnených transportérov, lietadiel a ďalšej vojenskej techniky pochádzali z návrhov hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl VZ a členských štátov na modernizáciu a prebrojovanie armád VZ.

Predstavy hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl VZ maršala A. Grečka o potenciáli čs. zbrojného priemyslu nezodpovedali skutočným možnostiam, najmä z hľadiska saturovania surovinami. Porada na GŠ ČSLA 13. februára 1961, ktorej sa zúčastnila sovietska delegácia s maršalom Grečkom, sa dotýkala v podstate troch okruhov súvisiacich so zbrojnou výrobou: objemu výroby vojenskej techniky, úhrad za dovoz vojenskej techniky zo ZSSR, a tiež úhrad za vývoz čs. zbrojnej techniky do ľudovodemokratických štátov. Na porade maršal Grečko nastolil požiadavky na objem výroby, ktoré prevyšovali možnosti čs. zbrojoviek. Do roku 1965 požadoval vyrobiť 1-tisíc kusov lietadiel MiG-21 podľa sovietskej licencie, hoci plán schválený politbyrom ÚV KSČ ukladal vyrobiť 450 kusov. Tento plán politbyra označil hlavný veliteľ za nedostatočný, lebo pokrýval len potreby ČSLA, ale nezohľadňoval požiadavky členských štátov VZ. Maršal Grečko nastolil tiež požiadavku zvýšenia výroby tankov T-54 A o 600 – 700 kusov, aby boli pokryté požiadavky dodávok pre rumunskú a bulharskú armádu. Spolu s potrebami ČSLA to znamenalo zvýšiť výrobu na 1 600 – 1 700 ks tankov do roku 1965. Zvýšenie výroby obrnených transportérov na 10 000 – 12 000 ks, namiesto plánovaných 2 500 ks, malo pokryť okrem potrieb ČSLA aj požiadavky poľskej armády a armád ďalších štátov.⁴¹ Na požadované zvýšenie objemu výroby, ktoré navrhol hlavný veliteľ, nemali čs. zbrojovky dostatok surovín. Len pre navrhovanú kvótu výroby tankov T-54 A chýbal valcovací materiál (2 020 ton), pancierové plechy (7 970 ton), plechy na pokrytie celej kapacity (23 910 ton), odliatky z ocele (6 080 ton), výkovky (4 000 ton), nikel (355 ton), kaučuk (160 ton) a iné.⁴² Nedostatočná surovinová základňa existovala aj pre výrobu ďalších komodít, ktoré hlavný veliteľ navrhoval zvýšiť do roku 1965. Nedoriešenou otázkou ostala úhrada za dovoz zo Sovietskeho zväzu, pretože čs. strana mínusovú bilanciu obchodu vo výške 2,5 miliardy rubľov nemala čím uhradiť. Taktiež otvorenou otázkou zostala úhrada za dodávky do ľudovodemokratických štátov, pretože išlo o techniku náročnú na materiály z dovozu za devízy.

Na porade sovietska strana navrhla zmenu organizácie protivzdušnej obrany štátu (PVOS) tak, aby ČSLA disponovala dvoma zmiešanými bombardovacími letecký-

41 Tamže, šk. 21, Informácia o rokovaní s delegáciou vedenou maršalom Grečkom 13. 2. 1961. Išlo zrejme o materiál podpredsedu vlády a predsedu plánovacej komisie O. Šimůnka pre politbyro ÚV KSČ.

42 Tamže.

mi divíziami s lietadlami SU-7b. Vyzbrojenie dvoch divízií predpokladalo náklady vo výške 1,5 miliardy rubľov. Ďalej odporúčala vytvoriť bombardovací pluk a vyzbrojiť ho lietadlami JAK-28, čo si vyžadovalo náklady okolo 1, 5 miliardy rubľov. V súvislosti s prezbrojením a modernizáciou ČSLA hlavný veliteľ navrhol stiahnuť z výzbroje tanky T-34, 85mm protiletadlové kanóny prechodne nahradiť 100mm kanónmi a z výzbroje vyradiť lietadlá MiG-15 a nahradiť ich lietadlami MiG-21.

Vznik Varšavskej zmluvy roku 1955 treba hľadať v širších súvislostiach sovietskej zahraničnej politiky. Okrem dôvodu reagovať na prijatie SRN do NATO existovali aj ďalšie, ktoré sa v dokumentoch neuvádzali, ale vyplývali z činnosti politickovojsenských orgánov Varšavskej zmluvy. Sovietska nadriadenosť nad ostatnými členskými štátmi sa prejavila už tým, že príprava dokumentov Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy a iných sa pripravovala v Moskve. Až po schválení sovietskymi predstaviteľmi boli dokumenty predkladané na schôdze PPV VZ a členskými štátmi schvaľované bez zmien. Hlavní veliteľia spojených ozbrojených síl VZ a ďalší významní funkcionári pochádzali iba z radov sovietskych maršalov a generálov. Zmeny sa uskutočnili len formálnou rotáciou zo sovietskych predstaviteľov.

K ďalším dôvodom založenia Varšavskej zmluvy patrilo úsilie zachovať prítomnosť sovietskych vojsk na území členských štátov. Nepokoje v Poľsku a maďarské povstanie roku 1956 viedli k podpísaniu dvojstranných zmlúv a pobytu sovietskych vojsk na území Poľska, Maďarska a NDR v rokoch 1956 – 1957 a neskôr aj v Československu v roku 1968.

Vyčlenením vojsk do podriadenosti Spojeného velenia Varšavskej zmluvy sa zvýšila zo strany členských štátov podriadenosť sovietskemu generálnemu štábu. Účasť prvých tajomníkov komunistických strán členských štátov na zasadaniach Politického poradného výboru umožňovala N. S. Chruščovovi presadzovať sovietsky vplyv v politickovojsenskej oblasti aj týmto spôsobom. Od roku 1960 účasť prvých tajomníkov zvýšila dôležitosť zasadaní najvyšších orgánov Varšavskej zmluvy pri upevňovaní jednoty členských štátov.

Podľa zmluvy podpísanej 14. mája 1955 mala Varšavská zmluva obranný charakter. Každý členský štát mal právo na individuálnu alebo kolektívnu sebaobranu v súlade s článkom 51 Charty OSN. Ale od roku 1961 sa v operačných plánoch ČSLA objavil zámer preniesť bojovú činnosť na územie nepriateľa.

Dokumenty Varšavskej zmluvy z rokov 1955 – 1962 obsahujú veľké množstvo materiálov, ktoré slúžili na propagandistické účely. Medzi také možno zaradiť aj dokumenty o vytvorení kolektívnej bezpečnosti bez vojenských paktov – NATO a Varšavskej zmluvy, ktoré by mali celoeurópskou zmluvou o kolektívnej bezpečnosti zaniknúť.

2.

Kríza režimu v Poľsku a Maďarsku v roku 1956

Kritika „kultu osobností“ J. V. Stalina na XX. zjazde sovietskych komunistov vo februári 1956 vyvolala v krajinách sovietskeho bloku veľkú odozvu. Referát N. S. Chruščova o stalinských represiaciach v Sovietskom zväze otriasol vedením komunistov nielen v Sovietskom zväze, ale aj v krajinách jeho bloku. Zbavovanie sa dedičstva stalinizmu často uvádzané termínom destalinizácia prebiehala v jednotlivých krajinách sovietskeho bloku rozlične.

Zlé zásobovacie a mzdové pomery robotníkov viedli k vzbure 28. júna 1956 v poľskej Poznani. Výbuch nespokojnosti robotníkov poznanského závodu nastal potom, keď vyjednávanie o mzdových otázkach sa skončilo neúspešne. Robotníci na protest vyhlásili štrajk a vydali sa na pochod do centra mesta. Sprievod demonštrantov odzbrojoval stanoviská polície, a vzbúrenci vtrhli na mestské zastupiteľstvo. Vláda proti demonštrantom vyslala vojenské jednotky s tankmi. Strelba do demonštrantov si vyžiadala 53 mŕtvych a vyše 300 ranených. Robotnícka vzbura v Poznani bola oficiálne interpretovaná poľskou mocou ako dielo provokácie imperialistov. Túto interpretáciu prevzali aj v Československu. ÚV KSČ poslal 29. júna 1956 všetkým krajským výborom komunistickej strany a ústrednému výboru na Slovensku v Bratislave ďalekopis, v ktorom sa uvádzalo, že 28. júna 1956 došlo v Poznani k vážnym nepokojom. Strelbou boli spôsobené obeť na životoch. „*Pomocou robotníkov boli provokácie potlačené a agenti budú prisne potrestaní. Provokácie v Poznani boli vopred pripravené a riadené zo zahraničia.*“¹ Bezprostredne po nepokojoch v Poznani ÚV KSČ požadoval od podriadených orgánov (KV KS, ÚV KSS) zvýšiť bdelosť a ostražitosť proti možným vystúpeniam reakčných elementov a provokatérov, krajské výbory komunistickej strany mali posilať denné hlásenia o situácii v kraji.² Nepokoje v Poznani vystrašili komunistických funkcionárov najmä v krajoch, ktoré mali spoločné hranice s Poľskom. Komunistickí funkcionári z ústredia a krajov sa usilovali získať obširnejšie informácie o dianí v Poľsku, pretože oficiálnym informáciám o tom, že nepokoje sú dielom „agentov imperialismu“ verejnosť príliš nedôverovala. V pamäti mali potlačanie nepokojov robotníkov v júni 1953 v NDR a zásah armády a polície počas menovej reformy v Československu v roku 1953.

Situácia v poľskom vedení po smrti Boleslawa Bieruta v roku 1956 a vzniku dvoch frakcií v poľskom vedení vládnucej strany bola značne neprehľadná. Nespokojnosť pracujúcich so sociálnymi pomermi v Poľsku mohla vyvolať ďalšie nepokoje. K tomu

1 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 6. Odpis ďalekopisu ÚV KSČ z 29. 6. 1956.

2 Tamže.

sa pridružovali vyhrotené antisovietske názory, nesúhlasné postoje s kolektivizáciou poľnohospodárstva, názory za nezávislosť cirkví od politickej moci a ďalšie. Na riešenie nahromadených politických, ekonomických a náboženských otázok nebol v poľskom vedení jednotný názor. Jedna frakcia vo vedení chcela tlmiť napätie cestou personálnych zmien a uspokojenia najpálčivejších potrieb obyvateľstva, a požadovala obnovu kontroly tlače a obmedzenie slobodnej kritiky. Druhú frakciu charakterizoval väčší liberalizmus a uskutočnenie reforiem. Výraznou deliacou čiarou medzi frakciami boli názory na sovietskopolské vzťahy. Rozdiely spočívali v tom, či zachovať existujúci model jednoty a plnej podriadenosti Sovietskemu zväzu, alebo ho zmeniť z podriadenosti na princípy partnerstva a určitej nezávislosti od ZSSR vo vnútornej politike.

Sovietske vedenie pozorne sledovalo udalosti v Poľsku. V marci 1956 pri voľbe prvého tajomníka Poľskej zjednotenej robotníckej strany (po smrti B. Bieruta v marci 1956) podporilo odporcov reforiem. V lete 1956 sa v dôsledku poznanských udalostí názorové rozdiely medzi oboma frakciami ešte viac prehĺbili. V spoločnosti narastali antisovietske názory pripomínaním sovietskych neprávostí v minulosti i súčasnosti, najmä nevýhod vývozu poľského uhlia do ZSSR za nízke ceny. Predmetom kritiky bol poľský minister obrany Konstantin K. Rokossovskij – sovietsky občan a maršal Sovietskej armády, ktorý bol aj členom politbyra poľskej vládnucej strany a zástancom podriadenosti voči ZSSR.

Na zasadaní Politického byra PZRS (15. a 17. októbra) bolo rozhodnuté, že novým prvým tajomníkom bude Wladyslaw Gomulka, v minulosti prenasledovaný a väznený v sovietskom gulagu. Gomulku vo funkcii malo potvrdiť plénum PZRS zvolané na 19. októbra. Na plenárne zasadanie sa dostavila početná sovietska delegácia (Chruščov, Kaganovič, Mikojan, Molotov, maršal Konev a ďalší generáli) napriek tomu, že poľská strana nesúhlasila so sovietskou účasťou. Chruščov požadoval, aby bolo zasadanie odložené a z politického byra neboli odvolaní prosovietski členovia (minister Rokossovskij a ďalší). Najhlavnejšou poľskou požiadavkou bolo, aby dve sovietske divízie (tanková a motostrelecká), umiestnené na severozápade Poľska, zastavili svoj postup na Varšavu. Tankové kolóny severnej skupiny sovietskych vojsk sa dostali do vzdialenosti 150 km od hlavného mesta. V Gdanskom zálive sa objavili lode baltskej sovietskej flotily, nad poľským pobrežím hliadkovali sovietske lietadlá zo sovietskych posádok v Poľsku. Do pohotovosti boli uvedené vojská v sovietskych vojenských okruhoch susediacich s Poľskom (kyjevský a prikarpatký vojenský okruh).³

Sovietske vedenie už predtým rozhodlo o vojenskej intervencii v Poľsku. Postup sovietskych vojsk nasvedčoval, že 19. októbra sa začala intervencia. O plánoch vojensky intervenovať informovalo sovietske vedenie československé a čínske vedenie komunistickej strany. Prítomnosť početnej sovietskej delegácie na zasadaní pléna PZRS pripúšťa aj interpretáciu, že sovietske vedenie spustilo mechanizmus ozbrojenej intervencie pohybom vojsk, ale nevyhlásilo jej zastavenie a politické riešenie situácie. Definitívne rozhodnutie použiť silu v Poľsku sovietske vedenie zvažovalo zrejme na základe očakávaného súhlasu zo strany československých, východonemeckých a čínskych komunistov. Kým prvé dve strany bezvýhradne súhlasili s vojenskou intervenciou, čínske

3 PERSAK, K.: Kríza poľsko-sovietskych vzťahov v roku 1956. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Eds.: Štefanský, M. – Zagoršeková, M. Banská Bystrica 1997, s. 109.

vedenie sa postavilo proti. Ubezpečenie poľského vedenia s Gomulkom o priateľských vzťahoch so Sovietskym zväzom a zodpovednosti za zvládnutie situácie v Poľsku bolo zrejme rozhodujúce na zastavenie postupu sovietskych vojsk na Varšavu. 20. októbra 1956 sovietske tanky zostali na miestach, kde ich zastihol rozkaz zastaviť sa, ale boli pripravené postup na Varšavu obnoviť. Napätie poľavilo potom, keď sovietska strana odvolala svojich poradcov v poľskej armáde a bezpečnosti a W. Gomulka ubezpečil sovietsku stranu o dobrých vzťahoch. Jeho prejav na plenárnom zasadnutí mal veľký ohlas nielen v Poľsku, ale aj Maďarsku.

Na stretnutí predstaviteľov komunistických strán Československa, NDR a Bulharska s predstaviteľmi ZSSR 24. októbra Chruščov informoval, že treba „*pomôcť poľským súdruhom a urobiť všetko pre posilnenie spojenectva medzi Poľskom, ZSSR a ľudovodemokratickými štátmi*“.⁴ Neskôr, 1. novembra 1956, na stretnutí Gomulku s Chruščovom, Malenkovom a Molotovom v Breste sovietska delegácia informovala Gomulku o vojenskej intervencii v Maďarsku, o ktorej sovietske politbyro rozhodlo 31. októbra. Hoci poľská strana mala výhrady k sovietskej vojenskej intervencii, podporila sovietske hodnotenie situácie „o nebezpečenstve kontrarevolúcie“ v Maďarsku. Stretnutie v Breste poskytlo Gomulkovi argument na prezentovanie politického presvedčenia o dohode so Sovietmi, na základe ktorej bola zastavená vojenská intervencia 20. októbra 1956, teda v zmysle, že obhajoval „poľské štátne záujmy“⁵. Porušenie „poľských štátnych záujmov“ by dostalo Poľsko na podobnú tragickú cestu, na akú sa dostalo Maďarsko po 23. októbri.

Podstatou poľskej krízy v októbri 1956 bol pokus riešiť nahromadené problémy z minulého obdobia vlastnými silami, bez toho, aby poľské vedenie žiadalo konzultácie alebo súhlas od Sovietov. Pokus sa podaril, lebo ubezpečenie novonastupujúceho lídra W. Gomulku o spojenectve so ZSSR upokojilo napätie. Dobrovoľný odchod Edwarda Ochaba z funkcie prvého tajomníka PZRS a nástup W. Gomulku sa uskutočnil v pravú chvíľu. Poľská verejnosť od neho očakávala presadenie dôležitých reforiem politického a spoločenského života. Jedným zo zložitých problémov po nástupe Gomulku ostávala otázka zotrvania ministra obrany Rokossovského vo funkcii. Na mnohých mítingoch po VIII. pléne PZRS v októbri 1956 demonštranti požadovali jeho odvolanie z funkcie a odchod do Sovietskeho zväzu. Až 13. novembra 1956 bol Rokossovskij oficiálne odvolaný a odišiel do ZSSR. Poľská štátna rada mu priznala, na znak uznania jeho zásluh, doživotnú rentu vo výške platu.⁶ Odchod sovietskeho maršala, poľského ministra obrany a predtým prosovietskeho člena politbyra poľskej strany predstavoval symbolické zakončenie najťažšej fázy krízy poľsko-sovietskych vzťahov v roku 1956. Nové poľské vedenie sformované s nástupom Gomulku pochopilo možné hranice zmien vo vzťahoch k Sovietskemu zväzu. Podstatné boli aj vnútorné zmeny v Poľsku, ktoré boli, napriek kompromisom, ale aj znovuzavádzaniu princípov poststalinského reál-

4 Tamže, s. 112.

5 TISCHLER, J.: Súvislosti medzi poľskými októbrovými udalosťami a maďarskou revolúciou roku 1956. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Eds.: Štefánský, M. – Zagoršeková, M. Banská Bystrica 1997, s. 139. Za poľské štátne záujmy Gomulka považoval súhlas s prítomnosťou sovietskych vojsk v rámci Varšavskej zmluvy na území Poľska a v záujme nemeniteľnosti západných hraníc Poľska.

6 PERSAK, ref. 3, s. 113.

neho socializmu, od roku 1957 zreteľné v porovnaní s ostatnými ľudovodemokratickými štátmi. Gomulkovské Poľsko bolo liberálnejšie vo viacerých otázkach. V Poľsku boli zavedené princípy zákonnosti a obmedzenie metód svojvôle, ktoré boli známe v polovici 50. rokov. Určité profesné skupiny a združenia neboli ovládané štátnou mocou a zachovali si určitú autonómiu (napríklad Zväz poľských spisovateľov, PEN-klub, Klub katolíckej inteligencie, vedecké združenia a iné). Poľské komunistické vedenie ustúpilo od striktnnej izolácie Poľska od Západu a umožnilo v kultúrnej (dovoz západnej tlače) a vedeckej (preklady sociologickej a inej literatúry) oblasti udržiavať kontakty, čo malo svoj nezastupiteľný význam. Katolícka cirkev v Poľsku sa nachádzala v inom postavení ako cirkvi v ostatných štátoch sovietskeho bloku. Štátna moc sa usilovala, aby katolícky klérus rezignoval na opozíciu voči komunistickému režimu a bol benevolentnejší v otázke náboženskej slobody a úkonov. Zastavenie kolektivizácie poľnohospodárstva a zachovanie individuálneho vlastníctva pôdy vytvorilo určitú autonómiu vidieka, ktorý sa vymykal priamej kontrole zo strany štátu. V Poľsku zohrávali významnú úlohu národné tradície, ktoré si uchovali dôležité miesto v pestovaní vedomia vo vedeckom bádání.⁷

Určité odlišnosti v spomenutých otázkach v Poľsku neboli výsledkom väčšej liberalizácie poľských komunistov, než v iných krajinách. Liberalizmus bol výsledkom hnutia za reformy a nápravu chýb, ktoré gomulkovské vedenie muselo vziať do úvahy, aby zabránilo permanentnej kríze.

Na vývoj v Poľsku velenie československej ľudovej armády nereagovalo prijatím osobitných opatrení. Ale „poľská cesta“ budovania socializmu bola v stálej pozornosti ústredných a krajských orgánov KSČ. Osobitne otázky vzťahu katolíckej cirkvi a štátu, kultúrne a vedecké styky so Západom, odmietnutie kolektivizácie, autonómne názory a postoje spisovateľov a vedcov, zdôrazňovanie národných tradícií a iné vyvolávali otvorenú i skrytú kritiku ostatných komunistických strán v zmysle, že poľské vedenie nie je dôsledné v zápase proti „nepriateľom socializmu“. V intenciách tejto interpretácie sa krízy režimu v Poľsku opakovali a vývoj sa uberal od krízy ku kríze.⁸

Kríza maďarského komunistického režimu prebiehala v niekoľkých fázach. V prvej fáze (jún 1953 – polovica roku 1955) nastali nezhody vo vnútri stranického vedenia v otázkach smerovania ekonomiky. Maďarské vedenie na čele s premiérom Imre Nagyom prijalo podľa sovietskeho vzoru „nový kurz“, ktorý spočíval v orientácii hospodárstva na spotrebný priemysel a na zvyšovanie životnej úrovne obyvateľov. So súhlasom Moskvy bol roku 1955 I. Nagy obvinený z „pravícovej úchyľky“, odvolaný z funkcie premiéra a vylúčený zo strany. Novým premiérom sa stal András Hegedüs. XX. zjazd sovietskych komunistov a kritika „kultu osobnosti“ mala v Maďarsku veľký ohlas. Kritika bola súčasne príležitosťou na návrat I. Nagya do funkcie. Návrat politických väzňov zo sovietskych lágrov stupňoval požiadavky na rehabilitácie a odsúdenie nepravostí. 6. októbra 1956 sa uskutočnil ceremoniál pochovania Lászla Rajka, popraveného v roku 1949 vedením na čele s M. Rákosim. K slávnostným rečníkom na pohrebe patrili aj I. Nagy. Po kooptovaní W. Gomulku za člena poľského politbyra so sovietskym

7 FRISZKE, A.: Rok 1956 v dejinách Poľska. In: *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Eds.: Štefanský, M. – Zagoršeková, M. Banská Bystrica 1997, s. 122-127.

8 Za „poľskú chorobu“, neskôr (roku 1981) označil sovietsky predstaviteľ L. Brežnev ťažkosti ako dôsledok neuskutočnenia kolektivizácie poľnohospodárstva.

súhlasom, aj obvinenie I. Nagya z „pravícovej úchyľky“ stratilo v sovietskom bloku na sile. Bolo len otázkou krátko času, kedy sa opäť vráti na post premiéra.

Plánovaná manifestácia študentov na 23. októbra mala byť podporou poľských zmien s nástupom W. Gomulku do funkcie prvého tajomníka PZRS. Študenti požadovali, aby rozhlas odvysielal 16-bodový program reforiem. Demonštrácia bola najprv zakázaná, ale neskôr sa rozhodnutie zmenilo s odôvodnením, že by polícia v prípade potreby nemohla zasiahnuť, keďže na potlačenie demonštrácie nedisponovala donucovacími prostriedkami (obušky, vodné delá, jazdecké oddiely), ale len strelnými zbraňami, ktoré dopredu odmietla použiť. K študentom, ktorí smerovali k rozhlasu, sa pridávali obyvatelia Budapešti a vojaci budapeštianskej posádky. Vymedzovanie demonštrantov sa najprv obrátilo proti symbolom maďarsko-sovietskeho priateľstva (pomníky sovietskych vojakov, socha Stalina, červené hviezdy). Poriadková polícia odmietla zasiahnuť proti demonštrantom a zostávala len tajná polícia (ÁVH). Potom, keď sa demonštranti domáhali vstupu do rozhlasu a odvysielania svojich požiadaviek, stranícky predstaviteľ Ernő Gerő po konzultáciách so sovietskym veľvyslancom Jurijom V. Andropovom požadoval použitie sovietskych vojsk (tzv. zvláštneho zboru v Maďarsku). Medzitým boli o nepokojoch informovaní sovietski predstavitelia N. Chruščov a G. Žukov (minister obrany ZSSR). Chruščov od maďarského vedenia (premiéra Hegedüsa) požadoval písomné pozvanie sovietskych vojsk. Prejavy E. Geróa a I. Nagya, ktoré mali upokojiť situáciu, nesplnili svoju úlohu. Demonštranti po oslovení I. Nagyom „súdruhovia,“ reagovali odmietavo. Ani súhlasné stanovisko k ich požiadavkám a prísľub splniť ich, keď bude pri moci (premiérom), ako aj požiadavka na rozchod demonštrantov, nenašli u demonštrantov odozvu. Polícia a vojaci sa pridávali na ich stranu. Na ozbrojený zásah zostávalo okolo 400 príslušníkov tajnej polície ÁVH, ktorá použila strelné zbrane. Tanky maďarskej armády, ktoré prišli na ochranu rozhlasu, sa pridali na stranu demonštrantov. Boje medzi povstalcami a príslušníkmi tajnej polície sa preniesli do vnútra rozhlasu. Do rána 24. októbra rozhlas obsadili povstalci a príslušníci ÁVH boli zadržaní.

Príchod sovietskych vojsk v noci z 23. na 24. októbra do ulíc Budapešti významne ovplyvnil druhú fázu maďarského povstania – formovanie a boje povstaleckých jednotiek vzniknutých spontánne proti tajnej polícii a sovietskym jednotkám. Povstalci sa zmocnili zbraní v kasárňach a nákladnými autami ich prevážali, aby sa zmocnili komunikačných bodov – rozhlasu, tlačiarň, kasární a iných. Situácia sa ďalej vyhrocovala a 24. októbra bol vyhlásený výnimočný stav. Zásah sovietskych vojsk pred parlamentom si vyžiadala 80 mŕtvych a 150 ranených. Zbrane proti demonštrantom použila aj tajná polícia ÁVH. Povstalci získavali zbrane z kasární na Beni tér. Nasledujúci deň (25. októbra) odstúpil E. Gerő a novým predstaviteľom strany sa stal János Kádár, predstaviteľ neskôr vytvorenej robotnícko-roľníckej vlády. V spoločnom vyhlásení vlády na čele s I. Nagyom a prezidia Maďarskej robotníckej strany z 28. októbra sa udalosti v Maďarsku hodnotili ako „národnodemokratické hnutie smerujúce k národnej nezávislosti a demokratizácii politického života“. I. Nagy vyhlásil, že sovietske vojská sa stiahnu z Budapešti a vláda začne rokovať o odchode sovietskych vojsk z Maďarska. Ďalej oznámil rozpustenie tajnej polície (ÁVH) a vyhlásenie všeobecnej amnestie.

Všetky komunistické strany v ľudovodemokratických štátoch a ZSSR s obavami sledovali vývoj udalostí v Maďarsku. Z podnetu predsedu poľskej vlády Cyrankiewiczza

a prvého tajomníka poľskej strany Gomulku odišla 28. októbra do Budapešti dvojčlená poľská delegácia. Tvorili ju Marian Naszakowski, námestník ministra zahraničných vecí a Artur Starewicz, zastupujúci člen ÚV PZRS. Poslaním delegácie bolo tlmočiť I. Nagyovi a J. Kádárovi obavy z ďalších reforiem a posunu maďarskej revolúcie doprava.⁹

Tajná poľská návšteva bola súčasne podporou nového maďarského vedenia štátu a strany, ktoré sa usilovalo o odchod sovietskych vojsk. Návšteva potvrdzovala správnosť riešenia poľskej politickej krízy, pretože v prípade vpádu sovietskych vojsk do Varšavy by pravdepodobne vypuklo živelné povstanie s tragickými dôsledkami ako v Maďarsku. Poľské varovanie nemalo zrejme účinky na ďalší postup maďarského vedenia. Pretože 30. októbra I. Nagy zrušil monostranický systém a vytvorila sa koaličná vláda. Svoju činnosť obnovili maloroľnícka strana a minister za túto stranu Zoltán Tildy oznámil zrušenie povinných dodávok roľníkov, ďalej sociálni demokrati a národní roľníci. V Maďarsku sa začali prípravy na slobodné voľby za účasti viacerých politických strán. Udalosti v Maďarsku hodnotili komunistické strany ľudových demokracií, vrátane poľskej, ako „*rastúce nebezpečenstvo reakčných a kontrarevolučných síl*“.¹⁰ Tento obraz dokreslovali informácie o bojoch medzi povstalcami a ochranou budapešťianskeho stranického ústredia, kde obrancov po obsadení budovy popraval alebo zlynčoval dav.¹¹

Domnievame sa, že vytváranie pluralitného systému politických strán, obnova ich činnosti a vytvorenie koaličnej vlády v Maďarsku na základe volieb, ktoré boli ohlásené 30. októbra, boli hlavným dôvodom prípravy sovietskej vojenskej intervencie. Až potom Politbyro ÚV KSSZ 31. októbra schválilo vojenskú intervenciu do Maďarska.

Sovietske vedenie v dňoch 28. – 30. októbra hľadalo možnosť uzavrieť kompromis s I. Nagyom. Dokumentuje to Deklarácia vlády ZSSR o základoch ďalšieho rozvoja a upevňovania priateľstva a spolupráce medzi Sovietskym zväzom a ostatnými socialistickými štátmi z 30. októbra 1956. Obsahovala vyjadrenie ochoty ZSSR novým spôsobom usporiadať vzťahy v bloku. V prípade Maďarska dokument uvádzal, že „*ďalšia prítomnosť sovietskych vojenských jednotiek v Maďarsku by mohla slúžiť na zhoršovanie situácie*“. Chruščov 31. októbra zmenil postoj k udalostiam v Maďarsku a požadoval „obnoviť poriadok,“ a maršal Žukov dostal úlohu vypracovať plán operácie „Smršť“, tzn. vojenskej operácie na potlačenie maďarského povstania. Rozhodnutie o vojenskej intervencii jednohlasne schválilo Predsedníctvo ÚV KSSZ 31. októbra a odznelo skôr, než sa z Budapešti vrátili Anastas Mikojan a Michail Suslov, ktorí tam sledovali vývoj udalostí. V nasledujúcich dňoch sovietske jednotky zriadili svoj hlavný štáb v Szolnaku a maršal Konev nariadil útok na 4. novembra.

Západné štáty vyjadrili podporu a obdiv Maďarsku. Americký prezident D. Eisenhower zároveň ubezpečil Sovietsky zväz, že nové vlády v Poľsku a Maďarsku USA nepovažujú za svojich potenciálnych spojencov. Tým jednoznačne dal najavo, že maďarské povstanie je záležitosťou sovietskeho bloku. S vojenskou intervenciou súhlasil aj J. B. Tito, ktorého Chruščov a Malenkov informovali na ostrove Brioni o pripravovanej intervencii.

9 TISCHLER, ref. 5, s. 137.

10 Tamže, s. 139.

11 www.praguecoldwar.cz, Maďarské povstání. Chronologie 1956 – 1963.

Ako reakciu na pohyby sovietskych vojsk na maďarskom území a proti obklúčeniu Budapešti I. Nagy 1. novembra vyhlásil vystúpenie Maďarska z Varšavskej zmluvy, požiadal OSN o pomoc, a o ochranu maďarskej neutrality požiadal štyri veľmoci.¹² Vyhlásenie o vystúpení z Varšavskej zmluvy a neutrality Maďarska bolo oznámené neskôr, ako sovietske politbyro rozhodlo o vojenskej intervencii naplánovanej na 4. novembra.

So vstupom sovietskych vojsk 4. novembra sa sformovala robotnícko-roľnícka vláda na čele s J. Kádárom, ktorá úzko spolupracovala so sovietskym vedením. Členovia vlády I. Nagya požiadali o azyl na juhoslovanskom veľvyslanectve v Budapešti. 22. novembra Nagy opustil juhoslovanské veľvyslanectvo, bol deportovaný na stanovište KGB a odtiaľ do rumunského Snagova. Päť sovietskych divízií zatlačilo povstalcov a ich odpor sa po 6. novembri znižoval.

Sovietska strana po vojenskom potlačení povstania požadovala od Kádára, aby začal represie proti povstaleckým veliteľom. Posielala zoznamy povstalcov, ktorí mali byť okamžite popravení. Hodnotenie októbrových udalostí zmenila aj Maďarská socialistická robotnícka strana (nástupkyňa po Maďarskej robotníckej strane), ktorá na svojom zasadaní 2. decembra 1956 pomenovala udalosti od 23. októbra ako „kontra-revolúciu“ v Maďarsku.

Československé komunistické vedenie po vypuknutí maďarského ľudového povstania prijalo celý rad mimoriadnych politických, bezpečnostných a vojenských opatrení. Na povstanie reagovalo velenie ČSLA rozsiahlymi opatreniami, ktoré boli koordinované s jednotkami Sovietskej armády a jednotkami maďarskej robotnícko-roľníckej vlády. ČSLA sa nepodieľala bezprostredne na likvidácii maďarského povstania, ale uzavretím severnej hranice znemožnila možný únik povstalcov na územie Slovenska, kde žije početná maďarská menšina. Izoláciou povstalcov ČSLA napomohla Sovietskej armáde v porážke maďarského povstania.

Vojenské opatrenia armády a vojsk ministerstva vnútra spočívali v obsadení hranice s Maďarskom v dĺžke 360 km od Bratislavy po Kráľovský Chlmec a neskôr až po Čiernu nad Tisou. Stalo sa tak na základe rozkazu ministra národnej obrany z 25. októbra 1956. Prvé armádne jednotky 4. a 18. streleckej divízie a pontónové útvary ženijného vojska boli od 27. októbra posilnené vytvorením dvoch motomechanizovaných skupín. Prvú tvorili jednotky mechanizovanej divízie z Kroměříža a žiaci Pechotného učilišťa z Lipníka nad Bečvou. Druhá skupina bola posilnená o výsadkovú brigádu z Prešova a tankosamoohybným plukom z Humenného.¹³ Posilňovanie sa uskutočnilo z toho dôvodu, že vojská 2. vojenského okruhu boli málopočetné. Na zvýšenie hustoty vojsk na hranici boli povolaní aj záložníci, okrem príslušníkov maďarskej a poľskej národnosti. Najväčšia koncentrácia vojsk sa nachádzala na bratislavskom predmestí. Od 3. novembra jednotky zaujali zostavu aktívnej obrany. Vojenské jednotky boli ďalej posilnené presunom leteckého pluku z Trenčianskych Biskupíc na letisko Malacky a Prešov. K 12. novembru 1956 sa nachádzalo v zostave jednotiek ČSLA a Ministerstva vnútra spolu 30 439 osôb, z toho 26 658 príslušníkov armády, 2 688 príslušníkov Po-

12 Vyhlásenie o vystúpení z Varšavskej zmluvy a neutrality nemohlo byť prvotným dôvodom prípravy na intervenciu. Ale v literatúre sa často uvádza tento dôvod.

13 BÍLEK, J. – LÁNIK, J. – MINAŘÍK, P. – POVOLNÝ, D. – ŠACH, J.: *Československá lidová armáda v koalických vazbách Varšavské smlouvy*. Praha : MNO ČR, 2008, s. 97.

hraničnej strážne, 507 príslušníkov Verejnej bezpečnosti a 586 príslušníkov Vnútornej strážne. Vojská disponovali 368 tankmi, 143 samohybnými delami, 612 delami rôznych typov a mìnometov a 82 lietadlami.¹⁴ Od 17. novembra prevzali kontrolu nad maďarským územím pri hranici so Slovenskom sovietske jednotky a maďarská pohraničná stráž verná robotnícko-roľníckej vláde. Okrem menších pokusov maďarských povstalcov dostať sa na územie Slovenska, neposkytovala povstalcovi slovensko-maďarská hranica s veľkou hustotou vojsk veľké šance. Po 23. novembri na hraniciach zostali už len pohotovostné oddiely a 21. decembra bol obnovený režim spred 25. októbra. Mesiac trvajúca pohotovosť čs. jednotiek na hranici s Maďarskom bola najväčšou vojenskou akciou od skončenia bojov s banderovcami po druhej svetovej vojne.

Po skončení pohotovosti sa zhodnocovali opatrenia proti maďarskému povstaniu spolu so zhodnotením kladných a záporných javov morálno-politického stavu armády. V správe veliteľstva 2. vojenského okruhu o zhodnotení skúseností z prijatých opatrení v období mimoriadnych udalostí v Maďarsku pre MNO – generálny štáb – operačnú správu zo 14. decembra 1956 sa uvádzalo, že vojská 2. VO boli podľa rozkazov z 25. – 26. októbra uvedené do bojovej pohotovosti a 27. októbra zaujali určené úseky. Správa vysoko hodnotila morálno-politický stav vojsk. Vojenské kolektívy prijímali súhlasné rezolúcie so stanoviskami ÚV KSČ. Za rušivé javy správa uvádzala nasledovné: nepriateľské výpady proti komunistickej strane, nedôveru k pravdivosti informácií tlače a rozhlasu, súhlas s udalosťami v Maďarsku, protisovietske tendencie, porušenie vojenskej disciplíny.¹⁵ Počas maďarských udalostí boli vo zväzkoch a útvaroch 2. VO registrované mimoriadne záležitosti (strata pištolí a munície, postrelenie z neopatrnosti, autohavárie a zranenia). Najčastejším negatívnym javom bola opitosť, zbehnutie a výroky sympatizujúce s Maďarskom.¹⁶ Napríklad za výrok, že „*Sovietska armáda nemala v Maďarsku zasahovať*“ prepustili okamžite do zálohy npor. F.¹⁷ Mimoriadne opatrenia odhalili viaceré nedostatky, na ktoré veliteľ 2. VO genpor. František Sedláček upozornil operačnú správu Generálneho štábu ČSĽA. Za nedostatok bola označená skutočnosť, že oddelenie prieskumu nebolo schopné svojím zložením plniť úlohu počas mimoriadnych udalostí a navrhol novú organizáciu. Ďalšie návrhy sa vzťahovali na široký okruh otázok, kde sa ukázali slabé miesta a bolo potrebné ich v budúcnosti riešiť. Uvedieme aspoň niektoré: vybaviť divízne spojovacie prápory novými rádiovými stanicami a odstrániť nedostatok náhradných elektroniek, vybudovať priame telefonické spojenie veliteľstva 2. VO s ústrednými orgánmi v Bratislave, linkové spojenie Trenčína s Prahou prebudovať na systém prednostného spojenia, zväzky a útvary protiletadlového delostrelectva vybaviť účinnou bojovou technikou, ktorá umožní zasiahnuť vzdušné ciele s rýchlosťou nad 1 000 km, špeciálne zväzky a útvary veliteľstva 2. VO (protiletadlové, prieskumné, ženijné a spojovacie) nerámcovať, ale budovať na plné počty, na posilnenie južnej hranice v roku 1957 premiestniť 63. strelecký pluk z Michaloviec do Rimavskej Soboty, plánovať a materiálne zabezpečiť prehradenie najdôleži-

14 ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M.: *Vojenské dejiny Slovenska VI. 1945 – 1968*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2007, s. 244.

15 Vojenský historický archív (VHA) Bratislava, f. Veliteľstvo 2. vojenského okruhu, šk. 57.

16 VHA Bratislava, f. Veliteľstvo 2. vojenského okruhu, šk. 57. Fakta o kladných a záporných jevech v morálne politickom stave.

17 Tamže.

tejších smerov na hranici s Maďarskom systémom drôtených, protipechotných a protitankových zátarasov, ochranu hranice presunúť na jednotky ministerstva vnútra alebo posilniť jednotky 2. VO povolaním záloh k 4. streleckej divízii od 19. decembra.¹⁸

Prirodzene, že po potlačení maďarského povstania sovietskymi jednotkami a po opatreniach zameraných na konsolidáciu situácie v Maďarsku robotnícko-roľníckou vládou na čele s J. Kádárom stratili viaceré návrhy veliteľa 2. VO svoju aktuálnosť. Ich uvedenie v správe pre Generálny štáb ČSLA malo upozorniť operačnú správu ČSLA na slabé miesta a nedostatky, ktoré sa prejavili v čase bojovej pohotovosti zväzkov a útvarov 2. VO od 25. októbra do polovice decembra 1956.

Maďarské povstanie na jeseň 1956 vystrašilo komunistických funkcionárov na všetkých úrovniach systému. Množstvo situačných správ, ktoré zhotovila štátna bezpečnosť a obsah hlásení okresných a krajských výborov komunistickej strany adresovaných vedeniu v Prahe a Bratislave dokumentujú názory a postoje obyvateľov Slovenska. Ich výpovedná hodnota je rôzna, ide zväčša o výroky jednotlivcov (niekedy pod vplyvom alkoholu v miestnom hostinci) obsahujúce prejavy podpory maďarskému povstaniu, kritiku komunistického vedenia u nás, nesúhlas s politikou KSCĽ a iné. Situačné správy a hlásenia zachytávajú nielen „negatívne“ javy, ale aj prejavy súhlasu s postupom KSCĽ a návrhmi na radikálne postupy voči nespokojencom a kritikom.¹⁹

O naliehavosti mocenského zásahu proti inteligencii na Slovensku sa vyjadril prvý tajomník ÚV KSCĽ A. Novotný, ktorý považoval K. Bacílka, prvého tajomníka ÚV KSS „za slabého v boji proti nesprávnym tendenciám“ už pred vypuknutím maďarského povstania. Preto na pomoc a koordináciu postupu pražského vedenia s ÚV KSS ohľadom Maďarska prišiel do Bratislavy člen Politického byra ÚV KSCĽ Bruno Köhler, jeden z najtvrdších stalinistov vo vedení KSCĽ. Na ÚV KSS vznikol z členov Sekretariátu ÚV KSS, pracovníkov bezpečnosti a armády štáb, ktorý na základe informácií z regiónov operatívne riadil činnosť stranických a štátnych štruktúr. Okrem toho rozhodnutím K. Bacílka boli do krajov hraničiacich s Maďarskom (Bratislavský, Nitriansky, Banskobystrický, Košický) vyslaní členovia politbyra ÚV KSS.²⁰

Na ÚV KSS bolo zriadené centrum pre organizáciu pomoci Maďarsku, ktoré viedli Lörincz a Thurzo, a členmi tohto centra boli aj dvaja členovia Maďarskej strany práce. Centrá na pomoc „maďarským súdruhom“ vznikli v južných okresoch Slovenska (Košice, Štúrovo, Šahy, Modrý Kameň, Filakovo, Rožňava, Moldava a Košice). Centrum vydávalo noviny v maďarskom jazyku a distribuovalo do Maďarska (*Új szó, Új Ifjúság* a iné). Okrem toho nadväzovalo ilegálne spojenie s „maďarskými súdruhmi“ so záme-

18 Tamže.

19 SNA, vo fonde ÚV KSS – tajomník, P. David, šk. 2253 sa nachádza obsiahly materiál správ Krajskej správy MV o verejnej mienke obyvateľov Bratislavského kraja v súvislosti s Poľskom a Maďarskom roku 1956. Ide o názory vytipovaných osôb, ktoré získala ŠtB, o politickej situácii v týchto krajinách a o možnosti vzniku podobnej situácie u nás. Okrem materiálov tajomníka Davida sa obsiahly materiál o verejnej mienke nachádza v SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 36 v časti Reakcie na medzinárodnú situáciu v rokoch 1954 – 1957.

20 MARUŠIAK, J.: Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In: *Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu...* Pocta Jozefovi Jablonickému. Bratislava : Veda, 2005, s. 190-191.

rom vytvárať legálne a ilegálne stranické organizácie podporujúce robotnícko-roľnícku vládu J. Kádára.²¹

Slovenskí občania mohli byť informovaní o maďarskom povstaní počúvaním maďarského rozhlasu, pretože už 24. októbra vedenie KSS zakázalo dovoz tlače z Maďarska a na Slovensku sa uchýlili len tí občania Maďarska, ktorým doma hrozilo prenasledovanie. K tomu treba dodať, že určité obmedzenia dovozu a cenzúry o udalostiach v Poľsku a Maďarsku boli realizované od leta roku 1956.

V súvislosti s maďarským povstaním bolo do 5. novembra 1956 v Československu trestne stíhaných 665 osôb.²² Podľa historika M. Barnovského okrem niekoľkých prípadov išlo o individuálne prejavy odporu, preventívne opatrenia a verbálne delikty. Pre nesúhlas s čs. postojom voči Maďarsku bolo 130 vojakov vyšetrovaných, z toho 84 dôstojníkov, z nich 33 bolo prepustených z armády a niektorí boli postavení pred súd.²³

Počas maďarského povstania a čiastočne aj v dôsledku Suezskej krízy v celom štáte vznikli nákupné horúčky. Veľké nákupy cukru, múky, soli, masti a iných potravín nadobúdali také rozmery, že 11. novembra 1956 ÚV KSČ ďalekopisom odporúčal regulovať maximálne množstvo potravín a priemyselného tovaru pri jednom nákupe. Nákupná horúčka vznikla nielen eskaláciou bojov v Maďarsku, ale aj vinou paniky, že čs. pomoc vláde J. Kádára a Maďarsku následne spôsobí nedostatok potravín u nás.²⁴

Povstanie v Maďarsku na jeseň 1956 považovalo vedenie KSČ za potvrdenie správnosti tvrdého kurzu, ktorý fakticky obnovilo už v apríli 1956. Takže obnova tvrdého kurzu nebola dôsledkom maďarského povstania, lebo o smerovaní bolo rozhodnuté ešte pred udalosťami v Poľsku a Maďarsku. Vedenie KSČ z udalostí v Poľsku a Maďarsku vyvodilo záver, že ústupky a reformy sú nebezpečenstvom pre stabilitu a prinášajú ohrozenie komunistického systému. Tento záver vedenie KSČ uplatňovalo v politike na konci 50. a začiatkom 60. rokov minulého storočia. Preto sa aj liberalizácia systému v Československu oneskorovala oproti Poľsku a Maďarsku.

Po potlačení maďarského ozbrojeného povstania nasledovali represie proti Nagyovi, jeho prívržencom, veliteľom a členom ozbrojených skupín a opozičným zoskupeniam proti komunistickému režimu. I. Nagya z Rumunska v júni 1958 premiestnili do Budapešti a v politickom procese v polovici júna 1958 bol spolu s ďalšími štyrmi odsúdený na trest smrti a 16. júna boli popravení. Posledné popravy povstalcov sa uskutočnili v roku 1961. Tajnou dohodou medzi USA a Maďarskom z októbra 1962 bola na americký návrh stiahnutá maďarská otázka z prerokovania v OSN. Následne J. Kádár v marci 1963 v maďarskom parlamente oznámil generálnu amnestiu za rok 1956 a väčšina väzňov bola prepustená.

Kádárov režim sa po generálnej amnestii liberalizoval v porovnaní s okolitými štátmi sovietskeho bloku. Liberálne pomery boli založené na spoločnej zmluve medzi režimom a spoločnosťou podľa hesla „*kto nejde proti nám, ide s nami*“. Jednou z hlavných črt kádárizmu (alebo normalizácie podľa Kádára) bolo zvyšovanie životnej úrovne cestou zvyšovania reálnych miezd v priemysle a kombináciou družstevného a záhu-

21 SNA, f. Predsedníctvo ÚV KSS, šk. 933, Schôdza byra ÚV KSS 29. októbra 1956.

22 BARNOVSKÝ, M.: Neúspešný pokus o zmenu. In: *História*, roč. 6, 2006, č. 5, s. 15.

23 BÍLEK, J. – PILÁT, V.: Bezprostrední reakcie československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. In: *Soudobé dějiny*, roč. 3, 1996, č. 4, s. 509.

24 MARUŠIAK, ref. 22, s. 217.

mienkového hospodárstva v poľnohospodárstve. V Maďarsku, podobne ako v Poľsku, sa nebránili stykom so Západom podporou vedy a kultúry, udeľovaním štipendií sa vytvorili priaznivé podmienky pre tvorbu. Veda a kultúra získali určité autonómne postavenie. Oficiálna cenzúra neexistovala, ale existovali tri kategórie „jednoznačného tabu“. Nebolo možné a) spochybňovať a kritizovať prítomnosť sovietskych vojsk, sovietsku zahraničnú politiku a štáty sovietskeho bloku, b) nediskutovateľná bola legitimita MSRS a hodnotenie udalostí roku 1956, c) kritizovať marxisticko-leninskú koncepciu socializmu.²⁵

Výnimky existovali, ale platila dohoda, že spisovatelia sa nebudú pliesť do politiky a politika nebude určovať hranice umeleckých smerov. Maďarsko sa postupne opäť vrátilo k centralizmu a upustilo aj od hospodárskej reformy. Tento trend bol evidentný po odvolaní tajomníka MSRS Rezső Nyersa. V ideológii sa Maďarsko priklonilo k základným tézám neostalinizmu.²⁶

25 IRMANOVÁ, E.: *Kádárizmus, vznik a pád jedné iluze*. Praha : Karolinum, 1998, s. 179-180.

26 Tamže, s. 54.

3.

Suezská kríza a československá podpora niektorých rozvojových štátov

Československo malo už v medzivojnovom období rozvinuté hospodárske vzťahy s niektorými štátmi Blízkeho a Stredného východu. Škodove závody dodali do Iránu cukrovary, do Turecka vagóny, lokomotívy, žeriavy a pivovary, do Afganistanu cukrovar, mäsokombinát, kyslíkareň a iné. Počas druhej svetovej vojny boli obchodné vzťahy prerušené. Po vojne sa opäť obnovili obchodné zmluvy s Egyptom, Iránom, Libanonom, Sýriou a Tureckom. Do niektorých z týchto krajín po vojne pokračoval aj vývoz zbraní. Osobitnú podporu poskytlo Československo zbraňami a výcvikom vojakov vznikajúcemu štátu Izrael v rokoch 1948 – 1950. Do Etiópie vyvážalo Československo zbrane už pred druhou svetovou vojnou, a obchod so zbraňami pokračoval aj po roku 1945. V júni 1948 uzavreli Považské strojárne s etiópskou vládou zmluvu o výstavbe muničnej továrne a o pomoci pri vyškolení domácich pracovníkov čs. odborníkmi. V nasledujúcom roku Považské strojárne podpísali dohodu o dodávkach zariadenia na výrobu munície. Z politických dôvodov bola dodávka zariadenia do Etiópie realizovaná až neskôr, v roku 1954.¹ Prevrät v Československu roku 1948 nebol dôvodom prerušenia hospodárskych stykov uzavretých po roku 1945. Utlmovanie hospodárskych stykov nastalo až začiatkom 50. rokov. V roku 1953 boli styky prerušené, a, najmä, vývoz zbraní podľa nariadenia prijatého v Československu o zákaze vývozu zbraní do kapitalistických štátov (pod označenie kapitalistické štáty boli zahrnuté aj rozvojové krajiny Blízkeho a Stredného východu).

O nadviazanie hospodárskych stykov s krajinami Blízkeho a Stredného východu sa usilovala československá zahraničná politika od roku 1954. Materiál ministerstva zahraničných vecí o úlohách čs. zahraničnej politiky v uvedených krajinách s hodnotením stavu a návrhu ďalšieho postupu v hospodárskej sfére uvádzal záujem Iránu (o cukrovary, rafinérie cukru, lisovne olejov, textilky, hydrocentrály, dieselové agregáty a iné), Egypta (o továrne na umelé hnojivá, lokomotívy, vagóny, autobusy, papierne, mlyny a iné), Turecka (o cukrovary, textilky, sklárne, cementárne), Afganistanu (o cementárne, sklárne, textilky). V podstate to boli komodity, ktoré Československo vyvážalo už v predvojnovom období. Problémom čs. vývozu bol nedostatok úverov z čs. strany a náhradných dielov pre stroje. Čs. strana, aby podporila vývoz do týchto krajín, rozhodla o posilnení zastupiteľských úradov v Teheráne, Bejrúte, Ankare, Kábule a zriadení zastupiteľských úradov v Saudskej Arábii a Iraku.² O dodávkach vojenskej techniky a zbraní sa v materiáli nehovorí, zrejme z toho dôvodu, že uznesením Politického sekretariátu z 22. marca 1953

-
- 1 ZÍDEK, P.: Vývoz zbraní z Československa do zemí tretieho sveta v letech 1948 – 1962. In: *Historie a vojenství*, roč. 51, 2002, č. 3, s. 538
 - 2 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 5, Materiál z 3. 11. 1955.

bol zakázaný vývoz všetkých zbraní do kapitalistických štátov. Toto rozhodnutie o zákaze vývozu zbraní bolo zrušené uznesením Politického byra ÚV KSČ 22. augusta 1955. Smernice o vývoze uvádzali dve skupiny špeciálneho materiálu, ako sa oficiálne nazýval vývoz zbraní a vojenskej techniky. Do prvej skupiny bol zaradený materiál, ktorý sa nepoužíval vo výzbroji ČSLA a bol predpoklad, že nebude použitý ani vo výzbroji kapitalistických armád. Zbrane tohto typu – lovecké a športové – sa mohli vyvážať bez osobitného súhlasu Politického byra ÚV KSČ v rozsahu schválenom plánom zahraničného obchodu. Do druhej skupiny patrili zbrane, ktoré sa nachádzali vo výzbroji ČSLA a mohli byť použité aj vo výzbroji kapitalistických štátov, ale na ich vývoz bol potrebný súhlas Politického byra ÚV KSČ. Vývoz čs. zbraní do rozvojových a ostatných štátov sa okrem toho nemohol uskutočniť bez sovietskeho súhlasu.

Vývoz zbraní z Československa bol ovplyvnený vnútropolitickými a zahraničnopolitickými aspektmi. Z vnútropolitických treba uviesť predovšetkým potrebu devízových prostriedkov, pretože export strojárskych komodít nebol veľmi efektívny a dovoz niektorých surovín a materiálov z kapitalistických štátov vyžadoval devízy. Prezbrojovanie ČSLA zbraňami dovezenými zo Sovietskeho zväzu alebo vyrobenými v Československu na základe sovietskych a domácich licencií spôsobilo vyradenie z výzbroje trofejných zbraní a zbraní starších typov. Plán prezbrojenia ČSLA a zmien vo výrobe zbrojného priemyslu počítal s tým, že v rokoch 1955 – 1959 bude plne prezbrojená novými modernými zbraňami.³ Ale neskôr sa obdobie dokončenia prezbrojenia posunulo o päť rokov. Prezbrojovaním získalo Ministerstvo národnej obrany fond vyradených zbraní, ktoré ponúkalo rozvojovým krajinám, alebo v podobe darov odovzdávalo bezplatne rôznym protikoloniálnym hnutiam v Afrike.

V zahraničnopolitickej oblasti bol vývoz zbraní z Československa do rozvojových štátov dôležitou súčasťou sovietskej stratégie. Rozvojové štáty, ktoré sa zbavili koloniálnej nadvlády, alebo sa usilovali o samostatnosť, potrebovali zbrane na budovanie vlastných armád. S vývozom zbraní nasledovalo nadviazanie stykov s hospodárskymi dohodami, a týmto sa Sovietsky zväz snažil získať vplyv na krajiny tretieho sveta. Zahraničná politika sovietskeho lídra N. S. Chruščova sa usilovala o to, aby zo štátov, ktoré sa oslobodili spod koloniálnej nadvlády, vzniklo silné protiimperialistické hnutie a dokonca predpokladal, že niektoré štáty nastúpia cestu socialistického vývoja s kopírovaním niektorých črt sovietskeho politického systému. Sovietsky zväz prostredníctvom Československa vyvážal svoje zbrane do rozvojových štátov, aby tým utajil svoju priamu podporu danej krajiny. Určitým spôsobom využíval československé tradície hospodárskych stykov s niektorými krajinami Blízkeho a Stredného východu už z predvojnového obdobia. Prirodzene, že československá strana mala záujem získať na tomto obchode priaznivé finančné podmienky.

Prevrat v Egypte a uchopenie moci skupinou nacionalistických dôstojníkov s Gamálom Abdalom Násirom v júli 1952 vytvorili nové podmienky prenikania Sovietskeho zväzu aj prostredníctvom Československa na Blízky východ. Ešte predtým v máji 1950 bola podpísaná spoločná britsko-francúzsko-americká deklarácia, ktorá obsahovala zásadu, že dodávky zbraní Izraelu a arabským štátom (Egyptu) budú podliehať kontrole tak, aby nebola narušená rovnováha a ani jedna zo strán nezískala v dodávkach prevahu. Dekla-

3 VÚA-VHA Praha, f. Varšavská smlouva, protokoly dohody, šk. 202, protokol Soveščanija po planu rozvitija vooruženych sil Českoslovackoj respubliky na 1955 – 1959.

rácia súčasne určovala, aby Egypt uznal štát Izrael a vzájomne udržovali dobré vzťahy bez vojenských konfliktov. Dodávkami zbraní Egyptu z Československa a Sovietskeho zväzu bola deklarovaná zásada narušená. Egyptský prezident Násir zdôvodnil tento nákup tým, že Spojené štáty odvolávajú sa na deklaráciu z roku 1950 odmietli Egyptu predat zbrane, a tiež argumentom, že Izrael porušil deklaráciu, keď na základe tajnej dohody s Francúzskom z júla 1954 nakupoval tanky a moderné stíhačky.

Dôležitým medzníkom v príprave na vojnu s Izraelom bol izraelský útok na Gazu 28. februára 1955. Počas útoku zabili 39 egyptských vojakov a ďalších 33 zranili. Egyptské straty počas izraelského útoku vážne poškodili prestíž egyptskej armády a násirovského režimu v Egypte. Pre egyptského prezidenta kľúčovou otázkou po útoku na Gazu bolo získanie zbraní predovšetkým v západných krajinách, najmä od USA. V politike Egypta po útoku v Gaze nastal obrat v tom smere, že sa začal pripravovať na vojnu s Izraelom. Odmietnutie možnosti nákupu v USA obrátilo Násirovu pozornosť na ZSSR.

Počas konferencie nezúčastnených krajín v indonézskom Bandungu v apríli 1955 sa Násirovi dostalo uznania od indického premiéra D. Nehrua, indonézskeho prezidenta A. Sukarna, čínskeho premiéra Čou En laia a juhoslovanského prezidenta J. B. Tita za jeho protibritskú a protikoloniálnu politiku. Na konferencii v Bandungu vodcovia nezúčastnených štátov naznačili Násirovi možnosť nákupu zbraní v ZSSR. Sondovanie o možnom nákupe v ZSSR urobil čínsky premiér Čou En lai a stretol sa s pozitívnou reakciou, lebo v máji 1955 odišla do Moskvy egyptská misia, aby prerokovala konkrétne otázky.⁴

Historickou udalosťou sa stala československo-sovietska dohoda o obrovskej dodávke zbraní Egyptu. 12. septembra 1955 bola podpísaná československo-egyptská a 16. septembra československo-sovietska dohoda o dodávkach. Podpísaním týchto dohôd Egypt formálne vstúpil do zmluvných vzťahov len s Československom.⁵ Prísne tajné dohody, o ktorých ústne informovali v politbyre ÚV KSČ Ludmila Jankovcová a Jaromír Dolanský, mali obrovský rozmer, lebo cena dodávaných zbraní predstavovala sumu 921 miliónov Kčs, z ktorej Sovietsi mali podiel v hodnote 523 miliónov a Československo 398 miliónov. Podľa dohody išlo o dodávky 86 lietadiel MiG-15, 25 lietadiel JAK-11, 47 lietadiel IL-28, 20 lietadiel IL-14, 220 obrnených transportérov BTR-152, 200 tankov T-34, 12 torpédových člnov, 50 diel kalibru 122 mm, 80 húfnic kalibru 122 mm, 50 samohybných diel SAV-100, 24 raketometov kalibru 130 mm, 200 protitankových diel, 50 protilietadlových diel kalibru 85 mm, 120 protilietadlových diel kalibru 37 mm, 4 rádiolokačné stanice P-8, 1 transportnú loď, 4 mínolovky, 100 000 protipechotných mín, 92 transportérov a ťahačov a 1 000 ton kyseliny dusičnej. Dodávky boli rozdelené do troch etáp a kontrakt dostal krycí názov „akcia 105“.⁶ Obrovské dodávky zbraní Egyptu, ktoré nasledovali po podpísaní dohody, postačovali na vyzbrojenie niekoľkých armád. Sovietske a československé dodávky zmenili strategickú situáciu na

4 SORBY, K.: Izrael na ceste k Suezskej vojne. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č. 2, s. 57-58.

5 ZÍDEK, P. – SIEBER, K.: *Československo a Blízky východ v letech 1948 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 2009, s. 56.

6 ZÍDEK, ref. 1, s. 57. Množstvom lietadiel, obrnených transportérov, húfnic, diel a ďalších zbraní patrila egyptská armáda k najlepšie vyzbrojeným armádam na Blízkom a Strednom východe. Množstvom zbraní získal Egypt štvornásobnú prevahu nad Izraelom.

Blízkom východe. Takáto bola reakcia Spojených štátov a Veľkej Británie na uzavretie zmluvy o dodávkach zbraní Egyptu.⁷

V zmluve o dodávkach sa počítalo aj s vyslaním čs. vojenských odborníkov do Egypta, s výcvikom a školením egyptských vojakov v Československu a neskôr aj v Sovietskom zväze. Dodávkami sovietskych zbraní prostredníctvom Československa sa vytvoril určitý model prenikania do rozvojových štátov ako alternatíva k ponukám západných štátov na dodávky zbraní, najmä Veľkej Británie.

V priebehu roka 1956 boli uzavreté ďalšie tri formálne československo-egyptské dohody na dodávky zbraní. Podľa zmluvy z 10. apríla 1956 bola egyptskej vláde poskytnutá výzbroj za 569, 9 milióna Kčs. Československý podiel z tejto čiastky predstavoval 303, 9 milióna Kčs.⁸ Veľký nákup zbraní niesol so sebou riziko vypuknutia vojny s Izraelom, pretože konflikty na hranici s Izraelom a v pásme Gazy boli časté a mohli prerásť do vojny.

Rozsiahla vojenská podpora Egypta zo strany Československa a Sovietskeho zväzu dodávkami zbraní a vojenskej techniky podnietila rozvoj vzťahov aj v inej oblasti. Predovšetkým pri zaučení egyptských vojakov, aby ovládali použitie dovezených zbraní a techniky. Táto úloha pripadla Vojenskej technickej akadémii v Brne, ktorá podľa požiadaviek egyptských predstaviteľov zorganizovala v akadémii kurzy pre použitie pechotnej, delostreleckej a ženijnej munície v čase od 20. februára do 14. apríla 1956. Egyptská strana ďalej požadovala vyškoliť 152 špecialistov na používanie bojovej techniky, aby sa potom doma mohli stať inštruktormi. Išlo o ovládanie tanku T-34, obrneného transportéru BTR-152, húfnic, kanónov, samohybného dela, raketometu, prúdových lietadiel, rádiolokátorov a ovládanie problematiky leteckého fotografovania.⁹ Letecký výcvik sa uskutočňoval na území Československa v spolupráci so sovietskymi špecialistami. Modernú vojenskú techniku, ktorú nemala ČSLA vo svojej výzbroji (napríklad obrnený transportér BTR-152), dodala sovietska armáda.

V rámci vojenskej pomoci bolo rozhodnuté, že do Egypta bude vyslaná pracovná skupina z brnianskej akadémie, pozostávajúca z jedného vysokoškolského profesora a dvoch asistentov, aby pomohla domácim odborníkom vybudovať a určitý čas aj viesť vojenské technické učilište. Na jeseň 1956 odišla do Egypta skupina odborníkov, ktorá vyučovala na alexandrijskej univerzite podľa učebnej dokumentácie pripravenej Vojenskou technickou akadémiou Antonína Zápotockého v Brne. Vedúcim skupiny bol prof. Alois Farlík. Poslucháči postgraduálneho kurzu, absolventi vysokých škôl v zahraničí, predtým pracovali v závodoch na opravu zbrojnej techniky.¹⁰ Koncom februára 1957 bola pripravená ďalšia skupina zložená z odborníkov na konštrukciu a technológiu munície a balistiku. Nový dlhodobý kurz sa mal uskutočniť v Káhire alebo blízkom Hewlane, aby sa využili laboratóriá miestnych zbrojoviek. Tam vznikla aj idea výstavby samostatnej vysokej vojenskej technickej školy, ktorá sa realizovala na prelome 50. a 60. rokov. Za pomoci Vojenskej akadémie v Brne vznikla a výučbu zabezpečovala Vojenská

7 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 5, Informácia o negatívnej reakcii USA a Anglicka na uzavretie zmluvy o dodávkach čs. zbraní Egyptu z 3. 11. 1955.

8 ZÍDEK, ref. 1, s. 58.

9 VONDRÁŠEK, V. – CHRASTIL, S. – MARKEL, M.: *Dějiny vojenské akademie v Brně 1951 – 2001*. Praha : Ministerstvo obrany ČR, 2001, s. 74.

10 VONDRÁŠEK, V. – CHRASTIL, S. – MARKEL, M.: *Vojenská akademie v Brně*. Praha : Ministerstvo obrany ČR, 2005, s. 74.

technická škola v Káhire (Military Technical College – MTC). Pripravovala 1 078 kadetov v piatich ročníkoch vo viacerých špecializáciách, čo vyžadovalo vyslať každý semester 170 expertov z brnianskej akadémie na zabezpečenie výučby.¹¹ Vojenská technická akadémia (MTC) v Káhire mala podľa egyptských predstáv pripraviť nielen odborníkov pre Zjednotenú arabskú republiku (v rokoch 1958 – 1961 pre Egypt a Sýriu), ale aj pre ďalšie arabské štáty. Československá pomoc pri zabezpečovaní prevádzky MTC smerovala k tomu, aby sa na začiatku 70. rokov uskutočňovala výučba prostredníctvom arabského profesorského zboru. Činnosť skupiny prof. Farlíka a Military College v Káhire predstavovala vrchol pomoci Vojenskej akadémie A. Zápotockého v Brne. Šesťdňová vojna Egypta s Izraelom roku 1967 spôsobila Egyptu obrovské straty vojenskej techniky. Po vojne sa Československo a ďalšie socialistické štáty, najmä Sovietsky zväz, usilovali nahradiť materiálne straty dodávkami zbraní. Ale rozvoj vzájomných stykov sa utlmoval po smrti G. A. Násira a nástupe A. Sadata, ktorý sa orientoval na spoluprácu so západnými štátmi. Činnosť MTC sa skončila roku 1977.

Okrem pomoci Egyptu a ďalším krajinám (napríklad Afganistanu) pri zaškolení vojenských odborníkov, malo rozširovanie stykov s krajinami tretieho sveta napomôcť aj štúdium na čs. civilných vysokých školách. Počet študentov z rozvojových krajín sa zvyšoval nasledovne: v školskom roku 1960/1961 študovalo 320 študentov, v roku 1961/1962 – 380, 1962/1963 – 440, 1963/1964 – 500, 1964/1965 – 560, 1965/1966 – 620. Pre všetkých zahraničných študentov sa zvýšilo štipendium na 700 Kčs.¹² Študenti pochádzali zo štátov Blízkeho a Stredného východu a afrických krajín, ktoré sa oslobodili spod koloniálnej nadvlády. Okrem prípravy vojenských kádrov na brnianskej akadémii a v Egypte sa v dôsledku každoročného nárastu počtu študentov z rozvojových krajín pripravovali od konca 50. rokov na čs. civilných školách aj bezpečnostné kádre. Formou kurzov, väčšinou šesťmesačných, boli školení frekventanti z 11 afrických a dvoch ázijských rozvojových štátov v oblasti štátnej a verejnej bezpečnosti, kriminalistiky, operatívnej techniky, ochrany vládnych a straníckych predstaviteľov, vojenskej prípravy a vojenko-partizánskeho výcviku a organizovania politickej ilegálnej práce. Kurzy boli zabezpečované 1. správou Ministerstva vnútra, ktorá do niektorých afrických štátov aj vyslala svojich expertov.¹³

Koncom 50. rokov sa usilovala zahraničná politika o rozšírenie stykov s africkými štátmi aj cestou nadväzovania a rozširovania diplomatických stykov s Marokom, Tuniskom, Ghanou, Guineou, Mali, Líbyou, Etiópiou a neskôr aj samostatným Alžírskom.

Dodávky zbraní a vojenská pomoc Egyptu narušili predchádzajúci monopol Veľkej Británie v tejto oblasti. Vytvoril sa nový front studenej vojny. Veľká Británia strácala vplyv a nepodarilo sa jej nájsť mechanizmus kontroly štátov Blízkeho a Stredného východu. Liga arabských štátov založená v roku 1945 z iniciatívy Veľkej Británie mala zabrániť vplyvom iných štátov v tejto oblasti. Tento cieľ sa nepodarilo naplniť a vplyv na Blízkom a Strednom východe od roku 1954 získaval Sovietsky zväz. Zbli-

11 Tamže, s. 92.

12 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 18.

13 KOUDELKA, F. – SUK, J.: *Ministerstvo vnútra a bezpečnostní aparát v období pražského jara. Prameny k dějinám československé krize v letech 1967 – 1970. Díl 7.* Brno : Doplněk – ÚSD, 1996, s. 74-75.

žovanie s Egyptom sa uskutočnilo pod zámienkou podpory protiimperialistického, národnooslobodzovacieho hnutia a spoločným bojom proti Bagdadskému paktu.¹⁴

Pre Veľkú Britániu mal Egypt zásadný strategický význam, pretože Suezský kanál spájal Stredozemné more s arabskými štátmi na pobreží Červeného mora, Perzského zálivu a Arabského mora. Cez Suez viedla lodná cesta, cez ktorú Veľká Británia dopravovala ropu a ďalšie suroviny z Iraku, Iránu, Indie, Saudskej Arábie a ďalších. Z obáv zo straty kontroly Suezského kanála sledovala Veľká Británia politiku G. A. Násira v Egypte, ktorý nadväzovaním stykov so Sovietskym zväzom sa fakticky usiloval o zbavenie britskej nadvlády.

Význam Egypta spočíval aj v tom, že vojenskú pomoc zo ZSSR, Československa a iných štátov dostávali partizáni v Alžírsku (Front národného oslobodenia) a palestínske bojové skupiny proti Izraelu v pásme Gazy a Sinajského polostrova. V roku 1956 vykoval Násir finančnú pomoc od USA na výstavbu Asuanskej priehrady na Níle. Dodávky zbraní Egyptu z Československa a diplomatické uznanie Čínskej ľudovej republiky Egyptom spôsobili, že USA odmietli výstavbu priehrady financovať. Na odmietnutie Egypt reagoval znárodnením Suezského kanálu, kde hlavnými akcionármi bola Veľká Británia a Francúzsko.¹⁵

Rozhodujúcou udalosťou, ktorá vyvolala vojnu, bolo znárodnenie Suezského kanála 27. júla 1956. Znárodnenie sa uskutočnilo po konzultáciách G. A. Násira s juhoslovenským prezidentom J. B. Titom na ostrove Brioni a indickým premiérom D. Nehrúom. Ale o Násirovom zámere znárodniť kanál neboli informovaní sovietski predstavitelia, takže neboli známe ani reakcie v prípade vojenského napadnutia Egypta.¹⁶ Po znárodnení Suezského kanála Veľká Británia a Francúzsko sa považovali za strategicky ohrozené pri doprave ropy a surovín. Otázka Suezského kanála sa dostala po znárodnení do programu rokovania OSN so zámerom vypracovať model riadenia plavby cez kanál. Z podnetu Veľkej Británie bola zvolaná medzinárodná konferencia, ktorej sa zúčastnili zástupcovia 18 štátov, aby pripravili vytvorenie medzinárodného orgánu na spravovanie kanála v spolupráci s Egyptom. Ale ani rokovanie na pôde OSN a medzinárodnej konferencie v Londýne nepriniesli pozitívne výsledky. Do popredia vstúpili plány vojenskej intervencie proti Egyptu. Veľká Británia a Francúzsko pripravovali vojenskú operáciu „Mušketier“ na ovládnutie Suezského kanála. Tajné rokovania medzi Francúzskom a Izraelom v Sèvres pri Paríži v dňoch 22. – 24. októbra viedli k plánu, ktorý podpísala aj Veľká Británia. Plán pozostával z niekoľkých častí, ktoré fakticky tvorili vojenské akcie proti Egyptu. Útok sa mal začať vojenskými akciami Izraela 29. októbra 1956 so zámerom obsadiť Sinajský polostrov a dosiahnuť pásmo Suezského kanála. Druhá časť plánu pozostávala z požiadavky Veľkej Británie a Francúzska, aby Izrael a Egypt zastavili boje a stiahli sa na líniu 10

14 Bagdadský pakt vznikol vo februári 1954 dohodou Turecka s Irakom, ku ktorej sa neskôr pridružila Veľká Británia, Irán a Pakistan. Po vystúpení Iraku z paktu roku 1959 sa premenoval na CENTO. V Egypte sa viedla veľká propagandistická kampaň, najmä proti dvom členským štátom Bagdadského paktu – Iraku a Veľkej Británii.

15 PELIPAS, M. J.: Sueskij krizis 1956 goda. In: *Cholodnaja vojna 1945 – 1963*. Moskva : Olma-Press, 2003, s. 558.

16 Suezský kanál bol dokončený roku 1879. Riadila ho akciová spoločnosť s kapitálovou účasťou britských a francúzskych firiem a vlád. V roku 1954 bola zrušená dohoda z roku 1936, na základe ktorej britské vojská vojensky chránili zónu priplavu a mohli vojensky vystúpiť proti prípadnému agresorovi Egypta.

míľ od Suez. Od Egypta požadovali, aby britsko-francúzske vojská obsadili hlavné body Suezského kanála. Podmienky britsko-francúzskeho ultimáta Egyptu boli dané tak, aby Egypt nemohol s nimi súhlasiť. V takom prípade sa mala začať tretia časť plánu spočívajúca v tom, že 31. októbra Veľká Británia a Francúzsko by začalo vojenské akcie proti Egyptu. Ďalšia časť plánu spočívala v izraelskom obsadení Akabského zálivu a jeho ostrovov. V piatej časti sa uvádzalo, že Izrael počas vojenskej akcie proti Egyptu nepodnikne akcie proti Jordánsku.¹⁷ Cieľom operácie „Muškétier“, ktorej súčasťou bola operácia Izraela na Sinaji pod názvom „Kadeš“, bolo nielen prevzatie kontroly Veľkej Británie a Francúzska nad Suezom, ale aj pád režimu G. A. Násira a splnenie izraelských územných požiadaviek v oblasti Akabského zálivu. Hlavná časť operácie „Muškétier“ spočívala v zásahu britských a francúzskych výsadbárov v oblasti Port Saidu a Port Fuadu. Valné zhromaždenie OSN odsúdilo 2. novembra agresiu a požadovalo stiahnutie izraelských vojsk zo Sinaja a britsko-francúzskych vojsk z Egypta. USA predložili otázku Suez Bezpečnostnej rade OSN, aby mali určitú kontrolu a nepripustili vplyv ZSSR v arabskom svete. Koalícia Francúzska, Izraela a Veľkej Británie 3. novembra ovládla vzdušný priestor a Egypt stratil väčšinu lietadiel na zemi. Aby zachránili aspoň časť letectva za pomoci československých a sovietskych letcov, odviezli 20 lietadiel IL-28 do Saudskej Arábie a ostatné MiG-y na juh Egypta do Luxoru.¹⁸ Vojská troch koalíčných štátov sa 6. novembra nestretli v oblasti Suezu so žiadnym odporom. Zdalo sa, že operácia „Muškétier“ sa skončila úspechom. Ale do hry vstúpil Sovietsky zväz, ktorý vyvinul politický tlak a vojensky zastrašil Veľkú Britániu a Francúzsko, že ak do troch dní neopustia ich vojská egyptské územie, ZSSR poskytne Egyptu vojenskú pomoc. Posolstvo N. S. Chruščova vládam Veľkej Británie, Francúzska a Izraelu, že vojna s Egyptom môže prerásť do tretej svetovej vojny, v ktorej bude použitá raketová technika ZSSR, spôsobilo zastavenie bojov.¹⁹ Zastavenie bojov a stiahnutie britských a francúzskych jednotiek v novembri 1956 a neskôr, v marci 1957, aj izraelských vojsk zo Sinaja, vytvorilo situáciu krátkeho pokoja na Blízkom východe. Jednotky OSN strážili mier medzi Egyptom a Izraelom. Britské a francúzske vojská sa stiahli z Egypta, ale nie v súvislosti s vyhrážkou Chruščova, že použije jadrové zbrane. Spojené štáty vyvinuli nátlak na Veľkú Britániu a Francúzsko a pohrozili im hospodárskymi sankciami. Pretože americké varovanie nebolo verejné, Chruščov sa domnieval, že stiahnutie vojsk bolo podmienené jeho varovaním o použití jadrových zbraní.²⁰

Bezprostredným víťazom v tejto vojne bol, paradoxne, vojensky porazený Egypt s prezidentom Násirom. Vojnou si upevnil svoje postavenie a uhájil poštátnenie Suezského kanálu. Okrem toho vzrástla jeho autorita v arabskom svete, podporená politicky i vojensky Sovietskym zväzom a Československom. Československo vo vzťahu ku Suezskej kríze roku 1956 bolo jednoznačne na strane Egypta a oficiálne vyhlásenia odsudzovali agresív-

17 PELIPAS, ref. 15, s. 569. Iný prameň uvádza, že tajná dohoda mala sedem článkov. Šiesty článok hovoril o tom, že dva roky bude dohoda tajná a siedmy obsahoval podpísanie protokolu všetkými tromi štátmi. Uvádza to SORBY, K.: Suezská vojna 1956. Operácia „Kadeš“. In: *Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 1, s. 72.

18 *Nemerknuščaja slava. Ot vojniov – internacionalistov do mirotvorcov*. Moskva : Izdatel'skij dom Zvonica-M6, 2004, s. 148.

19 Tamže, s. 150.

20 K takémuto zámeru došiel americký historik GADIS, J. L.: *Studená vojna*. Bratislava : Slovart, 2006, s. 54.

nu politiku Veľkej Británie, Francúzska a Izraela. Reakciou ČSĽA na Suezskú krízu bolo posilnenie hraníc so Spolkovou republikou Nemecko a Rakúskom. Na vojenské cvičenie bolo povolaných 70 000 záložníkov a vyhlásená bola zvýšená bojová pohotovosť útvarov a jednotiek a tiež posilnená ochrana vojenských objektov.

Bilancia ľudských a materiálnych strát na oboch stranách bojujúcich štátov ukázala, že straty Egypta v bojoch s Izraelom boli vyššie (1 000 mŕtvych, 4 000 ranených a 6 000 zajatých) oproti stratám Izraela (189 mŕtvych a 899 ranených). Vyššie boli aj straty Egypta v bojoch proti britsko-francúzskym jednotkám (650 mŕtvych, 900 ranených a 185 zajatých) oproti 26 mŕtvym a 126 raneným britským a francúzskym vojakom. Izrael stratil 15 lietadiel v boji proti Egyptu a Egypt 8, ale okolo 200 lietadiel mal zničených na zemi po britsko-francúzskych náletoch.²¹

Suezská vojna na jeseň 1956 napriek vojenskej porážke Egypta posilnila pozíciu Nási- ra doma a v celom arabskom svete. Vojna ukázala slabnúce pozície koloniálnych veľmoci Veľkej Británie a Francúzska. Vojnou vzrástol politický význam arabského národného hnutia. Súčasne znamenala aj začiatok rozporov v radoch vládnucej skupiny slobodných dôstojníkov. Prezident Násir bol nespokojný s postupom velenia armády a zodpovedného za nedostatky označil jej veliteľa A. Ámira. Kritika neschopnosti narušila vzťahy medzi Násirom a Ámirom, ale nepriniesla nápravu, lebo vyústila do ďalšej vojenskej porážky Egypta v šesťdňovej vojne roku 1967.²²

Vojna koalíčných spojencov – Veľkej Británie, Francúzska a Izraela proti Egyptu zmenila geopolitickú situáciu vo svete. Znamenala ukončenie hegemonie Veľkej Británie ako koloniálnej veľmoci na Blízkom východe. Rozhodujúce mocenské postavenie získali Spojené štáty americké a Sovietsky zväz ako dve supervelmoci sveta. Spojené štáty zaujali po suezskej vojne mocenské pozície Veľkej Británie jednak svojou politikou odsudzujúcou koloniálnu nadvládu a hospodárskou a vojenskou pomocou krajinám Blízkeho východu podľa tzv. Eisenhowerovej doktríny. Podľa tejto doktríny bolo životným záujmom USA nepripustiť mocenský vplyv Sovietskeho zväzu so zdôvodnením, že „životné záujmy“ Spojených štátov sa nachádzajú na oboch pologuliach a všetkých svetadieloch. Prejavom nového záujmu bolo vylodenie amerických vojsk v Libanone roku 1958. Po Suezskej kríze stratila Veľká Británia svoj predchádzajúci vplyv na svetové dianie a nebola schopná výraznej samostatnej aktivity v zahraničnej politike. Prejavom neúspechu bolo aj odstúpenie ministerského predsedu Anthony Edena.

Sovietsky zväz po potlačení maďarského povstania a po skončení suezskej vojny zachvátil optimizmus v úsilí prenikať do nových sfér vplyvu na Blízkom východe a v Afrike. Zahraničná politika uskutočňovaná N. S. Chruščovom sa usilovala o podporu oslobodenia afrických štátov spod koloniálnej nadvlády a o to, aby nové štáty nastúpili cestu „socialistického vývoja“. Z tohto dôvodu podporoval lídrov, ktorí sa verbálne hlásili k ideám socializmu. Ale ich vzťah ku komunistickým stranám (napríklad v štátoch Blízkeho východu vrátane Egypta) bol skôr nepriateľský, komunistov prenasledovali a dokonca aj väznili. V politike ZSSR sa viac uplatnil pragmatický ako ideologický prístup.

21 *The Harper Encyklopedie. Vojenské dejiny 2 díl. Od roku 1700 do Perského zálivu.* Praha : Forma, 1997, s. 1360.

22 SORBY, K.: Suezská vojna 1956. Operácia „Kadeš“. In: *Vojenská história*, roč. 8, 2004, č. 1, s. 83.

Francúzska účasť vo vojne proti Egyptu v roku 1956 mala okrem súvislostí so znárodnením Suezského kanála aj ďalšie príčiny. Egypt zohrával kľúčové miesto pomoci alžírskemu frontu oslobodenia. Alžírsko až do roku 1962 (do evianskych dohôd z marca 1962 a vyhlásenia prezidenta Charlesa de Gaulla z 3. júla 1962 o uznaní nezávislosti Alžírska) bolo francúzskou kolóniou. V novembri 1954 Front národného oslobodenia Alžírska začal povstanie za oslobodenie Alžírska spod francúzskej nadvlády po heslom „Alžírsko Alžírčanom“. Front národného oslobodenia si vybudoval oporné body v hornatej časti Oranu. Proti alžírskym partizánom Francúzsko nasadilo armádu a Cudzineckú légiu, a straty na alžírskej strane boli niekoľkonásobne vyššie ako na francúzskej. Na konci takmer osemročnej občianskej vojny v Alžírsku sa situácia skomplikovala postojom vysokých francúzskych dôstojníkov, ktorí vyvolávaním pučov chceli zabrániť vyhláseniu alžírskej nezávislosti, o ktorú sa usiloval prezident Charles de Gaulle po svojom nástupe do funkcie roku 1958. Napokon sa evianskou dohodou v marci 1962 skončili boje a bolo podpísané prímerie.

Rámcom československej podpory alžírskemu boju bolo stanovisko Sovietskeho zväzu. Československá zahraničná politika kopírovala sovietske postoje profilované v čase vojny (1954 – 1962) v niekoľkých etapách. Od počiatočného nezájmu o Front národného oslobodenia cez kritiku francúzskej politiky na pôde OSN k postupnému uznaniu Dočasnej vlády Alžírskej republiky a jej podpore. Odsúdenie francúzskej koloniálnej politiky sa dostalo do záverečnej deklarácie porady Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy z 24. mája 1958. Deklarácia uvádzala, že „vojna v Alžírsku je nielen hroznou nespravodlivosťou voči slobodmilovnému alžírskemu ľudu, ale tiež vytvára nebezpečné ohnisko medzinárodných konfliktov v tejto oblasti“.²³ S uznaním dočasnej vlády Alžírskej republiky v Káhire roku 1958 sa československá vláda neponáhľala, stalo sa tak až o dva roky. Príčiny zdržanlivého postoja spočívali vo viacerých smeroch. Československo malo rozvinuté hospodárske vzťahy s Francúzskom a nemalo záujem o ich utlmovanie kvôli Alžírsku. Okrem toho existovali názory, že po porážke Francúzska v Alžírsku, zaujmú francúzske pozície Spojené štáty. Vzťahy s alžírskymi povstalcami komplikovali nezhody medzi Frontom národného oslobodenia a Alžírskou komunistickou stranou. Nezhody dokumentovala skutočnosť, že komunisti neboli zastúpení vo Fronte a Dočasnej vláde.

Napriek určitým komplikáciám vo vzťahu k silám alžírkeho povstania Československo patrilo spomedzi socialistických štátov k najväčším podporovateľom národno-oslobodzovacej vojny v Alžírsku. V rokoch 1955 – 1956 sa Československo nepodieľalo priamo na dodávkach zbraní, ale len sprostredkovane. Veľký kontrakt predaja roku 1957 sprostredkoval marocký podnikateľ a schválilo ho Politické byro ÚV KSČ 26. 2. 1957 ako predaj egyptskej firme. Ďalšie zbrane pre FNO Alžírska zabavilo francúzske námorníctvo v januári 1958 pri kontrole juhoslovanskej lode „Slovenija“ (55 ton zbraní a 95 ton munície, čo mohla byť výzbroj pre 6 000 mužov na tri mesiace). Zbrane boli prevezené v 14 vagónoch z bratislavskej Petržalky do juhoslovanského prístavu Bakar.²⁴ Informácie o transportoch čs. zbraní do Alžírska sa dostali francúzskym vojenským orgánom a pochádzali zo severoafrických štátov. Veľký škandál s dodávkami zbraní do Alžírska nastal v súvislosti so zadržaním čs. obchodnej lode „Lidice“. Zásielku zbraní do Casablancy do-

23 *Organizace Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1955 – 1985.* Praha : Naše vojsko, 1985, s. 30.

24 ZÍDEK, SIEBER, ref. 4, s. 25.

pravovala čs. obchodná loď „Lidice“ z poľského prístavu Gdynia.²⁵ 7. apríla 1959 bola zadržaná francúzskym námorníctvom a eskortovaná do alžírkeho prístavu Mers-El-Kebir pri Orane. Prehliadka ukázala, že loď prepravovala ručné zbrane a muníciu oficiálne určenú marockej vláde. Následne vypukol škandál, ktorý na niekoľko rokov zhoršil čs.-francúzske vzťahy. Československá propaganda vykresľovala zabavenie nákladu lode „Lidice“ a jej eskortovanie ako „pirátsky čin“. O vážnosti udalosti nasvedčovala skutočnosť, že zadržaním lode sa päťkrát zaoberalo politbyro ÚV KSČ a čs. strana poslala päť diplomatických nót Francúzsku.²⁶ Československá strana argumentovala, že išlo o legálny obchod a francúzske námorníctvo porušilo medzinárodné dohody na šírom mori. Francúzska strana reagovala na základe rozporu medzi nákladom a lodnými dokumentmi. Prešetrenie celej záležitosti zadržania čs. lode ukázalo, že zainteresovaní pracovníci, vrátane kapitána lode, sa dopustili väčších i menších chýb v súvislosti s dokumentáciou nákladu a jeho prepravou.²⁷

Prípado so zadržaním lode a konfiškáciou nákladu zbraní uzavrela čs. strana až v roku 1963 dohodou s francúzskou stranou formou čiastočnej náhrady za zadržanie lode, ale nie nákladu. Po škandále s loďou „Lidice“ politbyro ÚV KSČ v júli 1959 schválilo zásadu, že v budúcnosti sa zbrane nebudú prepravovať čs. loďami.

Pomoc alžírskym povstalcom poskytli rôzne civilné organizácie Národného frontu. Československý Červený kríž, Ústredná rada odborov, Československý zväz mládeže, Ústredná rada družstiev. Od roku 1957 organizovali pomoc formou dodávok liekov, potravín a tiež zabezpečenie liečenia bojovníkov Frontu národného oslobodenia v Československu. Československá vláda uznala vládu Alžírkej republiky de iure v marci 1962 po podpísaní evianskych dohôd medzi dočasnou alžírskou vládou a francúzskou vládou. V roku 1964 navštívil Československo alžírsky prezident Ben Bella. Medzi oboma štátmi bola podpísaná hospodárska dohoda a Československo poskytlo Alžírsku úver v hodnote 100 miliónov Kčs.

So Sýriou mala Československá republika rozvinuté obchodné vzťahy už pred druhou svetovou vojnou. Do Sýrie vyvážala tovar a investičné celky. V priebehu druhej svetovej vojny boli styky prerušené a boli obnovené až v polovici 50. rokov. V roku 1955 sa Sýria oficiálne obrátila na Československo so žiadosťou o dodávky zbraní. Záujem mala o trofejné nemecké zbrane. Kontrakt na dodávku trofejnych 45 tankov a 12 samohybných diel schválilo politbyro ÚV KSČ v júni 1955. Sýria sa domáhala dodávok zbraní podľa egyptského vzoru, tzn. aj so zaškolením obsluhy dovezených zbraní. V rokoch 1956 – 1958 Československo uzavrelo šesť zmlúv so Sýriou na dodávky špeciálneho materiálu v hodnote 410 miliónov Kčs. Na dodávkach sa v prvých rokoch spolupodieľal aj Sovietsky zväz. Dodávky zbraní otvorili možnosti obchodných vzťahov v civilnej oblasti. V rokoch 1955 – 1960 postavilo Československo ropnú rafinériu v sýrskom Homse, dva cukrovary a továreň na výrobu obuvi.²⁸

Vývoz zbraní do ostatných štátov Blízkeho východu, respektíve severnej Afriky – Tuniska, Maroka a Líbye nadobudol väčšie rozmery až v druhej polovici 60. rokov a v 70.

25 Tamže, s. 27.

26 ZÍDEK, P.: Československo a válka v Alžírsku (1954 – 1962). In: *Historie a vojenství*, roč. 52, 2003, č. 2, s. 278.

27 ZÍDEK, SIEBER, ref. 4, s. 27.

28 Podrobnejšie o vzťahoch so Sýriou pozri ZÍDEK, SIEBER, ref. 4, s. 270-275.

rokoch. Najväčším odoberateľom tankov, obrnených transportérov a delostreleckej techniky bola v 70. rokoch minulého storočia Líbya. Aj s krajinami Stredného východu – Iránom a Afganistanom nadviazalo Československo na predchádzajúce vzťahy z medzivojnového obdobia a obchodné styky sa rozvinuli v civilnej oblasti i vo vývoze špeciálnej techniky v 70. a 80. rokoch.

Koncepcia zahraničných vzťahov Československa s africkými štátmi vychádzala zo všeobecnej zásady pomáhať postkoloniálnym africkým štátom v upevňovaní ich politickej a hospodárskej samostatnosti formou nadväzovania a rozširovania stykov s vládami samostatných štátov. Súčasne materiálnou podporou prispievať k oslobodeniu ďalších afrických štátov spod koloniálnej nadvlády. Konkrétne koncepcie vzťahov k jednotlivým štátom Afriky sa v priebehu 60. rokov zmenili dvakrát. Z krajín subsaharskej Afriky udržiavalo Československo „prednostný záujem“ s Ghanou, Guineou, Mali a Nigériou.

V roku 1958 získala ako prvá francúzska kolónia v čiernej Afrike samostatnosť Guinea. Československo nadviazalo s Guineou diplomatické styky a začiatkom februára 1959 navštívila Prahu guinejská delegácia. Výsledkom bola dohoda o rozšírení hospodárskych vzťahov a technickej pomoci a „dar československej vlády a ľudu“, ktorý pozostával z výzbroje pre štyri prápory a výstroja pre 6 000 vojakov v hodnote okolo 10 miliónov Kčs.²⁹

Na základe dohody pôsobili v Guinei čs. vojenský odborníci na zaškolenie obsluhy dodanej vojenskej techniky a odborníci na výškolenie bezpečnostných pracovníkov. Za dodávkami zbraní a výstroja nasledovali dohody o rozšírení obchodných vzťahov v civilnej oblasti. Československo poskytlo Guinei úver 40 miliónov Kčs na dodávky automobilov, vagónov, lietadiel, dieselových agregátov a lekárskeho prístrojov. Vyvrcholením priateľských vzťahov s Guineou bola návšteva prezidenta Ahmeda Sékou Tourého v Prahe koncom roku 1959. Výsledkom rozšírených obchodných vzťahov bolo otvorenie leteckej linky Praha – Konakry.

Začiatkom 60. rokov vzťahy s Guineou stratili na intenzite. Príčin bolo niekoľko. V hospodárskej oblasti spočívali jednak v tom, že Československo nezabezpečilo s dodávkami strojov a zariadení aj náhradné diely a servis, napríklad pri dodávke vagónov. Príčinou bola aj neschopnosť Guiney splácať úvery na dodávky a čs. pozitívne saldo narástlo do výšky viac ako 4 milióny amerických dolárov. Vnútorne hospodárske ťažkosti sa premietli do nespokojnosti obyvateľov, čo sa obrátilo proti vzťahom so socialistickými štátmi, vrátane Československa. V hospodárskych vzťahoch nadobúdali prioritu vzťahy so západnými štátmi. Úsilie čs. strany vo vzťahoch s Guineou sa od roku 1962 sústredilo už len na otázky splatenia dlhu.³⁰

Obraz vzťahov aj s ostatnými africkými štátmi, o ktoré malo Československo prednostný záujem, sa podobal obsahu vzťahov s Guineou. Od prvotného záujmu podporeného dodávkami zbraní, poskytnutím úverov na nákup strojov a zariadení, technickej a inej odbornej pomoci, nasledovali spravidla ťažkosti so splácaním úverov. Hospodárske ťažkosti vyvolali vnútorné problémy a nestabilitu v novovzniknutých nezávislých štátoch. Vzniknuté ťažkosti sa spravidla prejavili častými prevratmi a nástupom pravicových síl, ktoré nemali záujem na rozvíjaní stykov so socialistickými štátmi.

29 ZÍDEK, P. – SIEBER, K.: *Československo a subsaharská Afrika v letech 1948 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny, 2007, s. 75-76.

30 Tamže, s. 80.

III.

NEBEZPEČENSTVO
VOJNY

1.

Niektoré problémy zbrojnej výroby v rokoch 1955 – 1962

Závody na výrobu zbrojnej techniky na Slovensku v 50. a 60. rokoch čiastočne nadväzovali na lokalizáciu z medzivojnového obdobia. Na konci druhej svetovej vojny ich zničila ustupujúca nemecká armáda. Obnova a budovanie nových sa začalo fakticky od začiatku 50. rokov v tých mestách, kde už predtým závody existovali, a alokáciou v nových mestách a regiónoch.

Zbrojná výroba bola založená na kooperácii strojárskych závodov v Čechách a na Slovensku. Vo finálnej výrobe sa vytvorila určitá špecializácia, a to tak, že na Slovensku sa finalizovala výroba tankov, obrnených transportérov v Dubnici nad Váhom a Podpolianskych strojárňach Detva, delostreleckej techniky v Dubnici, ručných zbraní a munície v Považskej Bystrici, výbušnín v Strážskom a Snine, ako aj v menších pobočkách strojárskych závodov v Košiciach, Prakovciach, Hriňovej a inde. Strojárske závody zbrojnej výroby postupne prešli pod koncern Závody ťažkého strojárstva (ZŤS) v Martine. České zbrojovky sa špecializovali na výrobu lietadiel, ručných zbraní, spojovacej techniky, rádiolokátorov a iných. Dôležitú súčasť zbrojného priemyslu predstavovala Konštrukta Trenčín, výskumná a vývojová inštitúcia zameraná na výskum delostreleckej techniky, munície a inej špeciálnej techniky. Okrem Konštrukty existovali aj ďalšie výskumné a vývojové strediská na výrobu zbraní podľa sovietskych licencií vrátane modernizácie tankov. Konkrétne zameranie výroby jednotlivých druhov zbraní a munície v závodoch na Slovensku v rokoch 1954 – 1960 uvádza štúdia J. Štaigla.¹

Zbrojná výroba bola dôležitým politickovo vojenským a ekonomickým činiteľom Československa s medzinárodným významom nielen v sovietskom bloku a koalíčných väzbách v rámci Varšavskej zmluvy, ale aj v širšom rámci formou pomoci rozvojovým štátom. Význam čs. zbrojnej výroby vzrástol počas studenej vojny, najmä jej militarizácie od začiatku kórejskej vojny roku 1950. Vo februári 1951 Politický sekretariát ÚV KSČ, ktorý schvaľoval zásadné plány zbrojnej výroby (neskôr Politické byro alebo Predsedníctvo ÚV KSČ), prijal zásadný dokument. Obsahoval úlohy, ktoré presahovali rámec krátko obdobia, lebo ich konkretizácia sa opakovala aj neskôr, fakticky až do zániku komunistického režimu roku 1989. Išlo o nasledujúce úlohy: a) vyzbrojiť československú armádu novou vojenskou technikou, vyrobenou prevažne na základe sovietskych licencií tak, aby armáda bola pripravená na možnú aktívnu obranu, b) vy-

1 ŠTAIGL, Jan: Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1954 – 1960. In: *Vojenská história*, roč. 7, 2003, č.1, s. 55-69. Výroba bola sústredená v závode J.V. Stalina v Martine, v závode K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom a v Bánovciach nad Bebravou, v Závode 9. mája v Trenčíne-Kubrej, Považských strojárňach, v Závode K. Gottwalda v Považskej Bystrici a Podpolianskych strojárňach v Detve. Výroba munície bola v Dubnici, Považskej Bystrici a výbušnín v závode Chemko Strážske.

tvoriť zbrojnú základňu, z ktorej bude možné rozvinúť mobilizáciu čs. priemyslu, c) poskytnúť pomoc spriatelovým štátom vo vyzbrojení armády. Prvou konkretizáciou úloh z roku 1951 bol „Projekt plánu maximálnej zbrojnej výroby“, ktorý určil hlavné úlohy na roky 1951 – 1953. Jeho realizácia viedla k mimoriadnemu tempu budovania zbrojnej výroby a odvetví podieľajúcich sa na nej mobilizáciou materiálnych a ľudských zdrojov a preferovaním prvkov vojnového hospodárstva.²

Dodávky nových čs. zbraní podľa sovietskych i vlastných licencií umožňovali ČSĽA dozbrojovať a prezbrojovať vyradovaním trofejných zbraní z čias druhej svetovej vojny. Stanovenie termínov prezbrojenia ČSĽA koncom roku 1954 určilo súčasne aj nové úlohy zbrojovkám v tom smere, že bolo potrebné nahradiť výrobu neperspektívnych zbraní novšími typmi. Okrem toho vznikli aj ďalšie problémy súvisiace s investíciami do zbrojnej výroby pre nízku efektívnosť celého čs. strojárstva, ako aj so skutočnosťou, že zhoršením výsledkov zahraničného obchodu nastal pokles národného dôchodku. Problémy s odbytom zbrojnej techniky sa riešili tak, že v najväčších podnikoch – Dubnici a Martine sa zavádzala civilná výroba, aby sa využili existujúce výrobné kapacity. Zložité situácie vznikli aj na začiatku 60. rokov. Predstavitelia spojeného velenia Varšavskej zmluvy a Generálneho štábu Sovietskej armády požadovali, aby sa neodkladali termíny prezbrojenia ČSĽA novými zbraňami a čs. zbrojovky vyrábali maximum klasických zbraní, a tak odľahčili sovietsku zbrojnú výrobu, aby sa mohla špecializovať na raketovú techniku. Vinou krízových javov v čs. ekonomike sa obmedzoval dovoz strategických surovín, hlavne farebných kovov. Nedostatok surovín, ale aj výrobných kapacít, napríklad tankov, limitoval plány MNO ČSĽA a požiadavky spojeného velenia Varšavskej zmluvy.

V polovici roku 1953 sa v krajinách sovietskeho bloku znížil rozpočet na obranu a následne sa zmenilo tempo zbrojnej výroby. Zmeny vychádzali z „nového kurzu“ v politike sovietskeho vedenia, ku ktorému sa československé vedenie komunistickej strany a štátu pridalo. „Nový kurz“ spočíval v znížení nákladov na ťažký priemysel, znížení vojenských výdavkov a zvýšení podpory odvetví, ktoré mali bezprostredný vplyv na životnú úroveň vrátane poľnohospodárstva. Vedenie KSČ a štátu prekonzultovalo opatrenia vo finančnej politike v Moskve, ktorá odporučila prijať celý rad opatrení na zvýšenie životnej úrovne aj pod vplyvom nepokojov v priemyselných centrách s vysokou koncentráciou kvalifikovaných robotníkov v strojárskych závodoch, napríklad v Plzni. Zníženie výdavkov na obranu umožnilo čs. vedeniu prijať opatrenia v sociálnej oblasti znížením maloobchodných cien k 1. októbru 1953.

Dopady „nového kurzu“ vo vojenskej oblasti sa prejavili viacerými spôsobmi v horizonte niekoľkých rokov. Prvým krokom bolo zníženie rozpočtu na obranu v roku 1953, ktoré obsahovalo vládne vyhlásenie z 15. septembra 1953. Rozpočet sa menil dvakrát a oproti pôvodnému bol nižší o 14,3 %, tzn. zo 17,06 miliardy na 14,6 miliardy Kčs. Následkom zmierňovania medzinárodného napätia sa znižovali mierové počty ČSĽA. Počet vojakov poklesol z 300 737 (k 31. 7. 1953) na 282 331 (k 1. 11. 1953), tzn. zhruba o 18 000 osôb. V súvislosti s úpravou štátneho rozpočtu v októbri 1953 nastali aj zmeny v materiálnom zabezpečení ČSĽA, najmä znížením výdavkov na letectvo.

2 Pozri ŠTEFANSKÝ, Michal: *Studená vojna. Slovensko 1946 – 1954*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2008, s. 160-173.

Upravené boli plány výroby zbraní a techniky s tým, že uvoľnené kapacity prešli na mierovú výrobu. Zníženie rozpočtu na obranu sa prejavilo aj redukciou dôležitých stavieb pre obranu: ciest, železníc a diaľkových káblových vedení, výstavba ktorých sa odsúvala na koniec 50. rokov minulého storočia.³

Mierny pokles nákladov na obranu v rokoch 1953 – 1954 sa prejavil znížením zbrojnej výroby o 28 %. Kým v týchto rokoch vedenie KSČ a štátu kladlo hlavný dôraz na rast životnej úrovne, hospodársky plán na rok 1955 už dôraz položil na posilňovanie obrany. Odklon od „nového kurzu“ vyplynul zo zmeny medzinárodnej situácie. V decembri 1954 sa zišli vedúci predstavitelia sovietskeho bloku v Moskve, kde posudzovali vzniknutú situáciu po podpísaní parížskych dohôd v októbri 1954, ktoré otvorili cestu SRN do Severoatlantickej aliancie. Predpokladané prijatie SRN do NATO Sovietsky zväz a jeho spojenci posudzovali ako ohrozenie mieru a bezpečnosti. Zmena v hodnotení medzinárodnej situácie sa odrazila už v československo-sovietskom rokovaní o prezbrojení ČSLA 18. – 22. decembra 1954. Rokovanie za účasti najvyšších štátnych a vojenských predstaviteľov (Nikolaj A. Bulganin, A. Novotný, ministri obrany, náčelníci generálnych štábov a štátnych plánovacích orgánov oboch štátov) sa sústredilo na okruhy piatich tém: bojové zloženie ozbrojených síl Československa v čase mieru a vojny; výzbroj ČSLA; prezbrojenie ČSLA a plány zbrojnej výroby v Československu; opatrenia v operačnej príprave štátu; zloženie vojenských poradcov v ČSLA. Na zasadaní bol stanovený mierový stav ČSLA na 255 000 osôb (v tom 26 000 vo vojenskopracovných táboroch), ale bez vojsk Ministerstva vnútra. Vojnový počet ČSLA bol plánovaný na 850 000 osôb, čo predstavovalo 6,8 % z počtu obyvateľov štátu. Prijatá bola dohoda o počte okruhov, armád, divízií a brigád pozemných vojsk a tiež letectva s plným materiálnym zabezpečením a bojaschopnosťou v čase mieru a vojny. Na zasadaní čs. delegácia predložila návrh na trojročnú vojenskú službu pre celú ČSLA. Sovietska strana označila trojročnú vojenskú službu za prijateľnú len v niektorých častiach armády (v protivzdušnej obrane, letectve, vojenskotechnických útvaroch a pracovných jednotkách), ale nebola zvýšená. Motorizácia armády v mierovom období sa mala ukončiť v roku 1956 a do roku 1960 ju mali pripraviť pre vojnové obdobie. Na zasadaní boli prijaté konkrétne opatrenia na zavedenie nových zbraní v ČSLA v rokoch 1955 – 1959. V letectve to znamenalo zaviesť do výzbroje MiG-17 a MiG-19, IL-28, IL-14 a nové typy lietadiel pre výcvik. V obrnenej technike okrem T-34/85 aj nový stredný tank T-54 a transportér HAKO. V delostrelectve rokovaním stanovilo popri starších typoch aj novšie delá, kanóny, raketometry, ťahače diel a nové rádiostanice.⁴ Vo vzťahu k plánu prezbrojenia a zbrojnej výroby bolo stanovené, aby čs. strana do 10. apríla 1955 pripravila plán prezbrojenia ČSLA a zbrojnej výroby s uvedením konkrétnych termínov a tiež plán dodávok zbraní a techniky do Sovietskeho zväzu a štátov ľudovej demokracie. V prijatých opatreniach na operačnú prípravu územia Československa decembrové zasadanie uložilo, aby boli do roku 1960 postavené 4 letiská s príslušenstvom pre letectvo v období mieru a 3 letiská s príslušenstvom, protivzdušnou obranou so skladmi pre prípad vojny. Koncom decembra 1954 bolo v ČSLA 259 sovietskych vo-

3 LÁNÍK, J.: Dopad peňežní reformy na výstavbu československé armády. In: *Historie a vojenství*, roč. 57, 2007, č. 1, s. 61-68.

4 VÚA-VHA Praha, f. Varšavská zmluva, protokoly, dohody, šk. 202.

jenských poradcov. Zasadanie určilo znížiť počet sovietskych poradcov o 175 funkcií, najmä na úrovni plukov, v politických funkciách a poradcov na centrálnej úrovni a tiež v tylových útvaroch. Protokol, ktorý bol 22. decembra 1954 podpísaný Bulganinom, Antonovom za sovietsku stranu a Novotným, Čepičkom za čs. stranu, mal vstúpiť do platnosti po schválení vlád oboch štátov.⁵

Výsledky moskovských rokovaní obsiahnuté v „Protokole zasadania k rozvoju ozbrojených síl Československej republiky na roky 1955 – 1959“ boli obsahom rokovania Politického byra ÚV KSČ 17. januára 1955. Uznesenie politbyra okrem rozpracovania úloh protokolu uložilo vypracovať dokument o rozvoji čs. automobilového priemyslu, aby boli zabezpečené potreby armády a národného hospodárstva.⁶

Rok 1955 bol obdobím, keď Československo a ostatné ľudovodemokratické štáty pripravovali svoje päťročné plány na druhú polovicu 50. rokov. Zbrojná, resp. špeciálna výroba s vysokými nákladmi v rozpočte na päťročné obdobie predstavovala významnú súčasť „plánovaného hospodárstva“. Ujasňovanie štruktúry a rozsahu čs. zbrojnej výroby predpokladalo formulovať predstavy o nových druhoch zbraní v rámci dozbrojovania a prezbrojovania s vyradovaním trofejných zbraní z druhej svetovej vojny. Okrem toho v roku 1954 ČSLA prvýkrát zohľadňovala vo výcviku, že v budúcej vojne budú obojstranne použité atómové zbrane, čo si vyžadovalo celý rad nových úloh uplatňovaných pri budovaní armády, v systéme výzbroje a výcviku. Požiadavky na prezbrojovanie ČSLA určoval Generálny štáb Sovietskej armády. V priebehu rokovaní s čs. predstaviteľmi – ministrom obrany a generálnym štábom sovietski predstavitelia často menili požiadavky. Druhá polovica 50. rokov bola vyplnená až neprehľadným počtom čs.-sovietskych rokovaní na rôznych úrovniach. Časté zmeny sa odrazili v množstve uznesení Politického byra ÚV KSČ, ktoré po každom rokovaní prijímalo závery a ukladalo ministrom strojárstva, plánovaciemu úradu – jeho vojenskému oddeleniu (Vojenskohospodárskej správe), oddeleniam ÚV KSČ a ÚV KSS a ďalším rozpracovať ich do konkrétnejších podôb s termínmi realizácie. S častými zmenami súviselo oneskorenie sériovej výroby zbraní a techniky a, prirodzene, finančné straty. Značný podiel na oneskorení výroby mala konštrukčná nepripravenosť výroby a oneskorené dodanie sovietskych licencií⁷ a konštrukčných úprav ešte aj počas výroby. Dohody prijaté na záver dvojstranných čs.-sov. rokovaní alebo aj rokovaní za prítomnosti zástupcov ľudovodemokratických krajín v rámci Varšavskej zmluvy sa často zmenili na nezáväznú konzultáciu zo sovietskej strany. Situácia v plánovaní zbrojnej výroby sa stala zložitejšia potom, keď sa na zasadaní Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) v Berlíne 24. – 26. septembra 1956 vytvorila Stála komisia RVHP pre hospodársku a vedecko-technickú spoluprácu v oblasti obranného priemyslu. Komisia mala zabezpečovať koordináciu výroby a vzájomné dodávky medzi štátmi Varšavskej zmluvy. Vnútorne sa členila na sekcie podľa jednotlivých druhov výzbroje a materiálu. Základné smernice pre prácu stálej komisie určilo zasadanie komunistických

5 Tamže.

6 LÁNÍK, J.: Vývoj čs. zbrojného priemyslu v druhej polovine 50. let minulého století, I. část. In: *Historie a vojenství*, roč. 58, 2009, č. 2, s. 87.

7 Národní archiv (NA) Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, šk. 209. Materiál P ÚV KSČ, v ktorom sa ako príklad nedostatkov pri postupovaní informácií o najnovšej sov. technike uvádzajú okolnosti s raketou Divina, kde od ukážky v roku 1958 bola dokumentácia odovzdaná až v roku 1965.

a robotníckych strán v máji 1958 v Moskve. Smernice obsahovali úlohy na ďalšie zdokonalenie vojenskej techniky vyzbrojovaním armád raketovými zbraňami a reaktívnymi lietadlami. Ďalej smernice ukladali zabezpečiť zvýšenú bojaskopnosť armád a obranyskopnosť socialistických štátov. Rozpracovať návrhy na koordináciu výroby a vzájomných dodávok vojenskej techniky tak, aby európske ľudovodemokratické štáty v čase mieru a vojny samé a vzájomnými dodávkami zabezpečovali vlastnú potrebu tankov, pechotných zbraní, delostrelectva, mínometov, munície, prostriedkov rádiového spojenia, pozemných a lietadlových radarov a dopravných prostriedkov. Okrem toho smernice ukladali dodávky do rozvojových krajín.⁸ Z tejto smernice vyplývala pre ľudovodemokratické štáty povinnosť výroby konvenčných zbraní v takom rozsahu, aby nemohli počítat s ich dovozom zo Sovietskeho zväzu. Partnerom pri čs.-sov. rokovaníach o plánovaní zbrojnej výroby bola aj Hlavná správa pre hospodárske styky s ľudovodemokratickými štátmi pri Rade ministrov ZSSR.

Perspektívny plán zbrojnej výroby na druhú polovicu 50. rokov a zabezpečenie ČSLA vojenskou technikou s posúdením kapacitných možností čs. priemyslu prerokovalo politbyro ÚV KSČ 16. mája 1955 aj ako súčasť prípravy na rokovanie so zástupcami sovietskeho vedenia v Moskve za prítomnosti zástupcov ľudovodemokratických štátov. Ďalšie kolo upresňovania perspektív čs. zbrojnej výroby sa uskutočnilo 21. – 24. októbra 1955 v Moskve. Protokol zo zasadania posúval termín prezbrojenia do roku 1965. Československo-sovietske rokovania pokračovali aj v rámci RVHP v roku 1956.

Návrh perspektívneho plánu, ktorý predložil 16. januára 1956 Politickému byru ÚV KSČ námestník predsedu štátneho plánovacieho úradu (SÚP) a predseda Vojenskohospodárskej správy pri SÚP genmjr. Václav Dvořák, vniesol nové zmeny, ktoré boli výsledkom rokovaní predstaviteľov plánovacích úradov, resp. ich časti – vojenskohospodárskych správ ľudovodemokratických štátov z konca roka 1955 a januára 1956. Následné zasadanie v Moskve od 27. februára do 11. marca 1956 sa venovalo problematike špecializácie a koordinácii výroby vojenskej techniky, štruktúry a objemu vzájomných dodávok medzi členmi Varšavskej zmluvy. Ale ani po týchto rokovaníach variant perspektívneho plánu nebol definitívny, pretože v apríli 1956 náčelník Generálneho štábu Sovietskej armády odporučil zvýšiť úroveň protivzdušnej obrany novými zbraňami v Československu, čo bolo predmetom rokovaní v máji 1956 v Moskve.

Prijatím Smerníc rozvoja zbrojného priemyslu Politickým byrom ÚV KSČ 8. októbra 1956 boli zavŕšené rokovania o koordinácii, vzájomných dodávkach medzi ČSR a ZSSR a štátmi Varšavskej zmluvy na roky 1956 – 1960. Rokovania o týchto otázkach prebiehali od decembra 1956, a ani po schválení smerníc na druhú päťročnicu neboli definitívne.⁹ Smernice rozvoja zbrojnej výroby boli pred schválením prerokované s ministrami priemyselných odvetví (presného a ťažkého strojárstva, automobilového priemyslu a poľnohospodárskych strojov, spotrebného, chemického a hutníckeho priemyslu). Hlavné úlohy obsiahnuté v smerniciach spočívali v nasledovnom: prezbrojiť a dozbrojiť ČSLA vojenskou technikou podľa dohodnutého systému výzbroje; modernizovať zbrojný priemysel pomocou moderných technológií; dobudovať vý-

8 NA Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, I. časť, šk. 164, Informácia pre A. Novotného a XI. oddelenie ÚV KSČ.

9 LÁNÍK, ref. 5, s. 90.

robné kapacity v oblasti špeciálnych vozidiel, v slaboprúdovom a optickom priemysle a tiež hutnícke prevádzky v ZKJ Vorošilova v Dubnici nad Váhom a závode J. V. Stalina v Martine; vyrábať vojenskú techniku pre ľudovodemokratické štáty a ZSSR; vo všetkých zbrojných závodoch pripraviť náhradné civilné programy pre prípad neočakávanej zmeny v rozsahu a štruktúre zbrojnej výroby.¹⁰ Naplnením smernice mal čs. zbrojný priemysel zabezpečiť: výrobu prúdových cvičných lietadiel, stredných dopravných lietadiel pre ľudovodemokratické štáty a ZSSR, a pre ČSLA výrobu nového prúdového stíhacieho lietadla, výrobu tankov (T-54 a T-54A) v rôznych prevedeniach, delostreleckých ťahačov, obrnené transportéry, protiletadlové kanóny, kanónové húfnice a mìnometry, muníciu, rádiolokátory a rádiostanice.¹¹ Pre zbrojovky na Slovensku smernice ukladali náročné úlohy vo výrobe tankov, obrnených transportérov, delostreleckých zbraní a munície s dobudovaním hutníckych základní v dvoch najväčších závodoch – Dubnici nad Váhom a Martine.

Stav materiálneho zabezpečenia ČSLA v druhej polovici 50. rokov nezodpovedal novým požiadavkám. Armáde v mierovom období chýbali protiletadlové delá, obrnené transportéry, tanky, rádiolokátory, nové reaktívne lietadlá a iné.¹²

Pre jednotky ČSLA včlenené do spojeného velenia Varšavskej zmluvy úlohy v prezbrojovaní určovali predstavitelia Varšavskej zmluvy. Na spoločnom zasadnutí velenia spojených ozbrojených síl (Konev, Antonov, Gusev), zástupcov Ministerstva obrany ZSSR (Birjanov, Rudenko, Pavlovskij a iní) a velenia československej armády (Lomský, Kratochvíl, Vosahlo, Janko, Hrivnák, Špaček, Dvořák) v Moskve 14. – 15. januára 1957 prerokovali a dosiahli dohodu v nasledujúcich otázkach: bojové zloženie vojsk vyčlenených do Varšavskej zmluvy, opatrenia na posilnenie protivzdušnej obrany štátu, spresnenie systému výzbroje, potreby vo výzbroji a technike, opatrenia v operačnej a bojovej príprave na rok 1957 a napokon otázku vojenských poradcov.

Zasadanie schválilo mierový stav ČSLA na 185 000 osôb (bez vojsk Ministerstva vnútra) a vojnový stav na 850 000 osôb. ČSLA sa zaviazala vydeliť do spojených ozbrojených síl nasledujúci počet divízií vo zvýšenej bojovej pohotovosti: 5 streleckých divízií, 3 motostrelecké divízie, 2 tankové divízie, 7 leteckých divízií (z toho 5 stíhacích, 1 bombardovacia a 1 bitevná) a 12 vzázkov delostrelectva.¹³ Hlavné princípy jednotného systému protivzdušnej obrany boli potvrdené čs. vojenským vedením. Spoločné zasadanie spresnilo niektoré otázky schválené v rokoch 1955 – 1956, ktoré sa týkali výzbroje a unifikácie výzbroje všetkých členských armád. Plné zabezpečenie prezbrojenia pre mierové obdobie mala ČSLA dosiahnuť roku 1960 a pre vojnové obdobie roku 1965. Konkrétnejšie otázky prezbrojenia podľa jednotlivých rokov mala posúdiť Stála komisia pre obranný priemysel pri Rade vzájomnej hospodárskej pomoci. Proto-

10 LÁNÍK, J.: Vývoj čs. zbrojného priemyslu v druhej polovine 50. let minulého stoloetia, II. část. In: *Historie a vojenství*, roč. 58, 2009, č. 3, s. 88.

11 Tamže.

12 Konkrétnejší obraz o chýbajúcich zbraniach a technike v druhej polovici 50. rokov, dozbrojení a prezbrojení ČSLA uvádza práca kolektívu českých vojenských historikov *Československá armáda v koalíčních vazbách Varšavské smlouvy, květen 1955 – srpen 1968*. Praha : Ministerstvo obrany České republiky, 2008, s. 58-75 a ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M.: *Vojenské dějiny Slovenska VI. 1945 – 1968*. Bratislava : Magnet Press Slovakia, 2007, s. 65-78.

13 VÚA-VHA Praha, f. Varšavská zmluva, protokoly, dohody, šk. 202.

kol zo zasadania odporúčal Generálnemu štábu ČSLA konzultácie so sovietskym vedením o otázkach vo vojensko-technickej, vedecko-výskumnej a konštrukčnej oblasti. Súčasne porada vyslovila súhlas so zachovaním vojenských poradcov v ČSLA, ale ich počet sa mal znížiť zo 116 na 34.¹⁴ Sovietska strana od roku 1957 odmietla plniť koordináciu úlohu vo výskume a vývoji vojenskej techniky. Navrhla riešiť problém prostredníctvom dvojstranných rokovaní a súhlasila s konzultáciami. Týmto spôsobom sa značne skomplikovala situácia aj pre výskum a vývoj vojenskej techniky v Československu. Pretože bez sovietskych požiadaviek na technicko-taktické ukazovatele sa výroba zbraní pre zbrojovky v Československu a štátoch ľudovej demokracie stávala veľmi zložitou.

V roku 1958 sa zmenili podmienky v organizácii, spôsobe plánovania a riadenia zbrojnej výroby. Dovtedy centrálné plánovanie zavedené podľa odporučení sovietskych poradcov sa zmenilo. Príkazom predsedu Štátneho plánovacieho úradu (SÚP) z 15. novembra 1958 bolo plánovanie zbrojnej výroby vyňaté z činnosti Vojenskej hospodárskej správy SÚP a z podriadenosti predsedu SÚP pre otázky obrany a zlúčené s civilnou strojárskou výrobou, a podriadené námestníkovi predsedu SÚP pre strojársku výrobu. Boli zrušené hlavné správy a organizačné útvary ministerstva presného strojárstva. Pre zbrojnú výrobu bola prijatá organizácia podľa civilného vzoru. Podľa odborového členenia boli vytvorené zbrojné odbory a začlenené pod niekoľkých námestníkov všeobecného strojárstva. Napríklad, výroba zbraní bola podriadená námestníkovi, ktorý mal na starosti aj výrobu automobilov, motocyklov a traktorov. Opatrenia spôsobili, že predtým jednotne riadený celok prestal existovať. Vojenská technika sa začala vyrábať ako doplnkový sortiment civilnej výroby. Väčšina civilných závodov sa bránila prijímať subdodávky vojenskej techniky, lebo prinášali viaceré problémy vo výrobe a riadení.¹⁵ Zmeny v organizácii, plánovaní a riadení zbrojnej výroby zavedené v roku 1958 v Československu boli ojedinelé a nemali obdobu v ostatných socialistických štátoch a ZSSR. Spôsobili mnohé ťažkosti vo výrobe pre ČSLA, ale aj pre export do ľudovodemokratických štátov. V informácii vypracovanej pre prezidenta a prvého tajomníka ÚV KSČ a XI. oddelenie ÚV KSČ sa dôsledky zmien negatívne hodnotili slovami: „Začínáme sa stále viac vzdávať svojim záväzkom k vlastnej armáde alebo povinnostiam, ktoré vyplývajú z postavenia ČSSR ako tradičného vývozcu vojenskej techniky.“¹⁶

Značná časť problémov zbrojnej výroby v Československu vznikala v súvislosti so špecializáciou v rámci Varšavskej zmluvy. Otázky špecializácie boli prerokované a dohodované v Stálej komisii RVHP pre obranu. Podľa plánu špecializácie na roky 1959 – 1965 bola prijatá dohoda na špecializáciu 89 druhov výroby vojenskej techniky, z toho Československo sa spoločne s inými štátmi podieľalo na výrobe 42 druhov, a ako jediný špecializovaný výrobca na 14 druhoch.¹⁷ Problémy vznikli v tej súvislosti, že niektoré štáty nezvládli výrobu, ktorú si vybrali v rámci špecializácie, napríklad vo výrobe rádiostaní (Poľsko). Iný druh problémov vznikol v súvislosti s odbytom lietadla L-200

14 Tamže.

15 NA Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, I. časť, šk. 164, Informácia pre A. Novotného a XI. oddelenie ÚV KSČ.

16 Tamže.

17 Tamže.

do ZSSR a štátov ľudových demokracií. Hoci Československo bolo jediným výrobcom, Sovietsky zväz začal vyvíjať vlastný typ podobný L-200. V takýchto súvislostiach vznikali otázky o účelnosti Stálej komisie RVHP pre obranu a dohôd prijatých v rámci tejto komisie. Vinou odbytových ťažkostí s L-200 vznikli Československu finančné straty vo výške niekoľkých miliárd Kčs a výroba bola dočasne ukončená.

Perspektívu rozsahu a štruktúry zbrojnej výroby od roku 1958 zásadne regulovalo uznesenie Politického byra ÚV KSČ z 3. decembra 1957 k „Správe o otázkach ďalšieho budovania obrany štátu“. Uznesenie uložilo nevyrábať vojenskú techniku, ktorá nezodpovedá alebo v najbližších rokoch nebude zodpovedať súčasným podmienkam. Na základe toho bolo zastavené ďalšie rozpracovanie výroby stíhacieho lietadla MiG-19 S, rádiostanice R-118, 100 mm protiletadlového kanóna, mínometu (M-160). V závodoch KJ Vorošilova v Dubnici nad Váhom mala byť už roku 1956 ukončená výroba štyroch zo šiestich delostreleckých zbraní ako neperspektívna.¹⁸

Ďalšie zmeny v plánoch výstavby ČSLA boli prerokované počas návštevy čs. vojenskej delegácie v Moskve v dňoch 3. – 5. apríla 1956. Prijatý protokol obsahoval riešenie čs. požiadaviek, ktoré boli vyjadrené v listoch ÚV KSČ adresovaných ÚV KSSZ z augusta a decembra 1957 nasledovne: Sovietsky zväz dodá Československu v rokoch 1959 – 1960 riadené protiletadlové strely SA 75 (zem-vzduch) a letecké riadené rakety K 5 M (vzduch-vzduch). Potvrdilo sa riešenie mobilizačných príprav národného hospodárstva na vojnu a v tejto súvislosti zabezpečenie strategických surovín, munície, pohonných látok a výbušnín. Návrhy čs. delegácie na zlepšenie práce komisie obranného priemyslu RVHP boli uznané za správne s odporúčaním, aby čs. strana predložila otázku zriadenia osobitného orgánu na zladenie vojenskej výroby, systému výzbroje, mobilizačných príprav a iných na rokovaní RVHP, prípadne na najvyššej úrovni.

Ďalej sa potvrdila správnosť zastavenia výroby protiletadlového kanóna KS 19, mínometu M 160 z dôvodu ich bezperspektívy a zníženia výroby rádiolokátora SON 9. Spresnila sa perspektívnosť výroby lietadla MIG-19 PM na 3 – 5 rokov, ako aj výroby tanku T-54 A, najmä pri reorganizácii vševojskových zväzkov na motostrelecké a tankové. Sovietska strana odporučila sériovú výrobu rádiostanice R 118. Zmeny dohodnuté začiatkom apríla 1958 mali predstavovať základ materiálneho plánovania do roku 1965. Počas návštevy bola prijatá dohoda o znížení počtu ozbrojených síl (a to v armáde o 15 000 a vojsk ministerstva vnútra podľa návrhu ministra, mimo armády, o 5 000). Rokovanie v Moskve uložilo ministrovi obrany v súčinnosti s predsedom SÚP pripraviť pre spojené ozbrojené sily Varšavskej zmluvy upravené plány materiálno-technického zabezpečenia ČSLA pre výzbroj a bojovú techniku na roky 1958 – 1965.¹⁹

Ťažkosti s odbytom zbraní a techniky predstavovali širší rámec ťažkostí čs. strojárstva v druhej polovici 50. rokov. Strojárka, a v nej zbrojná výroba zápasili s problémami nízkej efektivity, ktorá spočívala vo vysokej materiállovej náročnosti a určitom technickom zaostávaní za svetovými trendmi. Nižšia efektivita spôsobila zhoršenie výsledkov zahraničného obchodu a nastal pokles národného dôchodku. Nedostatky

18 LÁNÍK, ref. 9, s. 99.

19 NA Praha, f. KSČ-ÚV, sv. 173, a. j. 236, b.2, Uznesenie 236. schôdze Politického byra ÚV KSČ z 22. 4. 1958.

v strojárstve mali vážne dopady, okrem zahraničného obchodu, na všetky odvetvia hospodárstva, lebo obmedzili technický rozvoj, znížili produktivitu a vyvolali tlak na pracovné sily. Takto hodnotilo Politické byro ÚV KSČ problémy čs. strojárstva v Návrhu druhého päťročného plánu na roky 1956 – 1960.²⁰ Tento problém v zbrojnej výrobe sa vedenie KSČ a štátu usilovalo zastaviť utlmovaním alebo zastavením zbrojnej výroby a využitím uvoľnených kapacít pre civilnú výrobu. Správu o využití uvoľnených kapacít prerokovalo politbyro ÚV KSČ na základe odporúčaní Komisie ministerstva strojárského priemyslu v januári 1958.

Politbyro ÚV KSČ schválilo využitie uvoľnených výrobných kapacít v závodoch presného strojárstva podľa nasledujúcich zásad: 1. krátkodobo využiť voľné kapacity s pripravenosťou a materiálovou zabezpečenosťou; 2. určením nosných náhradných dlhodobých programov zameraných na výrobu komodít na vývoz do ZSSR vyrovnáť platby po zastavení vývozu lietadiel L-200 a obmedzení výroby tankov T-54 A; 3. čs. zbrojný priemysel rozvíjať s celkovým ujasnením perspektívnych programov.²¹ Rozhodnutie politbyra o zastavení alebo obmedzení zbrojnej výroby sa vzťahovalo na 33 podnikov Ministerstva presného strojárstva. Uvoľnené kapacity vznikli v leteckom priemysle po zastavení výroby dopravného lietadla IL-14, výroby delostreleckých zbraní, tankov a munície. V rokoch 1958 – 1960 predstavovalo zníženie výroby hodnotu 10 miliárd Kčs. Na Slovensku sa zníženie dotklo dvoch najväčších zbrojoviek: Závodov K. J. Vorošilova v Dubnici nad Váhom, podniku ZVS v Dubnici a Závodov J. V. Stalina v Martine. V Závodoch K. J. Vorošilova následkom obmedzenia alebo zastavenia výroby delostreleckej techniky mali do roku 1964 vyrábať 200 kusov elektrických lokomotív ročne. Tento výrobný program mal predstavovať jednu z rozhodujúcich položiek dodávok pre Sovietsky zväz po roku 1960. So zavedením výroby lokomotív sa v závodoch v Dubnici organizovala aj výroba valcovacích zariadení, obrábacích strojov a zariadení pre bane. Vo výhľadovom pláne bola časť výrobných kapacít vyhradená pre špeciálnu výrobu. V podniku ZVS Dubnica sa zvyšovala výroba transformátorov pre slaboprúdový priemysel tak, aby nenastal pokles zamestnanosti v podniku. V Závodoch J. V. Stalina v Martine po poklese výroby tankov T-54 A bola zavedená výroba dieselových lokomotív a automobilových motorov pre Tatra Kopřivnice, a ďalej mala pokračovať výroba nákladných vagónov.²²

Perspektívny vývoz vojenskej techniky do Sovietskeho zväzu v rokoch 1959 – 1965 sa mal orientovať na cvičné prúdové lietadlo čs. výroby L-29, vrátane motorov a náhradných dielov, cvičné prúdové lietadlo UTI MiG-15 v prípade, že sa definitívne rozhodne zastaviť výroba MiG-19 S, motory pre UTI MiG-15, bezzáklzové kanóny čs. konštrukcie 82 mm, smerové rádiostanice čs. konštrukcie typu SUK.²³ Vývoj v prvej polovici 60. rokov čiastočne modifikoval vývoz uvedených výrobkov do ZSSR.

Dovoz zo Sovietskeho zväzu pre prvú polovicu 60. rokov upravovala medzištátna dohoda podpísaná 31. augusta 1961 medzi vládou Československej socialistickej republiky a vládou Zväzu sovietskych socialistických republík o dodávkach špeciálneho

20 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 15, Uznesenie Politického byra ÚV KSČ 13. 8. 1957.

21 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 16, Využitie uvoľnených výrobných kapacít v podmienkach ministerstva presného strojárstva, 18. 3. 1958.

22 Tamže.

23 NA Praha, f. KSČ-ÚV-02/2, sv. 171, a. j. 231, b.10, Charakteristika dosavadního vývoje budování obranného průmyslu a jeho vlivu na národní hospodářství.

materiálu a technickej pomoci pri prevádzkovaní. Dohoda vychádzala z obsahu Protokolu podpísaného na základe rokovania Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy z 30. marca 1961, ktorý schválila sovietska i československá vláda. Dovoz za 154 miliónov rubľov, tzn. 1,23 miliardy Kčs, sa vzťahoval predovšetkým na dovoz raketovej techniky (v tom aj cvičných bojových striel a technickej pomoci pri zaškolení čs. odborníkov).²⁴

Disponovanie čs. armády zbraňami a vojenskou technikou, vývoz do štátov Varšavskej zmluvy a do rozvojových krajín bolo podmienené tiež zabezpečením náhradných dielov. Výroba náhradných dielov predstavovala osobitný problém, ktorý bolo potrebné riešiť formou dohôd v rámci Stálej komisie pre obranný priemysel pri RVHP. Problém spočíval v tom, že výrobcovia zbraní sa bránili výrobe náhradných dielov z toho dôvodu, že ich predaj bol menej rentabilný v porovnaní so zbraňami, ale z hľadiska používania bol potrebný. Na zasadnutí komisie RVHP pre obranný priemysel v septembri 1958 bola dohodnutá zásada, že krajina vyrábajúca základný výrobok, napríklad tank, samohybné delo a podobne, bude najmenej tri roky od zastavenia výroby pokračovať v dodávkach náhradných dielov podľa požiadaviek odberateľskej krajiny. Po troch rokoch sa mal dohodnúť odberateľ s dodávateľom na dodávkach. Neskôr, roku 1961, sovietska strana predložila návrh, že je potrebné odbremeniť sovietsky zbrojný priemysel od výroby náhradných dielov pri výrobkoch, ktoré sa už nevyrábali, aby sa uvoľnili kapacity pre výrobu najnovšej techniky. Sovietski predstavitelia sa odvolávali na uznesenie schôdze predstaviteľov komunistických a robotníckych strán v roku 1958, že ZSSR patrí právo predložiť návrh na rozdelenie výroby náhradných dielov medzi štátmi Varšavskej zmluvy. Československá strana mala pripraviť návrh na rozdelenie výroby náhradných dielov k lietadlám IL-14 a leteckým motorom ND-45 FA, k tankom T-34/85, T-54 a T-54A, 100 mm tankovému kanónu, SD-100. Súčasne čs. strana navrhla rozšíriť spoluprácu na výrobe náhradných dielov k tanku T-34 s Maďarskom, Rumunskom a Bulharskom. Napriek určitým dohodám sa nepodarilo dosiahnuť taký stav, aby bol vývoz zabezpečený aj náhradnými dielmi a boli vytvorené zásoby náhradných dielov aj pre prípad vojny.²⁵

Od konca 50. rokov na rokovaní čs.-sov. rokovaní vojenských predstaviteľov, ale aj na úrovni orgánov Varšavskej zmluvy, bola pomerne frekventovanou otázkou mobilizačných príprav pre prípad vojny, najmä jej prvého roka. Hlavní velitelia spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy a ministri obrany Sovietskeho zväzu požadovali od členských štátov, aby boli pokryté mobilizačné plány vojenskou technikou, strategickými surovinami a celkovým materiálnym zabezpečením. Požiadavka Generálneho štábu ČSLA na prvý rok vojny niekoľkokrát prevyšovala výrobu v mieri, napríklad u tankov 7,6-krát, guľometov 2,4-krát atď.²⁶ Kapacitné možnosti čs. zbrojného priemyslu nepokrývali celkom ani požiadavky na dozbrojenie a prezbrojenie ČSLA a už vôbec nie na krytie mobilizačných plánov v polovici 60. rokov.

Zložitým vývojom prešla výroba obrnených transportérov na Slovensku. Pokusy

24 VÚA-VHA Praha, f. Vojenská komise obrany (VKO) ÚV KSČ, šk. 4, Zasadanie VKO 14. 12. 1961.

25 NA Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, I. časť, šk. 164, Informácia pre A. Novotného a XI. oddelenie ÚV KSČ.

26 Tamže.

o ich výrobu siahajú do roku 1954, keď na základe projektu boli vyrobené dva prototypy s rovnakou konštrukciou s nemeckým kolesovopásovým vozidlom používaným počas druhej svetovej vojny pod označením HKL-6p. Skúšky transportéra v roku 1955 odhalili chyby technického charakteru, preto sa nezačalo hneď s výrobou pod názvom HAKO. Vo výzbroji ČSLA naďalej ostali trofejný transportéry, ktoré roku 1958 nahradili nákladnými autami T-805 a PV-3S. V roku 1956 boli odstránené technické chyby na transportéri a na jeseň 1957 sa začala príprava sériovej výroby pod označením OT-810. Výroba transportérov bola zahrnutá do Smerníc pre rozvoj zbrojnej výroby v druhej päťročnici (1956 – 1960). Politické byro ÚV KSČ 8. 10. 1956 uložilo ministrovi ťažkého priemyslu Janovi Bukalovi zabezpečiť výrobu v rokoch 1958 – 1960 v nasledujúcich stanovených množstvách: 1958 – 20 ks, 1959 – 30 ks, 1960 – 600 ks. Výroba OT-810 mala riešiť nedostatok obrnených transportérov v ČSLA, ktorá nedisponovala inými transportérmi okrem trofejných transportérov z čias druhej svetovej vojny. Pritom armáda ich považovala za nevyhnutnú súčasť výzbroje na transport mechanizovaných jednotiek v teréne vo všetkých fázach boja. Transportéry mali chrániť vojakov pred účinkami ručných zbraní a zbraní hromadného ničenia (radiácie, tlakovej vlny a iné). Dovtedy bola mechanizovaná pechota prevážaná na nákladných autách, ktoré svojou prechodnosťou nestačili sledovať tanky, a tým nebolo možné dodržať nutné tempo operácií. Používanie trofejných nemeckých transportérov dvoch typov (D7p v počte 197 kusov a HKL-6a v počte 549 kusov) ešte aj v druhej polovici 50. rokov prinášalo problémy vzhľadom na ich opotrebovanosť a nedostatok náhradných dielov.

Novozavádzaný obrnený transportér OT-810 mal v porovnaní s vývojom špeciálnych vozidiel tohto druhu svoje nedostatky, pretože slúžil len ako prepravný prostriedok vojakov a nemal vlastnú výzbroj. V polovici roka 1958, keď sa výroba už mala rozbehnúť, vznikli problémy takého charakteru, že bola ohrozená výroba plánovaných počtov, ktoré riešilo politbyro ÚV KSČ 8. júla 1958. Ministromi štátnej kontroly Josefovi Krosnárovi uložilo uskutočniť kontrolu nábehu výroby OT-810 z dôvodu, že podľa náčelníka tankovej a technickej správy MNO genmjr. Antonína Tvrzu sú obrnené transportéry nevyhnutnou súčasťou výzbroje armády na zabezpečenie transportu mechanizovaných jednotiek. Vyjadril tým požiadavku, aby ich zbrojovky armáde dodali. Uznesenie politbyra ÚV KSČ z 8. júla 1958 schválilo nové počty a termíny ich dodania: roku 1959 – 20 ks, 1960 – 300 ks, 1961 – 600 ks, 1962 – 700 ks, 1963 – 400 ks, dovedna 2 040 ks obrnených transportérov.²⁷ Nesplnenie pôvodne plánovaných počtov uložených v roku 1956 a nové termíny a počty stanovené v roku 1958 spôsobili podľa materiálu politbyra ÚV KSČ vedúci pracovníci ministerstva ťažkého strojárstva, lebo nevenovali dostatočnú pozornosť prípravám výroby.²⁸

Po konzultácii v Sovietskom zväze v roku 1958 bolo rozhodnuté nepokračovať ďalej s vlastným vývojom OT-810 v rámci výskumného strediska Turčianskych strojární Martin (predtým závodov J. V. Stalina v Martine), ale z dôvodov potrieb typizácie a unifikácie výroby v rámci Varšavskej zmluvy uskutočniť modernizáciu sovietskeho pásového plávajúceho obrneného transportéra BTR 50P. Vývoj sa začal v roku 1958

27 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 16, Správa o spôsobe doterajšieho zabezpečenia nábehu výroby obrneného transportéra OT-810.

28 Tamže.

v Martine. Dôvodom vývoja nového obrneného transportéra OT-62 bola skutočnosť, že v rokoch 1958 – 1960 napriek urgentným požiadavkám MNO závod PPS Detva nespĺnil plánovanú výrobu pre nezabezpečené subdodávky a nekvalitné odliatky zo strojárni Piesok. Prvé tri OT-810 dodané armáde boli vyhodnotené ako nevyhovujúce, lebo po 500 km jazdy sa zistili veľké nedostatky.²⁹ Ani nariadené opakované skúšky OT-810 neboli úspešné. Preto sa sériová výroba nemohla rozbehnúť.

Podpolianske strojárne (PPS) Detva, kde sa s výrobou malo začať, vyrábali stavebné stroje a závod nemal skúsenosti so zbrojnou výrobou. Predtým sa „často menili výrobné plány, fluktuácia a absencia dosahovali veľkých rozmerov, závod bol kádrom zle vybavený a investične nedoriešený“.³⁰ Politbyro ÚV KSČ kritizovalo pracovníkov Hlavnej správy z Ministerstva ťažkého strojárstva, že nezabezpečili podmienky na výrobu OT-810, ale aj ministra ťažkého strojárstva, že nevydal včas príkaz na zmenu rozvojového plánu PPS Detva z výroby stavebných strojov na OT-810. Výroba OT-810 bola umiestnená do závodu, ktorý mal vnútorné problémy so zvládnutím výroby stavebných strojov. Schválené termíny s počtami vyrobených transportérov v júli 1958 sa neplnili ani v nasledujúcich rokoch, ako vyplýva z kontrolných správ politbyra ÚV KSČ z 9. 12. 1958, 8. 12. 1959 a 13. 9. 1960. Preto politbyro ÚV KSČ 13. 9. 1960 uložilo dvom ministrom ťažkého strojárstva J. Reitmajerovi a všeobecného strojárstva K. Poláčkovi vyslať do Podpolianskych strojárni v Detve komplexnú brigádu, aby preskúmala príčiny neplnenia plánovaných úloh. Vyslaná brigáda bola zložená okrem pracovníkov strojárskych ministerstiev aj zo zástupcov orgánov Komunistickej strany Slovenska, ÚV KSS, KV KSS v Banskej Bystrici a CZV (celozávodný výbor) v Detve. V správe ministra ťažkého priemyslu J. Reitmajera, ktorý začiatkom januára 1961 predložil kontrolnú správu politbyru ÚV KSČ, sa uvádzalo, že v priebehu roka 1960 nastala určitá konsolidácia pomerov v PPS Detva s tým, že nasledujúci rok bude plán splnený. Súčasne správa uvádzala celý rad problémov, ktoré ostali nedoriešené, resp. nebol na ne zhodný názor. Minister J. Reitmajer nesúhlasil s pripomienkami, ktoré pochádzali od R. Strechaja (predsedu Slovenskej národnej rady a podpredsedu čs. vlády), B. Lomského (ministra obrany ČSLA) a F. Krajčira (ministra zahraničného obchodu) a dotýkali sa otázky účinnosti pomoci ministerstva ťažkého strojárstva PPS Detva od vedúcich kádrov, rozsahu a termínov výstavby závodu PPS na prípravu výroby overovacej série transportéra TOPAS (OT-62), účelnosti vývozu TOPAS-u už v prvom roku sériovej výroby (ktorá sa ešte ani nezačala) vzhľadom na požiadavky ČSLA, rozsahu bytovej výstavby potrebnej na stabilizáciu pracovných síl.³¹ K tomu treba dodať, že podnik PPS zápasil s nedostatkom kvalifikovaných pracovných síl napriek neustálemu kádrovému posilňovaniu. Porada v Detve 31. januára 1961 za účasti podnikového riaditeľa Kuliša, funkcionárov Ministerstva všeobecného strojárstva a zástupcov orgánov KSS poukázala na celý rad nedostatkov v prevádzkach, kde chýbali stroje, hlavne brúsky na ozubené kolesá, lisy, žeriavové dráhy. Technologickú prípravu sprevádzali nedostatky v materiálo-technickom zabezpečení a konštrukčnej príprave. Zápis z porady v Det-

29 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 16.

30 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 18, Uznesenie Politického byra ÚV KSČ 23. 2. 1960.

31 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 19, Preverenie plnenia uznesenia Politického byra ÚV KSČ na zabezpečenie výroby OT-810 a nábehu výroby TOPAS, Správa J. Reitmajera z 3. januára 1961.

ve uvádza aj problémy v dodávkach oceľovej liatiny, ložísk a iné.³² Kontrola plnenia uznesenia politbyra z roku 1960 začiatkom januára 1961 a porada CZV KSS v Detve 31. januára 1961 okrem konštatovania problémov neposunuli ich riešenie dopredu. Uznesenie politbyra navrhlo, aby sa zišla ďalšia porada u predsedu Štátnej plánovacej komisie O. Šimůnka a za účasti R. Strechaja, B. Lomského a F. Krajčíra, ktorá by riešila sporné otázky. Minister Reitmajer na obranu svojho ministerstva dôvodil, že do závodu v roku 1960 prišlo 300 nových technikov a ministerstvo poskytlo pomoc na konsolidáciu kádrovej situácie v podniku PPS Detva. Situáciu vo výrobe OT-810 a prípravu na výrobu TOPAS-u (OT-62) komplikovali časté konštrukčné zmeny, ktoré sa uskutočnili krátko pred začatím alebo dokonca v čase výroby overovacej série, napríklad v technologickej výrobe TOPAS-u konštruktéri zaznamenali 170 zmien a ďalšie sa očakávali v overovacej sérii.³³

Obrnené transportéry OT-62 (TOPAS) sa vyrábali v PPS Detva a ZVS Dubnici. Na báze tohto transportéra v menších sériách sa vyrábali aj veliteľsko-štábne aplikácie OT-62 R2 a OT-62 R3. Sériová výroba sa začala v roku 1962 a skončila sa roku 1972. Za toto desaťročné obdobie PPS Detva a ZVS Dubnica vyrobili spolu 2 641 kusov OT-62, v tom boli zahrnuté aj veliteľskoštábne aplikácie. Okrem dodávok MNO ČSLA transportéry boli vyvážené do Poľska a Egypta.³⁴ Zavedenie pásového obrneného transportéra OT-62 (TOPAS) do výzbroje ČSLA sa uskutočnilo podľa návrhu Vojenskej komisie obrany ÚV KSČ, ktorý predložil minister obrany B. Lomský 12. mája 1963. MNO v roku 1963 požadovalo dodať pre ČSLA 820 kusov OT-62 v bojovej aplikácii, 25 v ženijnej a 209 v aplikácii spojovacieho vozidla.³⁵

OT-62 bol určený na dopravu a vedenie boja motostreleckých jednotiek v podmienkach použitia zbraní hromadného ničenia. Transportér bol schopný prekonávať vodné prekážky bez osobitných úprav a zamorené priestory bez nutnosti použitia individuálnych prostriedkov posádky. Pri úplnom uzavretí vozidla pancierovou ochranou poskytoval ochranu pred účinkami ručných zbraní, črepinami granátov, tlakovej vlny a svetelným žiarením so znížením radiácie. Z operačného hľadiska umožňoval transportér presuny na vzdialenosť 500 km s plnou posádkou s výzbrojou pri priemernej rýchlosti 30 – 40 km/hod. Podvozok OT-62 umožňoval využitie pre aplikáciu veliteľských vozidiel na stupni prápor, pluk, divízia, spojovacích vozidiel, ženijných vozidiel na prieskum brodov a vozidiel pre odsun ležiacich ranených. Taktickotechnické vlastnosti boli potvrdené sovietskymi odborníkmi. OT-62 bol modernizáciou sovietskeho plávajúceho obrneného transportéra BTR 50P. Po zdĺhavých ťažkostiach s vývojom v rokoch 1957 – 1961, sa v roku 1960 uskutočnili podnikové kontrolné skúšky a v nasledujúcom roku boli overené taktickotechnické parametre a začala sa sériová výroba.

Vývoj zbrojného priemyslu v Československu začiatkom 60. rokov sa neuberal celkom podľa názorov maršala A. Grečka, ktoré odznali na porade Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy 27. – 28. novembra 1961 o úlohách prezbrotienia a mo-

32 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 19, Zápis napísaný 31. 1. 1961 na celozávodnom výbore (KSS v Detve).

33 Tamže.

34 VOPAT, Zdeněk a kol.: *Konstrukta Trenčín v dejinách československého a slovenského zbrojného priemyslu*. Bratislava : Magnet Press, 2000, s. 142.

35 VÚA-VHA Praha, f. Vojenská komise obrany ÚV KSČ, šk. 6, Zasedání VKO 6. 6. 1963.

dernizácie. Výrobu limitoval nedostatok surovín, ktorými Československo nedisponovalo v takej miere, aby ich nemuselo dovážať za devízy. V júli 1962 prvý tajomník ÚV KSČ a prezident republiky A. Novotný informovali sovietskeho stranického a štátneho lídra N. S. Chruščova, že „v dôsledku nesplnenia plánu rozvoja národného hospodárstva ČSSR bola nútená znížiť výdavky na obranu oproti plánom tretej päťročnice“.³⁶ Zníženie sa prejavilo v dodávkach vojenskej techniky z vlastnej výroby a dovozu zo Sovietskeho zväzu. V dôsledku recesie vznikli odbytové ťažkosti do ľudovodemokratických štátov. Pretože okrem Maďarska ostatné ľudovodemokratické štáty neprejavili záujem o dovoz čs. tankov T-54 A, sovietska strana vyjadrila súhlas s vývozom čs. tankov do rozvojových krajín (okrem T-55) ako náhrada za nezáujem zo strany ľudovodemokratických štátov. Ale so znížením výroby tankov sovietska strana vyslovila nesúhlas.

Krízové javy čs. ekonomiky sa prejavili aj v opatreniach na zostavenie špeciálnej časti štátneho plánu rozvoja národného hospodárstva na rok 1963. Politické byro ÚV KSČ na zasadaní 4. septembra 1962 konštatovalo, že v roku 1963 štátne mobilizačné rezervy nebudú doplnené farebnými kovmi a oproti tretiemu päťročnému plánu budú doplnené len menším množstvom valcovaného materiálu a nákladných pneumatík. Dôležité bolo, že Politbyro ÚV KSČ uložilo rezortom podieľajúcim sa na špeciálnej výrobe, aby pri zostavovaní plánu na rok 1963 dodržiavali predtým schválené hmotné a finančné limity. Na vylepšenie finančnej situácie mala napomôcť úprava Smerníc pre vývoz čs. špeciálnej techniky dohodnutá so sovietskou stranou. Podľa tejto úpravy čs. strana mala iniciatívne postupovať pri zabezpečení odbytu špeciálnej techniky do 26 rozvojových štátov a štyroch európskych štátov.³⁷

Zbrojná výroba v rokoch 1955 – 1962 prešla viacerými zmenami. Vývoj sa vyznačoval trendmi vzostupu a utlmovania, čo súviselo s medzinárodným rastom napätia a uvoľňovania. Okrem toho aj s ďalšími faktormi, medzi ktoré nepochybne patrilo ujasňovanie perspektív výroby modernej techniky. Výroba nových druhov zbraní, podobne ako vývoz, sa mohli realizovať len so sovietskym súhlasom. Na začiatku 60. rokov tempo zbrojnej výroby limitovali krízové javy v čs. ekonomike. Prejavili sa obmedzením dovozu strategických surovín v dôsledku poklesu národného dôchodku zapríčineného nízkou efektívnosťou celého čs. strojárstva. Niektoré negatívne dôsledky nízkej efektívnosti sa premietli aj do exportu zbrojnej techniky.

36 NA Praha, f. ÚV KSČ, A. Novotný, II. časť, šk. 209, List A. Novotného N. Chruščovovi.

37 SNA, f. ÚV KSS, I. taj., K. Bacílek, šk. 20.

2.

Berlínska kríza a jej dopad na armádu a spoločnosť

Letné mesiace júl – august 1961 boli obdobím, keď sa Sovietsky zväz a Spojené štáty americké pripravovali na rozhodujúce kolo vzájomného stretu v otázke podpísania mierovej zmluvy o Nemecku. Viedenská schôdzka začiatkom júna ukázala, že obe strany majú vyhrtené stanoviská, z ktorých nemienili ustupovať. N. S. Chruščov v nótach západným štátom z 27. novembra 1958 a 10. januára 1959 požadoval, aby sa Berlín stal „demilitarizovaným slobodným mestom“. V nóte oznamoval, že uzavrie zmluvu len s NDR a prinúti západne štáty ku kontrole pri vstupe do Berlína. V súvislosti s ultimátom Chruščova sa ku slovu prihlásila aj NDR a v diplomatických nótach navrhovala SRN vytvoriť „konfederáciu“ oboch nemeckých štátov na základe rovnosti. „Konfederácia“ mala byť prvým krokom predprípravy na neskoršie nemecké zjednotenie. Tento plán podporoval Sovietsky zväz, ale odmietla ho SRN v zhode so západnými veľmocami, ako pokus o vytrhnutie SRN zo zväzku so západnými štátmi. Politika západných štátov smerovala k návrhu rokovať so ZSSR. Rokovanie ministrov zahraničných vecí štyroch veľmocí v júni 1959 v Ženeve oddialilo sovietske ultimátum, ale k dohode o Nemecku nevedlo. Netrpezlivosť Chruščova vyplývala aj z nátlaku W. Ulbrichta, východonemeckého lídra, ktorému hospodárske otázky vlastnej krajiny spôsobovali veľké problémy. Americká strana riešenie otázok mierovej zmluvy pokladala za neaktuálne a, navyše, prijatím sovietskeho návrhu by poškodila vlastné mocenské záujmy v západnej Európe, preto sovietsky návrh na riešenie nemeckej otázky zásadne odmietala.

Naliehanie východonemeckého lídra W. Ulbrichta na N. Chruščova, aby mierovú zmluvu podpísal len s Nemeckou demokratickou republikou (NDR), bolo v značnej miere podmienené hospodárskymi ťažkosťami. Masový exodus občanov NDR do SRN cez Západný Berlín spôsobil veľké hospodárske ťažkosti, ktoré pocítili občania aj v bežnom živote. Napríklad v berlínskej štvrti Pankow pre nedostatok pracovníkov zatvorili 67 obchodov a 152 obchodov skrátilo pracovnú dobu.

Legálny odchod občanov NDR cez Západný Berlín do SRN pri existujúcich prechodoch z Východného do Západného Berlína nebolo možné zastaviť. W. Ulbricht navrhol riešiť nedostatok pracovníkov ich nahradením zo Sovietskeho zväzu a Bulharska, ale táto cesta nebola prijateľná a hľadali sa iné riešenia ako zastaviť exodus, ktorý mal masový charakter. Počas prvej polovice roku 1961 do SRN odišlo okolo 100 000 ľudí, čo bolo viac ako za ten istý čas v roku 1960. Len v priebehu júna 1961 odišlo do Západného Berlína okolo 20 000 občanov NDR.¹ Iný prameň² uvádza, že od vzniku NDR roku 1949 do 13. augusta

1 TAUBMAN, Wiliam: *Chruščov. Človek a jeho doba*. Praha : BB Art, 2005, s. 501.

2 *Dějiny Německa*. Praha : Lidové noviny, 1955, s. 373.

1961 odišlo z NDR 2 686 942 osôb. V roku 1961 do 13. augusta dosiahol počet utečencov 155 000 a po 13. auguste ešte 52 000. Polovicu utečencov predstavovala mládež do 25 rokov. Takmer 60 percent utečencov boli osoby v produktívnom veku.

Iným spôsobom, ako zabrániť odchodu občanov NDR do SRN, bolo vybudovať hranicu medzi oboma časťami Berlína. Už v marci 1961 W. Ulbricht navrhol vybudovať okolo Západného Berlína prekážku v podobe ostnatého drôtu. Túto myšlienku Chruščov zamietal so zdôvodnením, že by takéto opatrenie poškodilo meno socialistického štátu. Autorom plánu postaviť múr v Berlíne bol sovietsky maršal Ivan Ignatjevič Jakubovskij, hlavný veliteľ sovietskych vojsk v NDR. Od Jakubovského Chruščov dostal mapu s vyznačením trasy múru. W. Ulbricht po oboznámení sa s týmto riešením bol údajne uveličený.³

Predsavzatie Chruščova podpísať mierovú zmluvu s NDR, a tým znemožniť západným štátom (USA, Veľkej Británii a Francúzsku) vstup do Západného Berlína, stupňovalo napätie na americkej i sovietskej strane. Oba protistojace bloky sa pripravovali na možný vojnový konflikt s použitím jadrových zbraní. 19. júna 1961 prezident J. Kennedy schválil zvýšenie vojenských výdavkov o 3, 5 miliardy dolárov a požiadal Kongres o strojnásobenie odvodov vojakov, povolanie záloh a vyčlenenie financií na protiatómové kryty pre prípad vojny. Krátko potom, 25. júla 1961, v televíznom prejave Kennedy vyhlásil, že nepripustí, „aby nás (USA) komunisti vyhnali zo Západného Berlína postupne alebo silou“.

Do prípadného vojnového konfliktu mal byť zapojený aj Bundeswehr. Rokovala o tom Rada NATO v júli 1961 v Paríži. Minister obrany Franz-Josef Strauss od USA požadoval, aby Bundeswehr disponoval jadrovými zbraňami a mohol ich použiť proti NDR. Plán vojny proti NDR pripravovali americkí generáli v podobe operačných plánov.⁴

Stupňovanie napätia v súvislosti s nemeckou otázkou a vznikajúcou Berlínskou krízou viedlo ku koordinácii postupu členských štátov Varšavskej zmluvy. Porada prvých tajomníkov komunistických strán členských štátov Varšavskej zmluvy v dňoch 3. – 5. augusta 1961 v Moskve mala posunúť prípravu mierovej zmluvy s Nemeckom. Obsah vystúpení prvých tajomníkov komunistických strán sa koncentroval na koordináciu politiky členských štátov Varšavskej zmluvy, najmä v otázke riešenia Západného Berlína po podpísaní mierovej zmluvy len s Nemeckou demokratickou republikou, lebo uzavretím zmluvy by sa obmedzili práva troch západných štátov pri vstupe do Západného Berlína. N. S. Chruščov a ostatní tajomníci komunistických strán vyjadrili odhodlanie riešiť nemeckú otázku mierovou zmluvou, ale súčasne očakávali po jej podpísaní hospodárske sankcie zo strany Spolkovej republiky Nemecko voči Nemeckej demokratickej republike. Líder NDR W. Ulbricht vyzval prítomných tajomníkov na hospodársku podporu v prípade hospodárskych sankcií. Výzvu adresoval najmä N. S. Chruščovovi a prvému tajomníkovi ÚV KSČ a prezidentovi Československa A. Novotnému. Vo vystúpení A. Novotného na porade boli spomenuté formy pomoci NDR zo strany Československa v súvislosti s jeho možnosťami. A. Novotný sa vyjadril za prehĺbenie špecializácie a kooperácie vo výrobe, ako aj za koordináciu dovozu z kapitalistických štátov. Súhlasil s pomocou v zásobovaní priemyselným spotrebným tovarom, ale odmietal dodávky poľnohospodárskych produktov, napríklad zemiakov,

3 PERNES, J.: Československo a berlínska kríza v roce 1961. In: *Soudobé dějiny*, roč. 9, 2002, č. 2, s. 216.

4 PLATOŠKIN, N. N.: Predistorija vozvedenija Berlinskoj steny august 1961 goda. In: *Vojno-istoričeskij žurnal*, 2009, No. 1, s. 17.

keďže sa v Československu očakávala nižšia úroda. Zamietavo sa vyjadril k požiadavke uspokojiť NDR druhmi tovaru, na výrobu ktorých Československo dovážalo suroviny z kapitalistických štátov, čo by v roku 1962 predstavovalo nákup za 380 – 390 miliónov Kčs v devízach.⁵

Konkrétnejšie požiadavky NDR voči Československu boli obsahom rokovania medzi čs. delegáciou na čele s A. Novotným a delegáciou NDR s W. Ulbrichtom. Nemecká strana požadovala, aby členské štáty Varšavskej zmluvy prijali také opatrenia pomoci, aby NDR nebola závislá od dovozu zo Západu, aby NDR nemusela dovážať špeciálne druhy ocele, valcovaného materiálu, chemické výrobky a výrobky farmácie, lekárske prístroje a iné. Tajomník ÚV SED Erich Apel, ktorý sa zúčastnil rokovania s čs. delegáciou, konkretizoval ďalšie požiadavky NDR na dodávky uhlia, náhradných dielov k strojárskym výrobkom a iné. Naliehavosť pomoci zdôvodnil tým, že do 15. augusta má NDR vyrovať pasívne saldo voči SRN v devízach, lebo jej hrozí zastavenie dodávok dôležitých surovín. V rozhovore s Ulbrichtom a členmi delegácie NDR A. Novotný vysvetlil, že spolupráca medzi oboma štátmi môže prispieť k riešeniu problémov, ale „ČSSR nemôže splniť všetky nadnesené úlohy“, lebo „ČSSR zápasí s vlastnými hospodárskymi problémami vypracovaním nového variantu hospodárskeho plánu na rok 1962“⁶. Treba dodať, že hospodárske ťažkosti a krízové javy sa v Československu prejavili už v roku 1961, a to spomalením hospodárskeho rastu.

N. S. Chruščov na porade prvých tajomníkov vyslovil podporu NDR. Reagoval na žiadosť Politického byra ÚV SED, ktoré požiadalo Sovietsky zväz a Bulharsko, aby vyslali 55 000 osôb, vrátane vysokokvalifikovaných odborníkov, ktorí mali nahradiť nedostatok pracovných síl v priemysle, obchode a poľnohospodárstve (18 000 pracovníkov) následkom úteku občanov NDR cez Západný Berlín do SRN.⁷ W. Ulbricht na porade uviedol, že situácia poznačená nedostatkom pracovných síl sa bude ďalej zhoršovať a roku 1962 bude mať hospodárstvo NDR menej o 175 000 pracovných síl, než v roku 1961.

Na žiadosť Politického byra ÚV SED dodať pracovné sily zo ZSSR do NDR N. S. Chruščov reagoval takto: „*My môžeme pomôcť, ak bude treba, my môžeme poslať 100 000 ľudí. Tu nepôjde o pomocných robotníkov. Preto by sme museli vyslať ľudí z veľkomiest, ako je Moskva, Leningrad atď. vyslať nielen ľudí náhodne, ale ľudí, ktorí by s celou dušou robili to, čo sa na nich bude požadovať. Tu by mohli svoju úlohu zohrať komsomolci. Nebránili by sme, aby sa ženili. To Stalin svojho času zakazoval sobáše s cudzincami. My sme toto stanovisko už zrevidovali.*“⁸ Verbálna ponuka N. S. Chruščova sa nestretla s pozitívnym súhlasom sovietskeho vedenia. Možno ju považovať za nepremyslené gesto voči Ulbrichtovi. Chruščov sa v úzkom kruhu svojich spolupracovníkom údajne vyjadril, že by celá akcia pripomínala časy druhej svetovej vojny, keď na práce do Nemecka boli posielané tisícky sovietskych občanov.

5 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný II. časť, šk. 22. Porada 1. Tajomníkov komunistických strán 3. – 5. 8. 1961, referát A. Novotného.

6 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný II. časť, šk. 22. Rozhovor medzi W. Ulbrichtom a A. Novotným na porade prvých tajomníkov komunistických strán.

7 NA, f. 02/2, sv. 318, a.j. 403, b.20. Prejav W. Ulbrichta na porade prvých tajomníkov komunistických a robotníckych strán.

8 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný II. časť, šk. 22. Prejav N. S. Chruščova na porade prvých tajomníkov komunistických a robotníckych strán 4. augusta 1961.

Porada prvých tajomníkov komunistických strán 3. – 5. augusta 1961 odhalila hospodársku zraniteľnosť NDR, ale aj ďalších štátov Varšavskej zmluvy zo strany SRN a iných štátov NATO po podpísaní mierovej zmluvy s NDR, ktorá by zabránila voľnému odchodu do Západného Berlína. Požiadavky lídrov NDR, aby ZSSR, ČSSR a ďalšie štáty poskytli výdatnú pomoc NDR boli vo viacerých smeroch nereálne vzhľadom na vlastné ekonomické ťažkosti.

Odpoveďou na nedostatok pracovných síl v NDR bolo vyhlásenie členských štátov Varšavskej zmluvy z 12. augusta 1961. Uvádza sa v ňom, že na početné podvrtné a diverzné akcie, verbovanie špiónov a podnecovanie nepriateľských živlov, na sabotážne akcie a vyvolávanie nepokojov vlády členských štátov Varšavskej zmluvy navrhli parlamentu a vláde NDR, aby bol na hranici so Západným Berlínom zavedený taký poriadok, ktorý účinne prekazí podvrtnú činnosť proti štátom socialistického tábora, aby okolo Západného Berlína a hranice s Východným Berlínom bola zavedená spoľahlivá ochrana a účinná kontrola.⁹ Stručne povedané: vlády členských štátov Varšavskej zmluvy navrhli spôsob, ako zásadne obmedziť úteky občanov NDR do SRN vybudovaním múru oddelujúceho obe časti Berlína. Múr postavený 13. augusta 1961 okolo Západného Berlína bol štátnou hranicou s kontrolou na niekoľkých prechodoch. Postavenie múru stabilizovalo NDR. „*Múr je stokrát lepší ako vojna,*“ povedal americký prezident J. Kennedy počas návštevy Berlína 26. júna 1963.

Postavenie berlínskeho múru pozitívne hodnotil aj N. S. Chruščov. V rozhovore s A. Novotným po porade predstaviteľov RVHP 6. – 7. júna 1962 v Moskve uviedol „*už sme dosiahli to, čo sme chceli dosiahnuť uzavretím zmluvy*“. Jeho slová boli adresované východonemeckému lídrovi W. Ulbrichtovi, ktorý vyjadroval nespokojnosť s tým, že zmluva nebola podpísaná. V tejto súvislosti N. Chruščov uviedol: „*Uzavretie zmluvy by mohlo viesť k hospodárskej blokáde voči NDR.*“ Potom by Ulbricht „*prišiel a požadoval od nás zlato*“. Chruščova iritovala skutočnosť, že „*Nemci (NDR) majú vyššiu životnú úroveň, hoci proti nám bojovali a v súčasnosti my musíme stále dávať.*“ Ulbricht sa vyhráždil, že keď ZSSR nebude kupovať ich lode, potom zatvorí lodenice. „*My máme možnosť kúpiť lode lacnejšie a nebudeme strácať na obchode s NDR len preto, že Ulbricht sa postavil na hlavu... Ulbricht veci stavia tak, akoby nám robil milosť, že buduje socializmus.*“ Kritické slová na adresu Ulbrichta podporil aj A. Novotný vyjadrením sa o jeho neserióznom prístupe k prerokovaným otázkam.¹⁰

Rada ministrov ZSSR schválila 12. augusta 1961 opatrenia na vybudovanie múru a kontroly hranice so Západným Berlínom. Sovietska vláda poskytla podporu opatreniam NDR, ktoré predtým schválila porada prvých tajomníkov komunistických strán Varšavskej zmluvy. Situácia na hranici Berlína bola dramatická, lebo keď sa americké tanky priblížili k hranici rozdeľujúcej Berlín, stáli proti nim sovietske tanky a tanky NDR. Sovietsky zväz na jeseň zvýšil rozpočet na obranu a predĺžil vojenskú službu vojakom, ktorí už odslúžili zákonom stanovenú dĺžku. Súčasne obnovil skúšky jadrových zbraní a vyskúšal atómovú bombu v sile 50-tisíc megaton.

9 *Organizace Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály.* Praha : Naše vojsko – Svoboda, 1980, s. 73.

10 Časť záznamu rozhovoru čs. delegácie s N. S. Chruščovom v Moskve 6. – 7. 6. 1962. In: REIMAN, Michal – LUŇÁK, Petr: *Studená válka, 1954 – 1964. Sovětské dokumenty v českých archivech.* Brno : Doplněk, 2000, s. 360-361; tiež NA f. ÚV KSČ, A. Novotný, šk. 22. Zasadanie 7. 6. 1962 v Moskve.

Postavením múru 13. augusta 1961 zo 76 prechodov v 13 zostali stanovištia prísne kontrolované políciou NDR. Mocenské orgány zvládli situáciu a udržali pokoj. Zvolená chvíľa postavenia múru bola príhodná aj z toho dôvodu, že v SRN sa schyľovalo k voľbám a politici dávali prednosť volebnej kampani pred situáciou v Západnom Berlíne a vyzývali obyvateľov, aby nedramatizovali situáciu.

Výstavba berlínskeho múru vystupňovala napätie medzi Varšavskou zmluvou a NATO. Sovietsky predstaviteľ N. Chruščov si nebol istý, ako bude reagovať americká strana na berlínsky múr. USA vyslali do Západného Berlína vojakov námornej pechoty, aby zabezpečili voľný prístup. Prítomnosť niekoľkotisícového kontingentu západných armád a sovietskej armády vo Východnom Berlíne sa stala nebezpečnou v čase veľkého napätia, pretože postačoval aj náhodný konflikt alebo nedorozumenie na prístupových cestách do Západného Berlína na rozpútanie vojnového konfliktu. Našťastie sa tak nestalo, a tak berlínsky múr bol dočasnou náhradou za mierovú zmluvu, ktorú Sovietsky zväz chcel podpísať s NDR. Múr okolo Západného Berlína s kontrolovanými stanovišťami, kde vykonávali kontrolu vojaci NDR, umožnil Chruščovovi vycúvať z ultimatívne nastolovanej požiadavky z roku 1958 o podpísaní mierovej zmluvy s NDR. Súčasne múr zamedzil masovému odchodu občanov NDR do SRN. 13. augusta 1961 sa završila etapa riešenia nemeckej otázky inak a ako predpokladal N. Chruščov, spôsobom, ktorý len oddialil riešenie nemeckej otázky. Navyše, nezastavil úteky do Západného Berlína, len sprísnil podmienky tak, že útek cez berlínsky múr sa stal životu nebezpečným.

Riešenie Berlínskej krízy postavením múru malo veľkú odozvu nielen v NDR, ale aj v ČSSR. Krátko po jeho postavení Sekretariát ÚV KSČ poslal ÚV KSS a všetkým krajským výborom KSČ ďalekopis s úlohou rozvinúť propagandistickú kampaň na objasnenie zásadných otázok spojených s uzavretím mierovej zmluvy s Nemeckom. Cieľom kampane bolo vysvetľovať neodkladnosť uzavretia zmluvy, lebo existujúci stav údajne posilňoval revanšistické tendencie západonemeckých militaristov. Česi a Slováci mali historické skúsenosti s agresivitou nemeckého imperializmu, preto uzavretie zmluvy bolo potrebné v záujme odvrátenia nebezpečenstva novej vojny. V pokynoch ÚV KSČ bola SRN vykresľovaná ako predstaviteľka rozpínavosti nemeckého imperializmu a jej revanšistických plánov voči ČSSR a socialistickým štátom.¹¹

Ďalekopis ÚV KSČ pre stranické výbory bol súčasne reakciou na vnútropolitickú situáciu. Do ústredia strany sa dostávali správy krajských a okresných výborov, že sa šíria nesprávne názory „zámerne skresľujúce budovateľské úsilie NDR a zveličovaná je hospodárska sila SRN... je potrebné energicky vystupovať proti tým, ktorí by chceli psychózou vojny narušovať plynulý chod národného hospodárstva a zásobovania... v miestach, kde by došlo k veľkým nákupom múky a cukru treba urobiť v obchode opatrenia, aby sa predávalo rozumné množstvo.“¹² Hromadenie zásob signalizovalo nedôveru občanov voči štátu. Nákupná horúčka trvala až do konca októbra 1961. Prvý tajomník a prezident republiky A. Novotný dal pokyn evidovať osoby, ktoré podnecovali alebo uskutočňovali veľké nákupy. Na nákupoch sa podieľali aj

11 SNA, f. predsedníctvo ÚV KSS, šk. 1065, Odpis ďalekopisu ÚV KSČ pre ÚV KSS všetkým krajským výborom KSČ zo 16. 8. 1961.

12 Tamže.

manželky dôstojníkov ČSĽA, pričom ich konanie malo nepriaznivý vplyv na ostatných občanov.¹³

Vyhlasenia lídrov Varšavskej zmluvy nevyklúčovali ani vojnový konflikt v dôsledku Berlínskej krízy. A. Novotný 8. augusta informoval Politické byro ÚV KSČ o schôdzi prvých tajomníkov komunistických strán 3. – 5. augusta. Hovoril o možných hospodárskych ťažkostiach po podpísaní mierovej zmluvy a nevyklúčil ani vojnový konflikt, na ktorý sa Československo intenzívne pripravovalo od leta roku 1961. Uznesenie 155. schôdze Politického byra ÚV KSČ z 18. júla 1961 obsahovalo opatrenia na zvýšenie pripravenosti ČSSR v súvislosti s riešením otázky Nemecka a Berlína. Politické byro vychádzalo zo správy náčelníka generálneho štábu O. Rytířa a predsedu plánovacej komisie O. Šimůnka a uznieslo sa uskutočniť nevyhnutné opatrenia tak, aby 1. októbra 1961 ČSSR dosiahla plnú obranyschopnosť. V záujme toho politbyro uložilo dôsledne plniť výrobné úlohy pre obranu, ďalej predsedom krajských národných výborov a primátorovi Prahy uložilo uskutočniť opatrenia, aby bola civilná obrana akcieschopná, ministrom viacerých rezortov vypracovať správy o stave pripravenosti v čase mimoriadnych opatrení a predložiť prostredníctvom predsedu plánovacej komisie (O. Šimůnkom) súhrnnú správu vojenskej komisii ÚV KSČ o zabezpečení plnej obranyschopnosti ČSSR k 1. októbru 1961.¹⁴

Nasledujúca 156. schôdza Politického byra ÚV KSČ 25. júla 1961 schválila rozsiahle uznesenie o opatreniach na zvýšenie pripravenosti ČSSR v súvislosti s riešením otázky Nemecka a Berlína. Opatrenia pre prípad vojny navrhli: minister obrany B. Lomský, minister vnútra Lubomír Štrougal a predseda plánovacej komisie O. Šimůnek. Schválené úlohy súvisiace s prípravou štátu na možný vojenský konflikt mal zabezpečiť široký okruh stranických, štátnych, armádnych a odborových funkcionárov: od prvého tajomníka ÚV KSČ a prezidenta republiky, všetkých ministrov vlády, vybraných tajomníkov ÚV KSČ, predsedov krajských národných výborov, vojenskej komisie obrany ÚV KSČ a jej krajských pobočiek, štábov Civilnej obrany až po predsedov odborov a odborových organizácií. Väčšina schválených úloh mala byť splnená do 1. októbra 1961. Okruh funkcionárov, ktorí mali zabezpečiť plnú pripravenosť štátu na možný vojenský konflikt, naznačuje, že išlo o široký okruh otázok prípravy, ktoré možno rozdeliť do viacerých skupín. Prvému tajomníkovi ÚV KSČ a prezidentovi republiky uznesenie politbyra ÚV KSČ uložilo spracovať do 1. októbra 1961 vojnový variant plánu obrany a ochrany. Tajomníkovi ÚV KSČ Brunovi Köhlerovi vyhodnotiť plnenie hlavných zásad riadenia ČSSR počas brannej pohotovosti v komisii vytvorenej na ÚV KSČ, vyriešiť ukrytie a rozptýlenie ústredných stranických a štátnych orgánov. Komisiám obrany krajských výborov KSČ zabezpečiť potreby ubytovania vojsk v prípade vojny. Minister národnej obrany B. Lomský mal uskutočniť opatrenia na zvýšenie bojovej a mobilizačnej pohotovosti v armáde, zabezpečiť dokončenie objektov pre veliteľské stanovište zväzkov protivzdušnej obrany štátu (PVOS), aby od 1. septembra 1961 mohlo byť uskutočnené velenie, na zabezpečenie krytia štátnych hraníc so SRN dokončiť najnutnejšie obranné zariadenia v prvom pásme obrany, zabezpečiť ich dokončenie. Minister obrany dostal povolenie odobrať pre potreby ozbrojených síl v prípade mobilizácie osobné automobily zo súkromného sektoru bez obmedzenia,

13 PERNES, ref. 3, s. 223.

14 SNA, f. ÚV KSS, I. taj. K. Bacílek, šk. 19. Uznesení 155. schůze Politického byra ÚV KSČ z 18. 7. 1961.

a zo štátneho sektoru v rozpätí od 20 do 50 % (automobily nákladné, osobné, špeciálne, traktory). Obrana v spolupráci s ministerstvom dopravy a spojov (Františkom Vlasákom) mala zabezpečiť východoslovenský náhradný prekladový priestor a prečerpávanie pohonných hmôt v prípade narušenia stacionárnych staníc. Pre prípad vojny mali byť pripravené okľukové železničné spoje a obnovovacie jednotky s využitím mobilizačných rezerv. Počítalo sa s uvedením nových diaľkových káblov, núdzovej telekomunikácie a rádiokomunikačnej prevádzky. Poľnohospodárstvo, lesné a vodné hospodárstvo (minister Vlastimil Krutina) boli oboznámené s tým, aby nepočítali do konca roka 1961 s výpomocou ozbrojených síl, aby mobilizovali vnútorné zdroje pracovných síl v družstvách z radov žien a mládeže a neboli potrebné výpomocné brigády ani z priemyselných závodov.

Zabezpečenie bojovej pripravenosti armády a ďalších zložiek predpokladalo dovoz súprav rádiolokátorov rôznych druhov, Geiger-Müllerových trubíc pre dozimetre, ale tiež vojenskej techniky (vrtuľníkov, transportérov).

Dôležitú súčasť zabezpečenia bojovej pripravenosti na vojnový konflikt predstavovali úlohy uložené ministrom rezortov, ktoré sa priamo podieľali na zbrojnej výrobe v celej republike: všeobecného strojárstva (Karel Poláček), ťažkého strojárstva (Josef Reitmajer), hutného priemyslu a rudných baní (Miroslav Šmok), chemického priemyslu (Jozef Púčík), palív a energetiky (Oldřich Černík). Šlo o rozsiahle opatrenia v uvedených rezortoch, ktoré mali urýchliť výrobu munície, náhradných dielov a ďalších komodít, ktorých mimoriadne situácie vyžadujú nadmerné množstvá. V uznesení politbyra sa konkrétne uvádzalo: dokončenie vývoja 7,62mm náboja s oceľovým jadrom tak, aby do konca roka 1961 bolo vyrobených 8,7 milióna kusov, výroby pancierovky P-27, laborácie munície pre 82 mm bezzáklzový kanón, výroby a dodávok zameriavačov pre protiletadlové kanóny, náhradných dielov pre tank T-54 A, stíhacie lietadlá MiG-19S, leteckých rakiet, terénnych automobilov V3S, obrnených transportérov TOPAS. Príprava na ozbrojený konflikt sa dotýkala aj spotrebného priemyslu a zdravotníctva, rezortov, ktoré zabezpečovali výrobu potravinových konzerv, liekov, zdravotného materiálu a krvných konzerv. Urýchliť dopravu skladov pohonných hmôt uložilo politbyro ministrom chemického priemyslu, aby do 1. októbra pripravilo uskladnenie 75 000 ton pohonných hmôt. Prípravy na vojnový konflikt uviedli do pohybu opatrenia štábov a jednotiek Civilnej obrany pre prípadnú evakuáciu 11 cieľových miest a na ochranu obyvateľstva celého štátu. Plán opatrení bol zameraný na priemyselné závody z hľadiska prechodu z mierového na vojnové hospodárstvo, s ktorým sa počítalo od októbra 1961.¹⁵

Prípravy na možný vojnový konflikt pokračovali aj po postavení berlínskeho múru 13. augusta 1961. Politické byro ÚV KSČ, Vojenská komisia obrany ÚV KSČ, ministerstvo obrany a Generálny štáb ČSLA, vláda a ministerstvá priebežne kontrolovali opatrenia prijaté v júli 1961 a prijímali ďalšie. O vážnosti príprav na vojnu nasvedčuje rozhodnutie Politického byra ÚV KSČ o výrobe 9 ťažkých mostných súprav v roku 1961, mimo troch plánovaných už skôr. Ťažké mostné súpravy pre potreby obrany mali slúžiť na prepravu vojsk cez Vltavu a Labe v prípade napadnutia nepriateľom a zničenia hrádzi priehrad. V dôsledku toho by mohli prelomové vlny zničiť mosty na Vltave a Labe. Medzi opatrenia na minimalizovanie následkov v prípade konfliktu na vltavskej vodnej kaskáde počítalo

15 SNA, f. ÚV KSS, taj. P. David, šk. 2218. Uznesení 156. schůze Politického byra ÚV KSČ ze dne 27. 7. 1961. Kópia dokumentu obsahuje konkrétne opatrenia na 15 stranách tlačeneho textu.

uznesenie s vypustením vodných nádrží Orlík, Slapy a Lipno na nižšiu hladinu, aby neboli zatopené mestá vrátane Prahy. O konkrétnom termíne znižovania vodných hladín mala rozhodnúť Vojenská komisia obrany ÚV KSČ.

Vysoké nároky na množstvo ocele a ďalších materiálov na výrobu ťažkých mostných súprav predpokladali odsunutie výroby oceľových konštrukcií pre rôzne závody a presun na rok 1962. Napokon bol plán pozmenený tak, že v roku 1961 mali byť vyrobené tri ťažké mostné súpravy nad plán. Na výrobe ťažkých mostných konštrukcií participovali predovšetkým Vítkovické železiarne Klementa Gottwalda v Třinci. Slovenské lodenice v Komárne mali zabezpečiť drevené podlahy vozovky a obrubníky.¹⁶

Porada ministrov obrany členských štátov Varšavskej zmluvy 8. – 9. septembra 1961 vo Varšave za účasti náčelníkov generálnych štábov a hlavného veliteľa spojených ozbrojených síl maršala Grečka uložila náčelníkovi generálnych štábov armád členských štátov v každej krajine prijať opatrenia na zvýšenie obranyschopnosti.

V ČSSR opatrenia na zvýšenie bojovej pohotovosti, ktoré ČSĽA uložil hlavný veliteľ spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy maršal Grečko na zasadaní ministrov obrany vo Varšave 8. – 9. septembra, predložil minister národnej obrany armádny generál B. Lomský Vojenskej komisii obrany ÚV KSČ na schválenie. Vojenská komisia ich schválila a súčasne urobila kontrolu plnenia úloh na zvýšenie bojovej pohotovosti prijatých v júni – júli 1961 Politickým byrom ÚV KSČ a Vojenskou komisiou obrany ÚV KSČ začiatkom septembra. Vojenská komisia obrany uložila A. Novotnému informovať krajských tajomníkov KSČ o vojenskom cvičení na území ČSSR v dňoch 14. septembra až 12. októbra 1961, počas ktorého sa plánoval presun sovietskych vojsk a ich pobyt aj po skončení cvičenia vo vojenskom priestore Mimoň – Libava. Ministrovi národnej obrany uznesenie Vojenskej komisie obrany uložilo vydať do 20. septembra 1961 rozkaz na zabezpečenie trvalej bojovej pohotovosti ČSĽA, zvýšenie bdelosti a ostrážitosti. Okrem toho poveriť dokončenie chránených stanovíšť pre straníckych a vládnych činiteľov uvádzaných pod kódovým označením K-116 a „S“, minister dopravy a spojov F. Vlasák mal v krátkych termínoch preveriť spojovaciu techniku a pripraviť odovzdanie vedení a spojovacích prostriedkov pre potreby ministerstva obrany a spojeného velenia Varšavskej zmluvy. Podpredseda vlády a predseda štátnej plánovacej komisie O. Šimůnek v súčinnosti s ministrom obrany Lomským mali zabezpečiť dokončenie a úpravu skladov pre špeciálne strelivo a špeciálne pohonné hmoty a vyčlenenie zásob pre Sovietsku armádu (dve divízie, ktoré sa mali zúčastniť vojenského cvičenia od polovice septembra do polovice októbra 1961).¹⁷

V ČSĽA bola vyhlásená bojová pohotovosť 2. stupňa rozkazom ministra obrany už 9. augusta 1961. Na zabezpečenie bojovej pohotovosti boli na obdobie troch mesiacov ponechaní vojaci základnej služby 2. ročníka, ktorým sa mal skončiť výkon služby pri 7. armáde protivzdušnej obrany (PVOS), 1. samostatnom leteckom zbore, spojovacom pluku ZS GŠ ČSĽA, protirádiových a automobilových práporoch MNO, strážnych útvaroch, ako aj všetci lekári. Súčasne boli povolaní aj vojaci zo zálohy. Zo základnej služby boli prepustení vojaci 2. ročníka, ktorí pracovali v povrchových baniach a hutníckych prevádzkach (Vítkovické železiarne, Třinecké železiarne, SONP Kladno a Královodvorské železiarne) a na ich miesta povolaní nováčikovia. Na vojnové počty 1. a 4. armády boli pre-

16 NA, f. ÚV KSČ, 02/2. Uznesenie Politického byra ÚV KSČ prijaté 5. 9. 1961.

17 VÚA-VHA Praha, f. Vojenská komisia obrany ÚV KSČ, šk. 4. Zasadanie 14. 9. 1961.

vedené tankové a motostrelecké divízie, útvary protitankového delostrelectva, ženijného a spojovacieho vojska. V 2. vojenskom okruhu na vojnové počty bola prevedená 3. a 14. motostrelecká divízia, 205. protitanková brigáda a spojovacie útvary. Na vojnové počty prešli všetky útvary protiletadlového delostrelectva 7. armády PVOS.

Aby nebolo potrebné povolávať ďalších dôstojníkov zo zálohy, rozhodlo velenie armády nariadením náčelníka generálneho štábu 6. septembra 1961 zaradiť poslucháčov posledných ročníkov vojenských učilíšť, poslucháčov prvej fakulty Vojenskej akadémie A. Zápotockého a časť dôstojníkov stáleho stavu vojenských škôl na funkcie vo vojskách na obdobie september až december 1961. Súčasne zo škôl bola odvelená časť politických pracovníkov na doplnenie politického aparátu vojsk. Z poslucháčov 3. a 5. ročníka Vojenskej politickej akadémie K. Gottwalda nariadenie náčelníka GŠ uložilo pre 165 poslucháčov vykonávať dlhodobú sťaž u vojsk.¹⁸

Opatrenia na zvýšenie obranyschopnosti ČSLA prijaté na schôdzi ministrov obrany vo Varšave sa mali realizovať do 1. novembra 1961. Dotýkali sa širokého okruhu otázok kontroly stavu pripravenosti a kontroly armády na možný vojenský konflikt. Hlavný veliteľ spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy pre ČSLA uložil preveriť stav bojovej techniky a výroby vojenskej techniky v čase vojny. Ďalej vzhľadom na nedostatok raketovej techniky uložil neznížiť výrobu klasického delostrelectva (122 mm húfníc a 100 mm kanónov), preveriť plány bojového poplachu s vyvedením vojsk do záložných priestorov, preveriť mobilizačné plány a skrátiť ich termíny, naplniť materiálové zásoby pre jednotlivé stupne velenia ČSLA, pripraviť improvizované mosty z riečnych člnov a vytvoriť zálohy mostových súprav (spolu s výrobou ťažkých mostových súprav, čo sa spomína na inom mieste), preveriť organizovanie vojenských spojovacích súprav, vytvoriť dve cestné brigády, jednu mostovú brigádu a tri prápory letiskového zabezpečenia, na zvýšenie bdlosti a ostrážitosti vo všetkých útvaroch a zväzkoch určovať pohotovostné jednotky, obmedziť dovolenky dôstojníkov a opúšťanie posádok na jeseň.¹⁹

Vojenské cvičenie plánované na obdobie od 24. septembra do 12. októbra 1961 sa uskutočnilo v súčinnosti s vojskami Varšavskej zmluvy a za účasti dvoch divízií Sovietskej armády na celom území ČSSR. Na cvičenie boli povolaní aj vojaci v zálohe (30 568). Civilný sektor mal zabezpečiť 2 574 nákladných áut a 398 strojov pre cestné práce.²⁰ Odčerpanie pracovných síl (mužov) na vojenské cvičenie a automobilovej techniky, prirodzene, spôsobili nedostatky v hospodárstve. Okrem toho Politické byro ÚV KSČ už koncom júna 1961 rozhodlo, aby sa nepovolali vojská na letné a jesenné poľnohospodárske práce. Brigádnická výpomoc vojakov poľnohospodárom počas ťažkých a jesenných zberových prác predstavovala dôležitú každoročnú súčasť pomoci pre ekonomicky slabé jednotné roľnícke družstvá a štátne majetky. Poľnohospodári by bez armády ťažko zvládli poľnohospodárske práce.

Príprava na možný vojenský konflikt počas Berlínskej krízy v roku 1961 obsahovala aj opatrenia na ochranu obyvateľstva vysťahovaním z ohrozených priestorov tzv. cieľo-

18 VÚA-VHA Praha, f. MNO, sekr. náč. HPS, 1961, šk. 91. Informácia náčelníka Hlavnej politickej správy ČSLA genmjr. V. Prchlíka pre súdr. Antonína Novotného.

19 VHA, f. Vojenská komisia obrany ÚV KSČ, zasadanie 14. 9. 1961, šk. 4, Opatrenia nariadené hlavným veliteľom spojeneckých ozbrojených síl na zvýšenie bojovej pohotovosti.

20 VHA, f. Vojenská komisia obrany ÚV KSČ, šk. 4, List A. Novotného tajomníkom KV KSČ.

vých miest v rozsahu 2,5 mil. osôb v krátkom čase. Okrem toho bol vypracovaný návrh na rozmiestnenie a zabezpečenie činnosti stranických a štátnych riadiacich orgánov počas obrannej pohotovosti štátu. Plán predpokladal do 15. októbra 1961 premiestniť zredukované oddelenia ÚV KSČ a ministerstiev dôležité z hľadiska obrany a vojnového hospodárstva. Okrem toho aj pre pracovníkov ÚV KSČ, ÚV KSS, kancelárie prezidenta republiky, kancelárie predsedu vlády, vybraných ministerstiev, krajských stranických orgánov, ústredných orgánov Národného frontu a ďalších ústredných orgánov. Pre ústredné stranické a štátne orgány boli pripravené alternatívne a záložné priestory, napríklad pre ÚV KSČ prvým priestorom na evakuáciu bolo chránené stanovište K-116, druhým Jihlava tretím záložným Podbrezová. Evakuácia SNR sa mala uskutočniť do budov na ulici F. Kráľa v Bratislave, do Nitry alebo Podbrezovej. Vojenská komisia ÚV KSČ uložila tajomníkovi B. Köhlerovi do 30. septembra pripraviť návrh na evakuáciu rodín vedúcich stranických funkcionárov.²¹

Z hľadiska príprav na vojnu dôležité miesto mali vypracované zásady pre činnosť ministerstiev, čs. hospodárstva, národných výborov, ministerstva hutného priemyslu a rudných baní. Zásady predložené Vojenskej komisii obrany ÚV KSČ predstavovali fakticky koncepciu fungovania zbrojnej výroby a vojnového hospodárstva po vypuknutí konfliktu.²²

Prípravy na možný vojnový konflikt počas Berlínskej krízy v lete a na jeseň roku 1961 svojim komplexným poňatím opatrení v priemyselných odvetviach, pripravách na vojnové hospodárstvo, kontroly mobilizačných plánov a plánov evakuácie obyvateľov a rozptylu pracovníkov vedúcich orgánov komunistickej strany na ústrednej a krajskej úrovni a pracovníkov štátnych orgánov, spolu s vyhlásením bojovej pohotovosti druhého stupňa v armáde, boli takého rozsahu, že nemali obdobu v predchádzajúcom období od skončenia druhej svetovej vojny. Berlínska kríza vypukla v čase, keď Československo zápasilo s príznakmi hospodárskej krízy. Náklady spojené s opatreniami na zabezpečenie obranyschopnosti počas Berlínskej krízy si vyžiadali zvýšenie výdavkov navyše u MNO o 421. mil. Kčs na vojenskú techniku, potraviny, pohonné hmoty a iné. Okolo 35 mil. korún boli vyššie výdavky na investičnú výstavbu a 50. mil. navyše na mzdy vojakov prvého ročníka povolaných o mesiac skôr a pre vojakov druhého ročníka prepustených do zálohy neskôr. Ministerstvo vnútra malo vyššie výdavky o 138 mil. korún a Ministerstvo dopravy o 60 mil. korún. K neplánovaným výdavkom súvisiacim so zabezpečením obrany počas Berlínskej krízy vo výške cez 700 mil. Kčs²³ treba prirátat aj finančné straty spôsobené odvodom vojakov prvého ročníka o mesiac skôr, predĺžením vojenskej služby vojakom druhého ročníka a povolaním záloh. Neplánované výdavky boli takého rozsahu, že prehĺbili vznikajúcu hospodársku krízu na začiatku 60. rokov.

21 VHA, f. Vojenská komisia obrany ÚV KSČ, šk. 16. Návrh na rozmiestnenie a zabezpečenie činnosti stranických a štátnych riadiacich orgánov za obrannej pohotovosti štátu.

22 VHA, f. Vojenská komisia obrany ÚV KSČ, šk. 16.

23 LÁNÍK, J.: Druhá Berlínska kríza a reakcie ČSLA na výstavbu Berlínske zdi. II. časť. In: *Historie a vojenství*, roč. LX, číslo 3, 2011, s. 81.

3.

Kubánska kríza, jej priebeh a dôsledky

Porovnanie mechanizmu rozhodovania N. S. Chruščova s jeho predchodcom J. V. Stalinom ukazuje, že mnohé spoločné črty vyplývali z povahy sovietskeho systému uplatňovania vedúcej úlohy komunistickej strany v spoločnosti. Politické byro ÚV KSSZ ako najvyšší stranický orgán sa schádzalo častejšie ako za Stalina, ale zásadné rozhodnutia o vnútornej a zahraničnej politike boli často prijímané bez prihliadnutia na názory členov politbyra, ktorí ich z obáv o vlastné postavenie často ani nevyslovovali. Odlišné, alebo protichruščovské názory boli trestané odvolaním z funkcie a následným presídlením z Moskvy na Sibír alebo do strednej Ázie s pridelením funkcie riaditeľa priemyselného závodu. Chruščov netrestal svojich odporcov väzením alebo dokonca odsúdením na smrť. Chruščovská interpretácia predchádzajúcej doby sa zakladala na pripísaní „zločineckej politiky“ L. Berijovi a Stalinovi. Systémové chyby sovietskeho režimu v Chruščovovom výklade sa nepripúšťali. Chruščov kumuloval dve najvyššie funkcie v sovietskom štáte – prvého tajomníka ÚV KSSZ a predsedu rady ministrov. V zahraničnej politike Chruščov predkladal neočakávané a avanturistické návrhy a rozhodnutia so zámerom dosiahnuť rýchly a rozhodujúci úspech v politicko-vojenskej a hospodárskej konfrontácii so Západom, najmä USA.

Konfrontačné postoje k Západu, ktoré mali dobové pomenovanie *mierové súťaženie*, mali viaceré svoje korene. V prvom rade pramenili z precenenia vojenskej strategickkej sily ZSSR nad USA koncom 50. rokov. Prvotný sovietsky náskok s balistickou raketou, ktorá do vesmíru vyniesla družicu roku 1957, americká strana rýchlo vyrovnala a začiatkom 60. rokov už mala prevahu. Tento nepomer sa Chruščov pokúsil vyrovnáť rozmiestnením rakiet stredného doletu na Kube. Rakety s doletom 2 000 – 4 500 km, ktoré mali byť rozmiestnené na Kube, by mohli zasiahnuť juhovýchod a východ USA, kde sa nachádzajú veľké priemyselné a administratívne centrá. Rakety stredného doletu s jadrovými hlavicami mali nahradiť nedostatok sovietskych medzikontinentálnych rakiet. Zámer rozmiestniť rakety na Kube neskôr Chruščov vysvetľoval tak, že mali odstrašiť USA od prekvapivej vojenskej akcie proti Castrovej vláde na Kube.

Po neúspešnej invázii proticastrovských síl v apríli 1962 v Zátok svíň¹ na Kube sa Moskva domnievala, že USA vtrhnú na Kubu. V čase pred Kubánskou krízou Chruščov v úzkom kruhu hovoril, že rakety na Kube „budú ježkom v amerických nohaviaciach“. Inak povedané, rakety mali vyjadrovať stav amerického znepokojenia.

Sovietske vedenie v prístupe ku Kube spočiatku volilo opatrný prístup. Od víťazstva F. Castra po jeho vstupe do Havany v januári 1959 verbálne podporovalo Castrov re-

1 Víťazstvo v Zátok svíň dosiahli Kubánci aj zásluhou informácií, ktoré Moskva získala od guatemalských komunistov, ktoré cez Mexiko odovzdala Kube niekoľko dní pred inváziou. Pozri FURSENKO, A. A.: Problémy izučeniija Kubinskogo krizisa. In: *Cholodnaja vojna 1945 – 1963*. Moskva 2003, s. 585.

žim, potom nasledovalo nadviazanie obchodných kontaktov a diplomatických stykov. Až potom poskytlo politickú, hospodársku a vojenskú podporu. Sovietska podpora rástla priamo úmerne tomu, ako eskalovalo napätie vo vzťahoch Kuby a USA. V máji 1960 ZSSR a Kuba nadviazali diplomatické styky. Znárodnenie rafinérskych spoločností USA na Kube v júli 1960 malo za následok protiopatrenia v podobe skrátenia dovozu kubánskeho cukru do USA. Odmietnuté množstvo vyváženého kubánskeho cukru odkúpil Sovietsky zväz, a tým otvorene podporil kubánsky režim. N. S. Chruščov kubánskych predstaviteľov ubezpečil, že v prípade vojenského napadnutia ZSSR poskytne Kube potrebnú pomoc. Napätie kubánsko-americké vzťahy vyústili na začiatku roku 1961 do prerušenia diplomatických stykov, pričom zastupiteľský úrad ČSSR vo Washingtone zastupoval Kubu v diplomatických vzťahoch. Vyloďenie okolo tisíc proticastrovských odporcov v Zátok svíň na Playa Girón a Playa Larga na Kube 17. apríla 1961 poskytlo F. Castrovi príležitosť, aby ďalej rozvinul vzťahy v hospodárskej a vojenskej oblasti so ZSSR a ČSSR.

Československo malo diplomatické a obchodné vzťahy s Kubou už v medzivojnovom období, počas vojny neboli prerušené a trvali až do roku 1948. Na Kubu vyvážalo sklo, papier, slad, textil, výrobky zo železa a dovážalo tabak, bavlnu, kožu. Spomedzi všetkých štátov sovietskeho bloku vrátane ZSSR Československo malo v minulosti najrozvinutejšie vzťahy nielen s Kubou, ale aj s ďalšími štátmi Latinskej Ameriky. Len niekoľko dní potom, čo Kubu uznal Sovietsky zväz, uznalo ju aj Československo v roku 1959, a vo februári 1960 politbyro ÚV KSČ schválilo zriadenie Čs. veľvyslanectva v Havane. Obchodné styky s Kubou v minulosti predurčili Československo na to, aby bolo „predĺženou rukou“ prenikania ZSSR do krajiny „pod americkými oknami“. Nákup čs. zbraní sa do roku 1960 uskutočňoval prostredníctvom tretích krajín. V júni 1960 bola v Havane podpísaná československo-kubánska hospodárska a vojenská zmluva o dodávkach čs. špeciálneho materiálu (zbraní). Výrazom rozširovania vzájomných kontaktov boli návštevy kubánskych predstaviteľov v Československu, napríklad Raúla Castra, Ernesta Guevaru, stretnutie prezidenta A. Novotného s F. Castrom v New Yorku pri príležitosti Valného zhromaždenia OSN a iné. Všetky tieto stretnutia boli príležitosťami na rokovania o úveroch a ďalších formách pomoci Kube.

V súvislosti s otvorením výstavy *Československo – krajina priateľov v Havane* v júni 1961 Kubu navštívila čs. vládna delegácia, ktorú viedol podpredseda vlády a predseda Slovenskej národnej rady Rudolf Strechaj, jej členmi boli minister všeobecného strojárstva K. Poláček, námestníci ministra ťažkého strojárstva a zahraničného obchodu.. Zloženie delegácie nasvedčovalo, že cieľom boli obchodné rokovania, respektíve československá pomoc Kube v oblasti strojárstva. Zo správy, ktorú predložili Politickému byru ÚV KSČ po skončení návštevy, sa dozvedáme o niektorých skutočnostiach života na Kube. Napríklad, že americké embargo spôsobilo veľký nedostatok surovín, z tohto dôvodu bolo okolo 200 000 nezamestnaných a mnohé závody neboli v prevádzke. Kuba aj na začiatku 60. rokov trpela veľkou negramotnosťou, ktorú sa usiloval riešiť štátny výbor na odstránenie analfabetizmu. Na jej likvidáciu sa pripravovalo v osobitných strediskách niekoľko tisíc učiteľov. Nedostatok surovín a vysoká negramotnosť v značnej miere obmedzovali možnosti čs. pomoci. Čs. delegácia počas návštevy navrhla výstavbu automobilového závodu. Od tohto návrhu ustúpila vzhľadom na nedostatok kádrov a navrhla výrobu motocyklov, montovanie nákladných áut a výrobu

traktorov. Ale ani táto výroba sa nerozbehla, lebo na jar roku 1962 sa musela Kuba brániť invázii zo Spojených štátov a na jeseň vznikla kríza v súvislosti s rozmiestnením sovietskych rakiet stredného doletu.

Výsledkom čs. vládnej návštevy na Kube bolo poskytnutie pomoci, ktorá pozostávala z dodávok špeciálneho materiálu (zbraní) pre ňu, o čom bol podpísaný protokol. Ďalej Československo poskytlo Kube úver 40 mil. USD ako hospodársku pomoc na výstavbu elektrární a priemyselných závodov. Počas návštevy jej čs. delegácia odovzdala ako dar autobus s röntgenovou súpravou v hodnote 317 000 Kčs.²

Približne o rok neskôr, 18. októbra 1962, Politické byro ÚV KSČ prerokovalo správu o hospodárskej pomoci Kube vrátane dodávok špeciálneho materiálu. Schôdza politbyra súhlasila so začatím rokovania o úprave platobných podmienok za dodávky špeciálneho materiálu (zbraní) Kube v predchádzajúcom období (1960 – 1961) v hodnote 32,9 mil. Kčs a navrhla ich odpustiť. Tiež navrhla odpustiť platby za technickú pomoc vo výške 6,75 mil. Kčs a napokon aj splátky špeciálnych materiálov (zbraní) sovietskeho pôvodu vyrobených v ČSSR vo výške 46,5 mil. Kčs. Politbyro navrhlo, aby ČSSR poskytla Kube úver vo výške 288 mil. Kčs na 20 rokov a dodávky špeciálnych materiálov (zbraní). Kuba sa zaviazala splácať pôžičku dodávkami cukru (215 000 ton) a farebnými kovmi.³

Úvahy o rozmiestnení sovietskych rakiet na Kube sa začali na jar 1962 v úzkom kruhu medzi Chruščovom, ministrom obrany Malinovským, Mikojanom a Birjuzovom (veliteľom strategických raketových vojsk ZSSR). Koncom mája sovietska delegácia prezentovaná ako skupina poľnohospodárskych odborníkov v zložení maršal Birjuzov, Rašidov (člen sov. politbyra a prvý tajomník ÚV KS Uzbekistanu) a Alexejev-Šitov (zástupca tlačovej agentúry) navštívila Kubu. Najprv sa stretla s Fidelom a Raúлом Castrom a potom aj s komandantom Ernestom Guevarom, prezidentom Dorticosom a náčelníkom generálneho štábu Hernadesom, s ktorými rokovali o rozmiestnení sovietskych rakiet na Kube. Kubánski predstavitelia vyslovili súhlas s vyslaním expedičného zboru a rozmiestnením rakiet. Koncom júna 1962 bola podpísaná sovietsko-kubánska dohoda, ktorú parafovali maršal Malinovskij a Raúl Castro.

Prípravy na vyslanie expedičného zboru a rozmiestnenie sovietskych rakiet sa začali po návrate sovietskej delegácie z Kuby koncom mája 1962. Začala sa príprava operácie *Anadyr*, čo bolo krycie označenie dopravy a rozmiestnenia sovietskych vojsk na Kube, jadrom ktorých boli pluky rakiet stredného doletu, zariadenia na ich odpaľovanie, ďalej raketové pluky s mobilnou základňou, technická podpora na dovoz hlavíc z bunkrov k raketám. Na ochranu mali slúžiť protiletadlové pluky, vrtuľníkový pluk, letka MiG-21, letka bombardérov IL-28 a ďalšie sily. Vyslané jednotky podliehali výlučne sovietskej vláde. Za veliteľa expedičných síl bol menovaný generál ZSSR Plijev, ktorý v čase druhej svetovej vojny velil jazdeckej jednotke a podieľal sa na oslobodení Slovenska. V júni 1962 generál Issa A. Plijev ako veliteľ severokaukazského vojenského okruhu vydal rozkazy na potlačenie sociálnych nepokojov

2 NA, f. ÚV KSČ 02/2, sv. 313, a. j. 398, b.7. Pobyť čs. vládnej delegácie na Kube v dňoch 3. – 19. 6. 1961.

3 NA, f. ÚV KSČ 02/2, sv. 367, a. j. 467, b.4. Správa o čs. hospodárskej pomoci Kube z 18. 10. 1962.

v Novočerkasku. Počas nepokojov na námestí Novočerkaska zastreli 23 mladých ľudí a 87 zranili.⁴ Expedičný zbor, ktorému velil I. Plijev, počítal 50 874 vojakov a bol dopravený na lodiach, s krytím, že lode prevážajú poľnohospodárske stroje. Vojaci boli umiestnení v podpalubí a von mohli iba v noci.

V auguste 1962 sa v kubánskych prístavoch objavili sovietske jednotky a v polovici októbra už boli namontované odpaľovacie zariadenia pri San Cristobale. Ale ani v tomto období sa odpaľovacie zariadenia nekompletizovali s jadrovými hlavicami, lebo sa pod prísnu kontrolou uskladňovali osobitne. Doprava loďami cez Atlantický oceán sa maskovala ako doprava poľnohospodárskych strojov. Ale inštaláciu odpaľovacích zariadení sa nepodarilo utajiť. Americké výzvedné lietadlo U-2 ich objavilo pri San Cristobale skôr, než boli všetky nainštalované. 16. októbra americká spravodajská služba CIA oficiálne informovala prezidenta J. F. Kennedyho a vládu USA o fotografiách získaných špionážnym lietadlom. Týmto momentom sa začala kríza s nedozernými možnými dôsledkami jadrovej vojny. Prítomnosť sovietskych rakiet s jadrovými hlavicami na Kube považovala americká strana za ohrozenie svojej bezpečnosti.

Rozmiestňovanie sovietskych rakiet na Kube bolo prekvapením pre americkú stranu, pretože v septembri 1962 sovietsky veľvyslanec v USA Anatolij Dobrynin amerických predstaviteľov ubezpečoval, že na Kube nebudú žiadne sovietske rakety. N. S. Chruščov osobne i verejne ubezpečoval J. Kennedyho, že niečo podobné sa nestane. Od 16. októbra, keď prezident Kennedy od CIA dostal fotografie o raketách, nepretržite zasadal Excomm (Výkonný výbor Rady národnej bezpečnosti), ktorého členmi boli najbližší prezidentovi pracovníci. V Excomm-e existovali dva rozdielne názory na riešenie krízy, a to blokádou a vojenským úderom s argumentom, že blokáda neodstráni ani nezabráni v pokračovaní prác na kompletizovaní rakiet, ktoré v priebehu týždňa mohli byť pripravené na odpálenie. Išlo o 16 až 23 rakiet s doletom 1 500 km namierené na konkrétne americké mestá. 17. októbra prezidenta Kennedyho navštívil sovietsky minister zahraničných vecí A. Gromyko, a ten prezidenta ubezpečoval, že dodávané zbrane Kube majú defenzívny charakter a nemôžu byť hrozbou pre USA. Stalo sa tak v čase, keď Kennedy mal v rukách nezvratné dôkazy o prítomnosti rakiet. Až 20. októbra prezident USA rozhodol o blokáde (karanténe), a túto skutočnosť oznámil v televízii svojim občanom. Opatrenia na odvrátenie hrozby pozostávali z nasledovných krokov: vrátenie sovietskych lodí prevážajúcich rakety zo vzdialenosti 800 a neskôr 500 míľ od Kuby, vyhlásenie pohotovosti amerických ozbrojených síl, vrátenie na Guantanamo-americkú základňu na Kube, odpálenie rakety z Kuby na územie USA bude považované za útok ZSSR proti USA, zvolanie rokovania Organizácie amerických štátov a mimoriadneho zasadania Bezpečnostnej rady OSN so žiadosťou demontáže sovietskych rakiet z Kuby, výzvy N. Chruščovovi, aby zastavil a eliminoval nezodpovedné a provokatívne ohrozenie svetového mieru a stiahol rakety.⁵ Súhlas s blokádou potvrdili všetky štáty Organizácie amerických štátov a poprední politici západnej Európy. Na zasadnutí Bezpečnostnej rady OSN 23. októbra americký veľvy-

4 TAUBMAN, Wiliam: *Chruščov. Človek a jeho doba*. Praha : BB Art, 2005, s. 516. Nepokoje v Novočerkasku a ďalších ruských mestách vznikli v dôsledku zvýšenia cien potravín zhruba o 25 percent od 1. júna 1962 a zvýšenia pracovných noriem v priemyselných závodoch.

5 MICHÁLEK, S.: Karibská raketová kríza, 13 dní, ktoré /naozaj/ otriasli svetom. In: *História*, roč. 5, 2005, č. 6, s. 13.

slanec pri OSN verejne konfrontoval sovietskeho veľvyslanca Valeriana Zorina o dôkazoch sovietskych rakiet na Kube, prítomnosť ktorých popieral. Trápná situácia pre sovietskeho diplomata nastala potom, keď americký veľvyslanec pri OSN Adlai Stevenson odovzdal generálnemu tajomníkovi OSN U Thantovi fotografie s raketami na Kube. Úsilím Kennedyho a zástancov blokády (karantény) bolo predísť nukleárnej katastrofe a dať Chruščovovi priestor, aby mohol vycúvať z nepríjemnej situácie.

Eskalácia napätia nastala potom, keď prezident Kennedy oznámil americkej a svetovej verejnosti embargo (blokádu) Kuby, ktorá vstúpila do platnosti 24. októbra. Súbežne s tým minister obrany McNamara spustil mechanizmus bojovej pohotovosti americkej armády. Začalo sa premiestňovanie amerických pozemných elitných jednotiek do blízkosti Kuby. V Karibskom mori sa sústreďovalo mohutné americké loďstvo. Strategické letectvo USA začalo krúžiť nad Atlantikom s nosičmi jadrových zbraní. Ponorky s raketami Polaris a ďalšími balistickými raketami sa pohybovali v severnom Atlantiku. Do bojovej pohotovosti bola uvedená 6. americká flotila v Stredozemnom mori a 7. flotila v Pacifiku.

Kubánske vojská obklúčili americkú základňu Guantanamo. Do pohotovosti boli uvedené vojská Varšavskej zmluvy. Sovietske politbyro permanentne zasadalo a prijímalo vyhlásenia pre verejnosť. Najvyššia bojová pohotovosť s uvedením strategických zbraní vytvorila situáciu, že aj najmenšie nedorozumenie alebo konflikt mohli vyústiť do jadrovej vojny. Karanténu vyhlásenú prezidentom USA sovietska propaganda a propaganda v štátoch sovietskeho bloku vysvetľovala ako úsilie USA ponížiť Sovietsky zväz a zákaz nepokračovať v plavbe do kubánskych prístavov a zostať na širom mori Atlantického oceánu. Pritom podstata krízy, dôvody, prečo vznikla, boli utajené. Sovietska propaganda sa usilovala vzbudiť dojem, že osudové rozhodnutie o obrane Kuby bolo prijaté na žiadosť Kuby. Pravdou bolo, že F. Castro súhlasil s rozmiestnením rakiet na svojom území, ale nemal žiadny vplyv na riešenie krízy, ktorá vznikla.

O prítomnosti sovietskych rakiet na Kube bola informovaná len úzka časť sovietskeho vedenia, a to členovia politbyra ÚV KSSZ a vybraní armádni činitelia (minister obrany maršal Malinovskij, veliteľ raketových vojsk maršal Birjuzov a niektorí ďalší priamo zainteresovaní na operácii *Anadyr*). Ale o raketách nevedel sovietsky veľvyslanec v USA Dobrynin a zástupca pri OSN Zorin. Keď sa otázka prítomnosti sovietskych rakiet prerokovávala na pôde OSN, sovietsky veľvyslanec pri OSN Zorin ich prítomnosť vehementne poprel.

Na ďalší vývoj udalostí mala rozhodujúci vplyv tajná diplomacia v podobe výmeny listov medzi J. Kennedym a N. Chruščovom. Okrem toho sovietsky rozvedčík G. Bolšakov sprostredkoval výmenu názorov medzi Chruščovom a Kennedym cez tajný kanál. Hlavný kontakt udržiaval G. Bolšakov s ministrom spravodlivosti a bratom prezidenta Robertom Kennedym.⁶ Prostredníctvom tajnej korešpondencie a tajného kanála obe strany zvažovali svoj ďalší postup, pretože možná jadrová vojna vyľakala Kennedyho i Chruščova. Hľadali cesty ústupu a kompromisov, ktoré napokon našli v tom, že Chruščov súhlasil s demontážou sovietskych rakiet na Kube pod kontrolou OSN a americká strana sa zaviazala, že zruší karanténu, nenapadne

6 FURSENKO, ref. 1, s. 594.

Kubu a stiahne svoje rakety z Turecka. 29. októbra dal maršal Malinovskij rozkaz demontovať rakety stredného doletu. Až 2. novembra A. Mikojan informoval F. Castra o tajnom sovietsko-americkom dialógu prostredníctvom výmeny listov. Stiahnutie rakiet bezprostredne oslavovala Moskva ako triumf „pokoja a múdrosti“ N. Chruščova, ktorý zachránil svet pred nukleárnou katastrofou.

Do tajných kontaktov medzi USA a ZSSR vstúpil aj rezident sovietskej rozviedky KGB A. S. Feklisov. Počas stretnutia Feklisova s americkým novinárom televízie ABC J. Skalim sa dohodli informovať Chruščova o tom, že americká strana je ochotná pristúpiť na kompromis za podmienok demontáže a stiahnutia sovietskych rakiet z Kuby pod dozorom OSN, súhlasí s podmienkou odvolania americkej blokády Kuby a záväzkom, že USA nenapadnú Kubu.⁷ Feklisov informoval Skaliho, že v prípade napadnutia Kuby môže ZSSR naviesť odvety na Západný Berlín. Táto informácia postúpená Kennedymu údajne zohrala dôležitú úlohu v prijatí sovietskeho návrhu.⁸

Ale s odstupom času aj bývalí sovietski generáli a diplomati vyjadrili nespokojnosť s riešením Kubánskej krízy, najmä s tým, že Chruščov tajne rozmiestnil rakety na Kube a potom pod americkým tlakom súhlasil s ich demontážou, čo sa posudzovalo (sov. diplomacia a generáli – pozn. M. Š.) ako pokorenie ZSSR a hrubá chyba sovietskeho lídra.⁹

„Epochálne alebo historické“ návrhy Chruščova spočívajúce v tom, že „imperialistom nemožno poskytnúť oddych v boji za víťazstvo komunizmu,“ tak často vyslovované v čase vlády N. Chruščova, nemali nádej na úspech, lebo vychádzali z nesprávneho hodnotenia situácie a protivníka. Tento aspekt sa plne vzťahuje na Chruščovove návrhy riešiť nemeckú otázku postavením Západného Berlína, a najmä vyvolanie Kubánskej krízy. Sovietske rakety na Kube nijako nemohli prispieť k ozdraveniu medzinárodnej situácie po Berlínskej kríze v auguste 1961. V tejto súvislosti možno vysloviť domnienku, že Berlínska a Kubánska kríza majú súvislosť v tom, že Chruščov po neúspechu podpísať mierovú zmluvu s Nemeckom sa usiloval získať uznanie a podporu doma rozmiestnením rakiet stredného doletu na Kube. Touto akciou zrejme chcel zakryť aj veľké sociálne problémy, nespokojnosť obyvateľov so zvyšovaním cien potravín a zvýšením pracovných noriem v polovici roka 1962.

Kubánska kríza mala svoj vplyv na Československo a jeho armádu. Vyhlásenie bojovej pohotovosti ČSĽA sa uskutočnilo v noci z 22. na 23. októbra 1962 vyhlásením tretieho stupňa pohotovosti. Počas neho boli overené opatrenia, ktoré mali prípravný a preverujúci charakter bez toho, aby boli premiestňované vojská. Nasledujúci deň, tzn. 23. októbra, bola pohotovosť znížená na druhý stupeň v súvislosti s opatreniami spojeného velenia armád Varšavskej zmluvy. Pohotovosť druhého stupňa obsahovala opatrenia na ministerstve národnej obrany, v štáboch 1. a 4. armády a 2. vojenského okruhu, vo zväzkoch, útvaroch a vojenských správach boli preverované opatrenia na uvedenie do bojovej pohotovosti v kasárňach s tým, že vojaci z povolania neopúšťali

7 Neizvestnoje o rozvjazke Karibskogo krizisa. In: *Vojenno-istoričeskij žurnal*, 1990, č. 10, s. 37.

8 Tamže.

9 ISRAELJAN, Viktor: *Na frontoch chłodnojj vojny. Zapisky sovetskogo posla*. Moskva : Mir, 2003, s. 83.

svoje byty v čase mimo služby. Ďalej bolo preverované bojové rozdelenie pri bojovom poplachu, mobilizácii s pripravenosťou bojovej techniky a odvozom materiálu.¹⁰

V rámci pohotovosti druhého stupňa boli zdvojené dozorné služby na ministerstve obrany, vo zväzkoch a útvaroch. Preverovalo sa rýchle aktivovanie vojenskej radiačnej služby. Rádiotechnické jednotky zaujali postavenie na štátnej hranici. U predsunutých jednotiek pohraničných zväzkov 1. a 4. armády bol vyhlásený bojový poplach bez výjazdu z kasární. Do bojovej pohotovosti boli uvedené predsunuté skupiny zväzkov a útvarov letectva tak, aby boli pripravené na presun na určené mierové letiská. Bojový poplach bez výjazdu z kasární bol vyhlásený vo všetkých jednotkách a útvaroch, ktoré zabezpečovali ministerstvo národnej obrany. V určených posádkach boli aktivovaní pozorovatelia vzdušného priestoru, jednotky chemického a radiačného prieskumu. Generálny štáb ČSLA preveril všetky druhy technického spojenia. Vo všetkých zväzkoch a útvaroch sa uskutočnila kontrola stavu hlavných druhov vojenskej techniky s tým, aby boli dokončené rozpracované opravy a technika zaradená k bojovým jednotkám.¹¹ 23. októbra 1962 o 15.00 h bol pre 1. armádu vyhlásený bojový poplach. V rámci neho bola 13. tanková divízia v priebehu dvoch nocí presunutá do výcvikového priestoru Doupov, kde sa uskutočňovala bojová príprava. K 4. armáde bol v rámci bojového poplachu presunutý do priestoru Deštná 9. motostrelecký pluk, 6. delostrelecký oddiel, 4. tanková divízia a 4. technické opravovne, kde sa uskutočňovala bojová príprava. V 7. armáde protivzdušnej obrany štátu mali v pohotovosti druhého stupňa po jednej letke všetky stíhacie letecké pluky. Do bojovej pohotovosti v priestore Staréj Boleslavi bolo uvedených 190 bojaschopných rakiet. V 10. leteckej armáde boli do pohotovosti druhého stupňa uvedené tri stíhacie letky a v každom pluku letectva všetkých druhov bola v pohotovosti tretieho stupňa jedna letka. V generálnom štábe boli pripravení styční dôstojníci s dopravnými prostriedkami na doručenie operačnej dokumentácie.¹²

ČSLA bola počas Kubánskej krízy doplňovaná na plánované mierové počty z radov dôstojníkov a vojakov v zálohe. Podľa plánu mierových počtov chýbalo 5 013 dôstojníkov a 5 114 práporčikov. Vojaci, ktorí splnili základnú vojenskú službu, boli koncom septembra 1962 prepustení do zálohy, okrem tých, ktorí sa zúčastnili spojeneckého cvičenia v septembri a do zálohy boli prepustení po jeho skončení začiatkom októbra. Vzhľadom na to, že časť vojakov prvého ročníka nebola ešte vycvičená, bolo potrebné povolať 8 321 vojakov do funkcií špecialistov. Na zvýšenie bojovej pohotovosti v niektorých útvaroch a zväzkoch existoval plán povolania zo zálohy 46 465 vojakov na doplnenie na vojnový stav. Okrem toho bolo potrebné z národného hospodárstva odobrať 10 086 vozidiel.¹³ Z uvedeného počtu plán predpokladal späťne povolať pre 1. a 4. armádu 6 594 nedávno prepustených vojakov 2. ročníka, ďalších 17 564 zo zálohy a 3 047 vozidiel. Pre 2. vojenský okruh povolať zo záloh 4 033 osôb a 958 vozidiel. 10. letecká armáda potrebovala späťne povolať 1 149 vojakov 2. ročníka, 13 047

10 VHA, f. Vojenská komisia obrany ÚV KSČ (VKO), šk. 6. Správa o opatreniach prevedených v ČSLA 23. a 25. 10. 1962, ktorú predložil minister obrany B. Lomský Vojenskej komisii obrany ÚV KSČ. VKO na zasadnutí 25. 10. 1962 schválila celý rad opatrení v armáde a národnom hospodárstve.

11 Tamže.

12 Tamže.

13 Tamže.

vojakov zo zálohy a 2 885 vozidiel. Pre útvary ČSLA vyčlenené do československého frontu v rámci Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy sa plánovalo pre 13 útvarov späťne povolať z 2. ročníka 578 vojakov, zo záloh 11821 vojakov a 3 226 vozidiel. Plán predpokladal spolu povolať (pre 1. a 4. armádu 2. VO, útvary čs. frontu) 8 321 prepustených vojakov 2. ročníka, 46 465 vojakov zo zálohy a z národného hospodárstva odobrať 10 086 vozidiel. V prípade ďalšieho zostrovania medzinárodnej situácie prezident republiky mohol podľa branného zákona do mimoriadnej služby povolať na nevyhnutnú dobu sedem ročníkov zo zálohy a tiež motorové vozidlá. Predpokladané plány povolania vojakov zo zálohy neboli naplnené. Od 17. septembra 1962 bolo na šesťtyždňové cvičenie povolaných 5 485 vojakov, ktorých vystriedal ďalší turnus v rovnakom počte od 28. októbra 1962. Časť plánovaného počtu nahradili žiaci posledných ročníkov vojenských učilíšť a z krátkodobých kurzov v súhrnnom počte 1 196 osôb.¹⁴

Pohotovosť tretieho a druhého stupňa zvýšila pripravenosť ČSLA na plnenie bojových úloh. Realizácia opatrení znamenala, že po vyhlásení bojového poplachu by vojská pozemných síl do dvoch hodín dosiahli priestor rozptýlenia a letectvo do troch hodín by zaujalo operačnú zostavu.

Vojenská komisia ÚV KSČ odsúhlasila okrem povolania vojakov na vojenské cvičenie v septembri – októbri 1962 a plánov povolania ďalších vojakov, ktorí mali naplniť mierové počty ČSLA, aj ďalšie úlohy, súvisiace s prípravou na vojenský konflikt, a to: dopĺňať štátne hmotné rezervy a štátne mobilizačné rezervy na predpísané normy; zakázať pôžičky zo skladov pohonných hmôt, mazadiel, uhlia a farebných kovov. Pre bojovú techniku ČSLA mali odvetvia hospodárstva prednostne dodávať pneumatiky a náhradné diely. Vo východoslovenskom prekladiskovom priestore mali prednosť vojenské dodávky zo Sovietskeho zväzu. V skladoch benzínu a nafty v Šlapánove a Třemošnej sa naplňali sudy pre potreby armády. Vojenská komisia obrany ÚV KSČ uložila predsedovi vlády V. Širokému, aby zabezpečil zastavenie uverejňovania meteorologických správ v tlači, rozhlase a televízii. Minister poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva mal pripraviť vypustenie priehrad na vltavskej a vážskej vodnej kaskáde.¹⁵ Letecká doprava do kapitalistických štátov bola zastavená a lietadlá čs. aerolínií boli odovzdané ČSLA. Súčasťou príprav na vojnový konflikt boli opatrenia civilnej ochrany, aby sa prostriedky protichemickej ochrany dostali všetkým obyvateľom. V transfúzných stanicích štátnej zdravotnej správy sa začali prípravy na zvýšený odber krvi. Zvýšenie bojovej pohotovosti ČSLA vyhlásené ministrom obrany a schválené vojenskou komisiou obrany ÚV KSČ uznesením 25. októbra 1962 bolo zrušené 27. novembra 1962. Hlavný veliteľ spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy maršal A. Grečko nariadil odvolať všetky opatrenia bojovej pohotovosti súvisiace s Kubánskou krízou. Minister národnej obrany armádny generál B. Lomský o odvolaní informoval prezidenta republiky A. Novotného s výnimkou, ktorá sa dotýkala veľkoskladu pohonných hmôt v Šlapánove a Třemošnej, kde začali plniť sudy pre potreby armády. Z plánovaného počtu 10 000 sudov bolo v novembri naplnených 4 900. Minister odporučil ponechať naplnené sudy do jari

14 Tamže.

15 S vypustením priehrad Lipno, Orlický, Slapy na minimálnu hladinu sa počítalo už počas Berlínskej krízy v roku 1961. Vypustenie priehrad vážskej kaskády dokumenty z roku 1961 neuvádzali.

nasledujúceho roku a potom rozhodnúť v závislosti od vývoja medzinárodnej situácie.¹⁶

O tom, aká bola situácia v armáde v prvých kritických dňoch Kubánskej krízy po vyhlásení pohotovosti a prijatí mimoriadnych opatrení, poskytujú určitý obraz situácie správy pre prvého tajomníka ÚV KSČ a prezidenta republiky A. Novotného. V prvej takejto správe z 25. októbra sa uvádzalo, že ministerstvo národnej obrany a štáby armád začali komplexné kontroly podriadených armád naplánované na dva dni. Na MNO sa uskutočnili prípravy rýchleho naloženia a vyvezenia dokumentácie a materiálov. V jednotkách 1., 4. armády a 2. vojenského okruhu (2. VO) sa uskutočňoval výcvik bojového zladenia a stmelenia jednotiek.

Vojaci, ktorí nastúpili na vykonanie základnej vojenskej služby 1. októbra, v čase krízy absolvovali ostré strelby a uskutočňoval sa zrýchlený výcvik šoférov, aby o niekoľko dní zložili vojenskú prísahu a mohli vykonávať strážnu službu a iné povinnosti. Vojská 4. a 13. tankovej divízie boli po železnici prepravované s technikou do určených priestorov (Deštná a Doupov). V priebehu 24. októbra sa v jednotkách uskutočnili besedy, verejné schôdze a mítingy, z ktorých odosielali rezolúcie adresované veľvyslanectvu Kuby v Prahe, ÚV KSČ, Hlavnej politickej správe a OSN vyjadrujúce protesty proti agresívnym akciám USA na jednej strane a odhodlanie vzorne plniť všetky úlohy na strane druhej. Sympatie ku Kube vyjadrovali rôznym spôsobom, napríklad 49. motostrelecký pluk žiadal, aby bol názov rozšírený na 49. motostrelecký pluk československo-kubánskeho priateľstva. Vyskytli sa žiadosti jednotlivcov o dobrovoľnú vojenskú službu na Kube (na zhromaždení pracujúcich Automobilových závodov, národný podnik Mladá Boleslav). Názory vojakov zľahčujúce situáciu (že opatrenia sú zbytočné) a negatívne názory (Kuba je ďaleko) získané agentúrnym spôsobom vojskou kontrazviedkou boli odovzdané Hlavnej politickej správe a politickým správam armád, aby urobili nápravu.¹⁷

Obsahom informačnej správy pre prezidenta republiky z 26. októbra bol stručný obsah opatrení v štátoch NATO na bojovú pripravenosť armád a niektoré vnútropolitické rozhodnutia, ktoré mali nasvedčovať o prípravách na vojnu. V ČSLA a vojskách ministerstva vnútra intenzívne pokračoval výcvik nováčikov a napĺňanie úloh vyplývajúcich z druhého stupňa pohotovosti. Do pohotovostného systému protivzdušnej obrany bol zaradený nadzvukový MiG-21S na prepady vzdušných cieľov. Boli pripravené sklady pre príjem 500 kusov sovietskych rakiet RS-2. Na bojové použitie bolo pripravených 16 palebných oddielov špeciálnych útvarov (raketových). Ministerstvo národnej obrany prerokovalo s ministrom poľnohospodárstva, lesného a vodného hospodárstva zníženie obsahu vodných nádrží na vltavskej a vážskej kaskáde a zníženie množstva vody o 50 mil. m³ na priehrade Slapy.

Morálny a politický stav ČSLA sa hodnotil ako výborný. Jednotlivci z radov vojakov sa hlásili na pomoc Kube. Podľa predloženej informácie nesprávne názory sa vyskytli len zriedkavo. Novým momentom, ktorý hlásili všetky zložky, boli zvýšené nákupy potravín vo všetkých krajoch, a to najmä vo väčších mestách. Táto informácia bola

16 VHA, f. MNO, sekr. Min. 1962, šk. 13. List ministra obrany B. Lomského prezidentovi A. Novotnému.

17 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 124. Informácia pre súdruhu Novotného z 25. 10. 1962.

spojená s požiadavkou zaviesť občiansku kontrolu v predajniach, ktorá by zabránila zvýšeným nákupom. Nákupnej horúčke podľahli aj „*súdržky na ministerstve vnútra*“. Neprimerané nákupy neobišli ani armádu. Verejná bezpečnosť zadržala majora armády, ktorý viezol tri vrecia múky.¹⁸ V nákupných horúčkach sa prejavila nedôvera voči politike KSČ. Tento jav nebol nový, lebo nákupná horúčka sprevádzala aj Berlínsku krízu rok predtým.

V druhej informatívnej správe s dátumom 26. októbra 1962 sa uvádzalo, že rozhlasová stanica *Hlas Ameriky* začala vysielanie prostredníctvom 52 staníc do východnej Európy, aby šírila pravdu o americkej blokáde Kuby, v rámci ktorého bola aj polhodinová relácia denne v českom jazyku.

Situácia v armáde sa hodnotila vysoko pozitívne. V rámci druhého stupňa pohotovosti sa doplňovali mobilizačné dokumenty pre prípad znovupovolania zo zálohy vojakov 2. ročníka, prepustených do civilu začiatkom októbra. Informácia pozitívne hodnotila skutočnosť, že mnohí vojaci v zálohe hlásili na okresných vojenských správach evidenčné zmeny, aby boli v prípade potreby dosiahnuteľní.

V spoločnosti naďalej pretrvávali zvýšené nákupy potravín, čo sa prejavilo aj v menších mestách a dedinách. Boli vykupované konzervy všetkých druhov, cukor, múka, olej, soľ, ryža, kakao, čokoláda, mydlo a pracie prášky. V dôsledku toho vznikli problémy so zásobovaním. Národné výbory prijímali nariadenia na zamedzenie a zmierenie nepriaznivého stavu. Napríklad obchodná komisia národného výboru v Prahe navrhla obmedziť predaj na jednu osobu nasledovne: 1 kg mäsa, ½ kg masti, 1 kg cukru, 1 kg ryže, ¼ masla, 1 kg mydla a ½ kg údenín. Niektoré národné výbory prijali ešte tvrdšie opatrenia, ktorými nariadili nedoplňovať zásoby tovarom tam, kde bol tovar vykupený, alebo boli vyčerpané fondy na mesiac október.¹⁹

V poslednej informatívnej správe pre A. Novotného z 28. októbra sa konštatuje, že vo vojenskopolitickej oblasti sa neudiali podstatné zmeny. Hoci obe strany sa už dohodli na kompromise, ktorý spočíval v demontáži sovietskych rakiet na Kube a záväzku USA, že nenapadnú Kubu a siahnu svoje rakety z Turecka. Tieto skutočnosti neboli známe čs. štátnej bezpečnosti, ktorá pripravovala informácie pod značkou Blutka. Informácia v duchu predchádzajúcich správ vykresľovala eskaláciu príprav v európskych štátoch NATO a USA s určitým náznakom, že medzi vojakmi kolujú správy o dohode dvoch supervelmocí.

Keďže prítomnosť sovietskych vojsk s raketami na Kube bola prísne utajovaná v štátoch sovietskeho bloku, nepravdivá bola informácia pochádzajúca z generálneho štábu ČSLA o zostrelení amerického špionážneho lietadla U-2 protiletectkovou obranou Kuby.

Situácia v ČSLA bola vykresľovaná naďalej ako veľmi dobrá. Porušenie disciplíny jednotlivcov bolo potrestané. Počúvanie rádia *Slobodná Európa* v politickovýchovej miestnosti 4. tankovej divízie bolo nahlásené veliteľovi a náčelníkovi politickej správy armády.

Nákupná horúčka pokračovala ďalej a mali sa na nej podieľať aj osoby diplomatických zastupiteľstiev. V informácii sa uvádza Malá strana v Prahe, kde sa nachádzajú

18 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 124. Informácia pre súdruhu Novotného z 25. 10. 1962.

19 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 124. Informácia pre súdruhu Novotného z 25. 10. 1962. Informácia nie je totožná s predchádzajúcou.

viaceré veľvyslanectvá. V Západočeskom kraji sa pociťoval nedostatok základných potravín (múky, soli, cukru, masla) a občania autami cestovali na nákupy po okresoch. Zvýšené nákupy sa preniesli do predajní v blízkosti autobusových a železničných staníc, kde nakupovali občania z vidieka.²⁰

Ako bola ČSLA pripravená na prípadný vojnový konflikt? Odpovedať na túto otázku nie je jednoduché, pretože treba analyzovať niekoľko dôležitých ukazovateľov. Dobové správy vyhodnocujúce situáciu uvádzajú vysokú úroveň morálno-politickej disciplíny armády ako celku. ČSLA v roku 1962 mala mladý dôstojnícky zbor s priemerným vekom 33,7 roka, z ktorého bola viac ako tretina mladšia ako 30 rokov. Oddanosť politike KSČ dokumentovalo vysoké percento dôstojníkov v KSČ. Takmer tri štvrtiny (73,9 %) boli členmi KSČ a mali robotnícko-roľnícky pôvod. Dôstojnícky zbor bol prevažne český a len jedna pätina (19,1 %) bola slovenskej národnosti. Polovici dôstojníkov chýbalo stredoškolské a vyššie vzdelanie.²¹

Pri hodnotení stavu bojovej pohotovosti treba posudzovať aj ďalšie kritériá. Morálno-politický stav armády počas Kubánskej krízy bol vysoko hodnotený. Menej pozitívne bol hodnotený stav za obdobie celého roka 1962. Úroveň sa znižovala vysokým počtom mimoriadnych udalostí, súdnych a disciplinárnych priestupkov a neplnením funkčných povinností hlavne najmladšími funkcionármi a veliteľmi.

K 1. augustu 1962 boli funkcie dôstojníkov z povolania v ČSLA obsadené na 87, 6 % plánovaného stavu v mierovom období a miesta praporčíkov na 67, 5 % plánovaných miest. Podľa dobových hodnotení stav obsadenia funkcií dôstojníkmi zabezpečoval plnenie úloh. Velitelia a štáby boli schopné do 30 minút vyvieť vojská z posádok a letectvo do dvoch hodín zaujať pozície. Odrazenie vzdušného útoku znižovala zastaraná spojovacia a rádiolokačná technika. Vo výzbroji protivzdušnej obrany štátu boli staré klasické zbrane, s ktorými by bolo možné len ťažko odraziť útoky z malých výšok a z výšok nad 14 000 m, teda súdobých prostriedkov, ktoré nepriateľ používal. Velitelia a štáby mali skúsenosti z riadenia bojovej činnosti vojsk, ale nedokázali by ich plne prakticky uplatniť v časovej tiesni. Bojová a dopravná technika bola na mierové počty ČSLA zabezpečená na 90 – 95 percent. Tankmi boli zabezpečené všetky zväzky a útvary. V 2. vojenskom okruhu disponovali tankmi T-34 a samohybnými delami (SD-100). Tankové a motostrelecké zväzky 1. a 4. armády boli vyzbrojené tankmi T-54. Mnoho nedostatkov existovalo v rámci technického stavu tankovej a automobilovej techniky. Vojskám chýbali obrnené transportéry, ktoré nahradili nákladnými autami. Potreba vrtulníkov bola zabezpečená len na 45 %. Účinnosť letectva znižovali nízke počty a zastaranosť niektorých typov lietadiel. Napriek uvedeným nedostatkom bola ČSLA schopná plniť stanovené úlohy. Takto hodnotil minister národnej obrany B. Lomský situáciu v októbri 1962. Rozbor bojovej pohotovosti špeciálnych prostriedkov ČSLA ukázal, že raketové útvary (ťažká delostrelecká brigáda, samostatné delostrelecké oddiely a delostrelecká základňa) mali byť postavené už v septembri 1962. Pre neplnenie stavebných prác boli navrhnuté nové termíny dosiahnutia bojovej pohotovosti v roku 1963.²²

20 NA, f. ÚV KSČ, A. Novotný II., šk. 124. Informácia pre súdruhu Novotného z 28. 10. 1962.

21 VHA, f. VKO ÚV KSČ, šk. 6. Vyhodnotenie stavu bojovej pohotovosti čs. ľudovej armády.

22 VHA, f. VKO ÚV KSČ, šk. 6. Vyhodnotenie stavu bojovej pohotovosti čs. ľudovej armády. Správa ministra obrany B. Lomského pre VKO ÚV KSČ.

Orgány ministerstva národnej obrany v roku 1962 uskutočnili aj kontroly mobilizačných príprav v priemyselných závodoch. Kontrolovali pripravenosť zabezpečovať výrobu vojenskej techniky v prípade mimoriadnych opatrení. Kontrola ukázala veľa nedostatkov, najmä v dodávkach munície pre T-54, vo výrobe obrnených transportérov TOPAS, pancieroviek, 30mm protiletadlových kanónov, prídavných nádrží pre bojové lietadlá, munície pre ručné zbrane, rádiostanice, dozimetrické prístroje a iné. Kontrola odhalila stav, že v prípade mimoriadnych situácií by nebolo zabezpečenie výroby vojenskej techniky komplexné.²³

Pohotovosť 3. a 2. stupňa počas Kubánskej krízy po jej skončení vyhodnocovali rôzne zložky MNO a velenia ČSLA. Operačná správa generálneho štábu ČSLA vo svojej správe uviedla aj viaceré nedostatky, osobitne si všimla malú súčinnosť rôznych zložiek pripravujúcich návrhy pre Vojenskú komisiu ÚV KSC, ktorá mala komplexne posudzovať situáciu a prijímať dôležité rozhodnutia. V správe sa uvádzalo že „príprava uznesení na zvýšenie obranyschopnosti potvrdila ťažkopádnosť aparátu a neúnosný štýl“. Ukázala sa potreba, aby „návrhy pre (VKO) pripravovali spoločne funkcionári MNO, Ministerstvo vnútra, Ministerstvo dopravy a spojov a chemického priemyslu“.²⁴ Nedostatočnú súčinnosť a informovanosť operačná správa odporúčala zlepšiť okrem spomenutých orgánov spoluprácou s ďalšími, a to s 11. oddelením ÚV KSC (branno-bezpečnostným) a Štátnou plánovacou komisiou. V prípade štátneho územia v čase mimoriadnych situácií sa prejavili nedostatky známe už z minulosti. Išlo o nedostatkové materiálne zabezpečenie posilových a zvláštnych jednotiek, zabezpečenie potrebnej dopravy pohonných hmôt, pomalé prekladanie vojenských transportov zo Sovietskeho zväzu vo východoslovenskom prekladisku a nízke stavy štátnych hmotných zásob a štátnych mobilizačných zásob. Okrem toho operačná správa uvádzala aj ďalšie kontrolné úlohy na úseku organizácie práce, velenia a riadenia, informačnej činnosti, úlohy teritoriálneho operačného oddelenia a problémy s pohotovosťou 11. dielne a 3. skladu.

Vyvolanie Kubánskej krízy sledovalo strategické zámery Sovietskeho zväzu. Naliehavé problémy Kuby ostali mimo pozornosť sovietskej politiky v priebehu riešenia krízy. Sovietsky predstaviteľ Mikojan až po skončení krízy informoval kubánske vedenie (F. Castro, E. Guevara, Darticos) o tajnej korešpondencii medzi J. F. Kennedym a N. S. Chruščovom a o hlavnom obsahu dohody – stiahnutí sovietskych rakiet z Kuby a americkom záväzku, že USA nenapadnú Kubu. Nevyriešené ostali ďalšie naliehavé otázky: nebola zrušená hospodárska blokáda Kuby, nezastavili sa podvratné akcie proti Kube z územia USA, nebola zrušená americká základňa Guantanamo a USA naďalej nerešpektovali suverenitu Kuby.

Riešenie krízy v októbri 1962, ktorá vznikla v dôsledku rozmiestnenia sovietskych rakiet na Kube, narušilo dôveru Kuby k ZSSR, ale aj Československu, ktoré bezvýhradne podporovalo sovietsku politiku. Nedôvera Kuby voči prípadnej angažovanosti sovietskeho bloku na obranu poznačila kubánsko-sovietske a kubánsko-českosloven-

23 VHA, f. VKO ÚV KSC, šk. 6. Správa o výsledkoch kontroly mobilizačných príprav uskutočnených v priemyselných závodoch na zabezpečenie výroby vojenskej techniky v prípade mimoriadnych opatrení.

24 VHA, f. GŠ/OS (Operačná správa), 1962, šl. 301. Vyhodnotenie práce operačného oddelenia GŠ počas zvýšenej pohotovosti v októbri 1962 – v dobe ohrozenia Kuby.

ské vzťahy v nasledujúcich rokoch. Prejavom ochladenia vzťahov s Kubou bola značná redukcia vzájomných návštev politikov. Kuba sa viac orientovala na kontakty s Čínou a ďalšími krajinami tretieho sveta. Krajiny sovietskeho bloku mali určité výhrady ku kubánskemu „vývozu“ revolúcie do krajín, kde prebiehal národnooslobodzovací boj.

Na ochladenie československo-kubánskych vzťahov po jesennej kríze roku 1962 mali nepochybne aj ekonomické faktory. Výdatná hospodárska pomoc Kube zo strany Československa v rokoch 1960 – 1961 prostredníctvom dodávok zbraní, poskytovaním úverov, splácanie ktorých bolo v mnohých prípadoch zredukované, alebo odpísané a rôznych darov, sa zmenila. Kuba nebola schopná splácať ani výhodne poskytnuté úvery a dodávať tovary, hlavne rudy farebných kovov podľa obchodných zmlúv. Aj z týchto príčin neboli po roku 1962 realizované megalomanské investičné plány z rokov 1960 – 1961 na vybudovanie závodov na výrobu traktorov, áut, motocyklov aj za pomoci čs. pracovníkov. Na redukovanie obchodných vzťahov mali podiel aj niektoré nekvalitné dodávky čs. výrobkov, napríklad autobusov a rôznych strojov, nedostatok náhradných dielov k dovozeným strojom, preto nebola značná časť využitá.²⁵

Berlínska a Kubánska kríza na začiatku 60. rokov boli dvoma vrcholmi studenej vojny. Krízy vytvorili nebezpečnú situáciu vojnovnej konfrontácie s použitím jadrových zbraní. Do tejto nebezpečnej situácie boli zatiahnutí spojenci USA a ZSSR. Takže prípadný konflikt by bol svetovým s katastrofálnymi dôsledkami. Vojnový konflikt by neobišiel ani Československo a jeho armádu. Pretože patrilo k popredným štátom Varšavskej zmluvy so strategickou polohou na „západnej hranici socializmu“. Obe krízy vyčerpali československú ekonomiku a spolu s ďalšími faktormi, ku ktorým treba pripočítať nízku hospodársku efektívnosť navonok prejavenu ťažkosťami v zahraničnom obchode, spôsobili pokles národného dôchodku. Možno hovoriť o ekonomickej recesii, ktorá sa prejavila nielen ťažkosťami v zásobovaní obyvateľov bežnými potrebami počas oboch kríz, ale aj v nasledujúcom roku 1963. Zásobovacie ťažkosti s mäsom a inými druhmi potravín na trhu kontrastovali s rôznymi víziami o budovaní komunizmu v Sovietskom zväze a blízkej budúcnosti rozdeľovania podľa hesla „každému podľa potrieb“, ktoré „postihne“ aj našu krajinu.

Skutočnosť, že počas Kubánskej krízy sa svet dostal na okraj jadrovej vojny, prinútila obidve veľmoci hľadať mechanizmy, ktoré by minimalizovali riziká a nebezpečenstvá podobných situácií v budúcnosti. Prvým významným krokom bolo zriadenie horúcej telefónnej linky medzi Washingtonom a Moskvou v roku 1963. Telefonická linka umožňovala okamžitý kontakt najvyšších predstaviteľov medzi oboma štátmi. Nasledovali ďalšie opatrenia v dohodách o skúškach a kontrole jadrového vyzbrojovania. Dohoda Kennedyho a Chruščova počas Kubánskej krízy vyvolala nedôveru Francúzska k politike USA, lebo sa obávalo, že aj v budúcnosti sa obe veľmoci dohodnú bez rokovania s ním a proti jeho záujmom. Francúzsko sa vojensky začalo odpútať od Severoatlantickej aliancie a vojenského spojenectva s alianciou.

25 BORTLOVÁ, H.: *Československo a Kuba v letech 1959 – 1962*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovej, 2011, s. 87.

Chronologický prehľad 1954 – 1962

Vo výcvikovom roku 1954 – 1955 začala ČSLA cvičiť podľa poriadkov a predpisov vychádzajúcich z novej sovietskej vojenskej doktríny a z orientácie na prípravu v boji za podmienok obojstranného použitia zbraní hromadného ničenia.

Január – február 1954

V Berlíne sa konala konferencia štyroch veľmocí ZSSR, USA, Veľkej Británie a Francúzska o riešení nemeckej otázky a štátnej zmluvy s Rakúskom.

Apríl – júl 1954

Ženevská konferencia štyroch veľmocí rokovala o skončení vojny v Indočíne.

November 1954 – marec 1962

Prebiehala vojna alžírskych povstalcov za oslobodenie spod francúzskej koloniálnej nadvlády.

29. 11. – 2. 12. 1954

V Moskve sa konala konferencia za účasti Sovietskeho zväzu a ľudovodemokratických štátov o opatreniach týkajúcich sa predpokladaného vstupu SRN do NATO.

18. – 22. 12. 1954

V Moskve rokovali najvyšší štátni a vojenský predstavitelia ZSSR a ČSR o prezbrojení ČSLA v rokoch 1955 – 1959. Na zasadaní bol schválený protokol, ktorý uvádzal mierový stav ČSLA s 255 000 osobami a vojnový stav s počtom osôb 850 000. Protokol obsahoval konkrétne údaje o novozavádzaných zbraniach v stanovenom období. Za sovietsku stranu protokol podpísal Bulganin a Antonov a za československú stranu Novotný a Čepička.

10. 1. 1955

Ministra vnútra R. Baráka Politické byro ÚV KSČ menovalo za predsedu komisie „A“ a „C“ na preskúmanie zákonnosti niektorých súdnych procesov s komunistickými funkcionármi po roku 1948 z hľadiska výšky trestu.

14. 5. 1955

Vedenia siedmich ľudovodemokratických štátov (Albánska, Bulharska, Československa, Maďarska, Nemeckej demokratickej republiky, Poľska, Rumunska) a Sovietskeho zväzu schválili vo Varšave Zmluvu o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci. Zmluvou sa vytvorilo politickovo vojenské zoskupenie známe ako Varšavská zmluva.

15. 5. 1955

Vo viedenskom zámku Belveder podpísali štátnu zmluvu ministri zahraničných vecí Sovietskeho zväzu, USA, Veľkej Británie a Francúzska s Rakúskom.

26. – 27. 5. 1955

Zasadanie Vojenskej rady ministerstva obrany rokovalo o hlavných výsledkoch Varšavskej konferencie.

26. 5. – 2. 6. 1955

Návštevou N. S. Chruščova v Belehrade sa začali normalizovať vzťahy ZSSR a jeho spojencov s Juhosláviou.

16. 7. 1955

Politické byro ÚV KSČ rokovalo o Smerniciach pre vypracovanie druhého päťročného plánu, v ktorom počítalo s rastom národného dôchodku o 47 percent a nákladov na obranu o 76 percent.

5. 11. 1955

V Rakúsku vstúpil do platnosti zákon o neutralite.

12. 12. 1955

Politické byro ÚV KSČ prerokovalo správu o morálno-politickom stave armády a stranícko-politickej práci. Odvolalo z funkcie náčelníka Hlavnej politickej správy genpor. J. Zemana a menovalo genmjr. V. Prchlíka.

December 1955

Počet sovietskych vojenských poradcov sa podľa dohody z roku 1954 znížil na konci roka 1955 z 264 na 38.

18. 1. 1956

Severovýchodne od Popradu havarovalo čs. dopravné lietadlo, ktoré letelo na linke Praha – Poprad. Zahynulo 18 cestujúcich, 3 členovia posádky a 4 cestujúci boli ťažko zranení. Dobové vyšetrowanie uvádzalo príčinu havárie zrážku s balónom „Slobodnej Európy“. Balóny s letákmi vypúšťali nad územie Československa z územia SRN. Po tejto havárii požadovali čs. úrady od Medzinárodnej asociácie civilnej dopravy, aby zakázala vypúšťanie balónov.

27. – 28. 1. 1956

V Prahe sa konalo prvé zasadanie Politického a poradného výboru členských štátov Varšavskej zmluvy.

29. – 30. 3. 1956

Zasadanie ÚV KSČ prerokovalo správu o XX. zjazde KSSZ a záveroch pre KSČ.

19. – 20. 4. 1956

Zasadenie ÚV KSČ prerokovalo priebeh vnútrostraníckej diskusie k záverom XX. zjazdu KSSZ a úlohám KSČ. Na návrh Politického byra ÚV KSČ bol A. Čepička odvolaný z funkcie člena politbyra, z funkcie prvého námestníka vlády a ministra obrany.

25. 4. 1956

Za nového ministra obrany bol menovaný genplk. B. Lomský (z troch možných kandidátov).

27. 4. 1956

Na veliteľskom zhromaždení MNO pripomenul prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný chyby bývalého ministra obrany A. Čepičku. Od veliteľov požadoval odstránenie kritizovaných nedostatkov. Upevnením nedeliteľnej veliteľskej právomoci v starej podobe mal byť podľa Novotného prekonaný anarchizmus v armáde.

Prelom apríla – mája 1956

Vedeniu KSČ bolo zaslaných 303 rezolúcií požadujúcich zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ, čo predstavovalo 14 percent členov strany.

24. – 25. 5. 1956

Konala sa celoarmádna konferencia o výchove vojakov. Náčelník GŠ ČSLA Kratochvíl označil požiadavku mimoriadneho zjazdu za „svojrásny prejav malomeštiackeho radikalizmu“, lebo smerovala k oslabeniu akcieschopnosti strany. Náčelník HPS V. Prchlík na konferencii požadoval „vyvodiť na akadémiách a učilištiach, a najmä katedrách, sebakritické závery zo zlyhania straníckopolitického aparátu v armáde“.

30. 5. 1956

Rezolúciu za mimoriadny zjazd odvolalo k tomuto dátumu 25 zo 100 organizácií. 27 útvarových organizácií KSČ trvalo na svojej požiadavke zvolať zjazd.

11. – 15. 6. 1956

Celoštátna konferencia KSČ uzavrela diskusiu k XX. zjazdu KSČ a úlohám KSČ s upozornením, aby kritika kultu osobnosti nebola zneužitá nepriateľmi socializmu.

28. 6. 1956

V poľskom meste Poznaň prepukla nespokojnosť robotníkov. Zásah ozbrojených zložiek si vyžiadal 53 mŕtvych a vyše 300 ranených.

3. 7. 1956

Konal sa celoarmádny aktív KSČ, na ktorom minister národnej obrany B. Lomský požadoval podriadenie straníckopolitickej práce upevneniu nedeliteľnej veliteľskej právomoci. Stotožnil štátnu a stranícku politiku a veliteľov označil za jej vykonávateľov. V rozpore s kritikou na aprílovom zasadaní ÚV KSČ požadoval plnenie rozkazu 03/1956, vydaného A. Čepičkom, ktorý zakazoval straníckym organizáciám a mládežníkom kritizovanie rozkazov a služobnej činnosti veliteľov.

3. 7. 1956

Zrútilo sa vojenské lietadlo ČSLA pri obci Lom nad Rimavicou (okres Brezno), ktoré letelo z Pardubíc do Prešova. Na palube bolo 21 dôstojníkov a 6 členov posádky, ktorí zahynuli.

6. 8. 1956

Po dohode s ministrom školstva a kultúry rozhodlo Politické byro ÚV KSČ o zrušení vojenských katedier na vysokých školách od školského roku 1956 – 1957. Zrušenie vojenskej prípravy bolo trestom pre študentov za ich kritické postoje k politike KSČ.

24. – 26. 9. 1956

Na zasadaní Rady vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) v Berlíne bola vytvorená Stála komisia RVHP pre hospodársku a vedecko-technickú spoluprácu v oblasti obranného priemyslu.

12. 9. 1956

Bola podpísaná čs.-egyptská a potom čs.-sovietska dohoda o dodávkach zbraní Egyptu z Československa a Sovietskeho zväzu v hodnote takmer miliardy korún.

19. 10. 1956

W. Gomulka bol na zasadaní Poľskej zjednotenej robotníckej strany zvolený za jej prvého tajomníka.

19. 10. 1956

Sovietske tankové jednotky zahájili postup na Varšavu a dostali sa do vzdialenosti 150 km, kde sa stiahli po tom, čo W. Gomulka dal prísľub priateľského vzťahu so ZSSR a zodpovednosti za zvládnutie situácie v Poľsku.

23. 10. 1956

Pôvodne študentská demonštrácia v Budapešti na podporu W. Gomulku prerástla do povstania proti sovietskym vojskám a maďarskej tajnej polícii ÁVH.

25. 10. 1956

ČSLA na základe rozkazu ministra národnej obrany začala obsadzovať hranice s Maďarskom od Bratislavy po Čiernu nad Tisou.

26. 10. 1956

Na pomoc slovenskému vedeniu KSS v ťažení proti maďarskému povstaniu prišiel do Bratislavy člen Politického byra ÚV KSČ B. Köhler, ktorý koordinoval všetky akcie.

29. 10. 1956

Izrael podnikol vojenský útok proti Egyptu a v operácii „Kadeš“ obsadil Sinajský polostrov. K intervencii proti Egyptu sa pridala Veľká Británia, a v rámci operácie „*Mušketier*“ aj Francúzsko.

31. 10. 1956

Sovietske politbyro rozhodlo o vojenskej intervencii do Maďarska. Vojenská operácia „Smršť“ sa začala 4. novembra.

11. 11. 1956

Juhoslovanský prezident J. B. Tito v prejave prednesenom v meste Pula sa kriticky vyjadril k sovietskej interpretácii maďarského povstania ako kontrarevolúcie.

December 1956

Čs. vojenské jednotky sa stiahli do pôvodných posádok z hraníc s Maďarskom.

21. 1. 1957

Politické byro ÚV KSČ súhlasilo so smernými číslami pre nábor do vojenských škôl vo výcvikovom roku 1956/1957 v súhrnnom počte 4 103 uchádzačov, z toho pre české kraje 2 659 a 1 444 pre Slovensko. Aj v nasledujúcich rokoch bolo prijímanie do vojenských škôl regulované tak, že smerné čísla určoval minister obrany v spolupráci so Štátnym plánovacím úradom, a nie politbyrom, ako tomu bolo dovtedy.

2. 4. 1957

Politické byro ÚV KSČ schválilo vytvorenie Vojenskej komisie obrany ÚV KSČ. Mala byť jeho poradným orgánom, v skutočnosti kumulovala štátnu a stranícku moc a direktívne riadila stranícke, štátne a spoločenské organizácie v otázkach týkajúcich sa obrany. Na čele sedemčlennej komisie bol prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný. Vojenská komisia priamo riadila činnosť MNO. Po zrušení odboru obrany v predsedníctve vlády roku 1959, vláde zostalo len predávanie úloh jednotlivým ministrom. Po vzniku Vojenskej komisie obrany ÚV KSČ následne vznikli krajské a okresné komisie obrany. Týmto spôsobom vzniklo stranícke riadenie armády ako alternatíva vzniku Rady obrany, kde by bol prvý tajomník ÚV KSČ len jedným z jej členov.

7. 5. 1957

Politické byro ÚV KSČ rozhodlo o preverovaní bývalých príslušníkov slovenskej armády a vojakov protektorátneho vojska v ČSLA. Previerky súviseli s maďarským povstaním na jeseň 1956, keď sa značná časť maďarskej armády pridala na stranu povstalcov aj so zbraňami. V ČSLA sa táto skutočnosť prejavila nedôverou k dôstojníkom, ktorí počas 2. svetovej vojny slúžili v armádach bojujúcich proti ZSSR. K 1. 1. 1957 bolo v ČSLA 2 195 bývalých príslušníkov slovenskej armády. Pri posudzovaní sa mali zohľadniť podmienky, za akých sa zúčastnili ťaženia proti ZSSR. Najviac dôstojníkov, bývalých príslušníkov slovenskej armády, zastávalo funkcie na krajských a okresných vojenských správach. Druhú skupinu tvorili velitelia práporov a oddielov. Prepustených dôstojníkov z ČSLA mal nahradiť nábor z bývalých príslušníkov 1. čs. armádneho zboru.

23. 7. 1957

Politické byro ÚV KSČ prerokovalo správu o stave, výstavbe a ďalších úlohách politického aparátu ČSLA. Ministrovi národnej obrany B. Lomskému a náčelníkovi poli-

tickej správy V. Prchlíkovi uložilo vyslať politických pracovníkov armády na prax do územných stranických orgánov. Schválilo tiež organizačné zmeny vo vojenskom školstve v rámci školenia politických pracovníkov armády.

13. 11. 1957

Zomrel prezident Československej republiky a hlavný veliteľ ČSLA Antonín Zápotocký.

19. 11. 1957

Národné zhromaždenie zvolilo za nového prezidenta republiky prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného, ktorý sa stal aj hlavným veliteľom ČSLA. Spojením funkcie prezidenta a prvého tajomníka ÚV KSČ vytvoril A. Novotný systém osobnej moci.

12. 12. 1957

Vojenská rada Veliteľstva 2. vojenského okruhu prerokovala správu o ubytovacej situácii vševojskových a vojskových zväzkov a útvarov podriadených veliteľovi 2. VO. Správa prakticky hodnotila konkrétnu situáciu v ubytovaní mužstva, stravovacích zariadeniach, skladovacích plochách a výcvikových priestoroch vo zväzkoch a útvaroch 4. streleckého zboru v Olomouci, 16. streleckej divízie v Brne, 7. streleckej divízie v Opave, 3. mechanizovanej divízie v Kroměříži, 4. streleckej divízie v Trnave, 18. streleckej divízie v Košiciach, 14. mechanizovanej divízie v Olomouci, 2. spojovacom pluku v Olomouci, 260. protiletadlovej delostreleckej brigáde v Bučovicich, 31. ťažkej delostreleckej brigáde v Brezne, 205. protitankovej delostreleckej brigáde v Štúrove, 83. protiletadlovej delostreleckej divízii v Brne, 262. protiletadlovej delostreleckej brigáde v Banskej Bystrici, 22. výsadbkovej brigáde v Prešove, školskom tankovom pluku v Martine, delostreleckej divízii v Holešove, ženijných zväzkoch a útvaroch v Sereďi, Bratislave, Komárne, okruhových ženijných skladoch a opravovniach, spojovacích útvaroch a skladoch v Trenčíne, Novom Meste nad Váhom, Čiernej vode, Bystričanoch, vojenských výcvikových priestoroch, tylových útvaroch a zariadeniach Veliteľstva 2. VO. Správa kriticky hodnotila nedostatky ubytovacích a skladovacích priestorov z hľadiska udržiavania bojovej pripravenosti. Situácia sa mala zlepšiť investičnou výstavbou po roku 1960.

Rok 1958

ČSLA bola pretransformovaná do dvoch prvosledových a jednej druhosledovej armády. Nová zostava bola včlenená do sovietskeho karpatského okruhu. Na jar roku 1958 (marec – apríl) sa konalo vojenské cvičenie, ktoré počítalo s mohutným postupom do západnej Európy. Hlavný veliteľ Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy maršal Konev kritizoval velenie ČSLA za to, že na manévroch bol jej protiúder založený na obrannom uvažovaní, a nie na prechode k ničeniu protivníka na jeho území.

24. 4. 1958

Politické byro ÚV KSČ rozhodlo o znížení početného stavu ČSLA a o rozsiahlej reorganizácii a redislokácii armády. Konkrétne opatrenia boli realizované podľa uznesenia vlády Československej republiky, rozkazu MNO a nariadenia náčelníka GŠ ČSLA s platnosťou od 1. 10. 1958.

24. 5. 1958

V Moskve sa uskutočnilo zasadanie Politického a poradného výboru Varšavskej zmluvy. Schválilo návrh paktu o neútočení medzi členskými štátmi Varšavskej zmluvy a členskými štátmi NATO. Zasadanie súhlasilo so znížením ozbrojených síl Varšavskej zmluvy a stiahnutí sovietskych vojsk z Rumunska.

6. 6. 1958

Politické byro ÚV KSČ rokovalo o zvýšení politických pracovníkov slovenskej národnosti v ČSĽA. Vychádzalo zo správy Politického byra ÚV KSČ „O stave a výstavbe a ďalších úlohách politického aparátu ČSĽA“, ktorá uvádzala, že v armáde je len 13 percent politických pracovníkov slovenskej národnosti, čo bolo menej ako pomer českého a slovenského obyvateľstva v štáte. Zlepšenie pomeru sa malo uskutočniť náborom z územných stranických orgánov a aparátu masových organizácií. Neskôr boli schválené zásady výberu, na základe ktorých získali 43 percent pracovníkov zo Slovenska, ale len 27 osôb spĺňalo kritériá, a tí boli prijatí.

16. 6. 1958

V Budapešti popravili predsedu vlády z roku 1956 I. Nagya. S ním popravili jeho štyroch prívržencov za „kontrarevolučnú činnosť“ v roku 1956.

24. 9. 1958

Uznesenie Sekretariátu ÚV KSČ uložilo kontrolnej straníckej komisii začať disciplinárne vyšetrovanie proti genpor. J. Zemanovi, ktorý vstúpil dobrovoľne do armády roku 1949 v hodnosti plukovníka. V roku 1952 bol menovaný za náčelníka Hlavnej politickej správy. Od decembra 1955 do októbra 1958 bol náčelníkom Vojenskej politickej akadémie K. Gottwalda. V novembri 1959 boli uzavreté výsledky vyšetrovania a J. Zeman bol vojensky degradovaný a zbavený všetkých funkcií, boli mu odobraté vysoké štátne vyznamenania.

1. 10. 1958

V rámci reorganizácie čs. armády bol z dvoch vojenských okruhov zrušený 1. vojenský okruh a na jeho základe vznikli dva vševojskové zväzky. Nástupcom okruhu sa stala 1. armáda s veliteľstvom v Prahe a 4. armáda s veliteľstvom v Táboře. 2. vojenský okruh s veliteľstvom v Trenčíne zostal zachovaný, ale so zníženým počtom podriadených vševojskových zväzkov, namiesto 6 zostali 3.

23. 10. 1958

Vojenská rada schválila Plán opatrení Veliteľstva 2. vojenského okruhu pre plnenie uznesenia XI. zjazdu KSČ. VR navrhla ako jednu z hlavných úloh vojsk v 2. VO dosiahnuť do roku 1963 plné dobudovanie zväzkov a útvarov, ich plné prezbrojenie a cvičenie pre potreby vedenia súdobého boja s dôrazom na cvičenie záloh.

18. 12. 1958

Plnenie uznesenia ÚV KSČ z 18. 12. 1958 ukázalo v nasledujúcich rokoch (1959 – 1960) niektoré pozitívne výsledky v disciplíne a morálno-politickom stave ČSĽA. Pre-

javilo sa to znížením trestnosti vojakov (roku 1959 o 2,4 % menej ako v roku 1958). Udeľovanie trestov sa podľa správy zmenilo od „normálnosti a bežnosti“ na výnimočné udeľovanie trestov, najmä na potrestanie väzbou. Najslabším článkom v disciplíne bol veľký počet mimoriadnych udalostí (autonehôd, leteckých katastrof a samovrážd). Počet automobilových nehôd stúpol za rok 1959 o 19 %, počet leteckých katastrof sa nezmenil a predstavoval 15 – 17, počet samovrážd mierne klesol o 7,7 % oproti roku 1958. Napriek tomu v roku 1959 bol v armáde vysoký počet samovrážd (52 samovrážd a 72 pokusov o samovraždu).

1. 1. 1959

Na Kube bol zvrhnutý diktátor F. Batista. Vodca revolúcie F. Castro bol (18. 2. 1959) menovaný za predsedu revolučnej vlády. Československá vláda krátko potom uznala kubánsku revolučnú vládu a hospodársky podporila Castrov režim.

6. 1. 1959

Politické byro ÚV KSČ uzavrelo uznesením prešetrovanie kádrových nejasností z minulosti. V ČSĽA sa v dôsledku maďarského povstania na jeseň 1959 vytvorila určitá nedôvera voči bývalým vojakom Slovenského štátu a protektorátu. Z kádrových dôvodov bolo do zálohy prepustených 5 generálov, 15 dôstojníkov v hodnosti plukovníka a 22 podplukovníkov slovenskej národnosti.

3. 3. 1959

Politické byro ÚV KSČ prerokovalo správu o plnení uznesenia zo 4. 10. 1957 o práci s mladými veliteľmi a príčinách nechuti k vojenskej službe vo zväzkoch a útvaroch 2. vojenského okruhu. Tieto otázky prerokovala aj Vojenská rada 2. VO 7. 9. 1959. Správa VR pozitívne hodnotila, že mnohí mladí velitelia sa politicky angažujú vo funkciách predsedov stranických organizácií a predsedov ČSM. Kriticky hodnotila negatívne javy, napríklad nesprávny vzťah k starším náčelníkom, opilstvo a náboženské tmárstvo. Uvedené javy označovala správa za zvyšky buržoáznych a malo-meštiackych prežitkov. Takáto identifikácia bola povrchná a sťažovala riešenie situácie.

7. 4. 1959

Francúzske námorníctvo v Stredozemnom mori zadržalo čs. obchodnú loď Lidice, ktorá dopravovala čs. zbrane alžírskym povstalcem. Aféra so zadržaním čs. obchodnej lode pretrvávala niekoľko rokov a mala dopad na čs.-francúzske vzťahy.

24. 7. 1959

Vojenská rada 2. vojenského okruhu prerokovala situáciu dôstojníkov povolaných do armády roku 1957 z bývalých príslušníkov 1. čs. armádneho zboru, vojakov a partizánov SNP. V rámci 2. VO bolo dovedna zaradených 52 dôstojníkov, väčšinou vo funkciách náčelníkov okresných vojenských správ, menej vo veliteľských funkciách na úrovni roty, čaty a oddielu. Práca zaradených vo funkciách bola kriticky hodnotená, lebo väčšina prijatých mala ťažkosti zvládať povinnosti a chcela odísť z armády.

26. 11. 1959

Politické byro ÚV KSČ schválilo výsledky prešetrovania vo veci genpor. J. Zemana a uznieslo sa na vylúčení J. Zemana z radov KSČ, jeho odvolaní z verejných funkcií (poslanca NZ, člena ÚV SPB), zbavení hodnosti genpor., odobraní Radu práce a o prešetrení oprávnenosti vojenských vyznamenaní. Dôvodom degradácie bolo tvrdenie, že J. Zeman nebol voči komunistickej strane čestný, klamal, že bol členom KSČ od roku 1926, zatajil členstvo v HSLS a Agrárnej strane a ďalšie okolnosti z obdobia druhej svetovej vojny. Roku 1969 bola J. Zemanovi vrátená generálska hodnosť.

1959/1960

Na prelome rokov 1959/1960 vznikla v egyptskej Káhire Vojenská technická škola (Military Technical College), ktorá za pomoci učiteľov Vojenskej akadémie Antonína Zápotockého z Brna zabezpečovala prípravu egyptských vojenských odborníkov.

4. 2. 1960

V Moskve zasadal Politický a poradný výbor Varšavskej zmluvy. Na čele delegácií členských štátov boli prvýkrát prví tajomníci komunistických strán, čím sa zvýšila účinnosť prijatých opatrení a rozšíril okruh prerokovaných otázok.

1. 5. 1960

Nad územím ZSSR bolo zostrelené americké výzvedné lietadlo U-2. Pilot lietadla bol zajatý, zostrelenie lietadla ovplyvnilo prípravu schôdze v Paríži, ktorá sa napokon neuskutočnila.

9. 5. 1960

Bola vyhlásená amnestia, ktorá sa týkala väčšiny významných funkcionárov komunistickej strany, odsúdených v politických procesoch v rokoch 1948 – 1954. Medzi prepustenými na slobodu bol aj G. Husák, väznený od roku 1951.

16. 5. 1960

Vojenská rada Veliteľstva 2. vojenského okruhu rokovala o kádrovej situácii z hľadiska úrovne vzdelania, národnostného zloženia dôstojníkov, bytovej situácie a zaradenia do funkcií podľa hodností. Správa uvádzala nasledovné dôležité fakty o vojskách 2. VO: vo vojskách 2. VO bolo 77, 1 % členov KSČ, 53, 1 % dôstojníkov bolo českej, 44, 1 % slovenskej národnosti a 2, 7 % inej národnosti; správa upozorňovala na dôsledné uplatňovanie Zákona č. 76/1959 Zb., ktorý ukladal, že vojaci z povolania sú povinní vykonávať službu a funkciu v mieste určenom potrebou ozbrojených síl, pretože sa množili žiadosti o preloženie z Čiech na Slovensko a opačne, predovšetkým z rodinných dôvodov; väčšina dôstojníkov mala vojenské vzdelanie (vojenské akadémie, rôzne kurzy a vojenské učilištia), 58, 5 % dôstojníkov nemalo maturitu, 85 % dôstojníkov nezastávalo funkciu viac ako 5 rokov. Dôstojníci po reorganizácii roku 1958 zastávali funkčné miesta, na ktorých boli predpísané nižšie hodnosti. Reorganizáciou a redislokáciou roku 1958 sa počet funkcií v 2. VO znížil o 537. Vznikol prebytok dôstojníkov pecho-

ty, delostrelectva, intendantčnej služby, nižšieho zdravotníctva a nedostatok veliteľov tankistov, spojárov, ženistov automobilového vojska a lekárov; zo ženatých 4 805 dôstojníkov malo byť 4 441. O pridelenie bytu žiadalo 198 dôstojníkov.

11. 7. 1960

Národné zhromaždenie schválilo novú ústavu s vedúcou úlohou KSČ. Zmenil sa aj oficiálny názov na Československú socialistickú republiku.

Jeseň 1960

Bolo rozhodnuté, že vyčlenené jednotky ČSLA do Spojených ozbrojených síl Varšavskej zmluvy nebudú podliehať sovietskemu Prikarpatškému vojenskému okruhu, ale vytvoria samostatný československý front (ČsF) s vlastným velením. Týmto rozhodnutím ČSLA získala určité výsady v porovnaní s inými armádami Varšavskej zmluvy. Zmeny v pláne výstavby ČSLA smerovali k posilneniu okamžitej pripravenosti hlavných vševojskových síl na bojovú činnosť s dôrazom na útočné operácie považované v počiatočnom období novej vojny za rozhodujúce na dosiahnutie úspechu. Vytvorenie ČsF pravdepodobne súviselo so zmenou sovietskej stratégie vyplývajúcej z vývoja udalostí spojených s Berlínom od mája 1960.

13. 2. 1961

Za prítomnosti maršala Grečka sa na Generálnom štábe ČSLA konala porada o zbrojnej výrobe v Československu a o dovoze vojenskej techniky zo ZSSR.

28. – 29. 3. 1961

V Moskve zasadal Politický a poradný výbor Varšavskej zmluvy. Rokoval o otázkach posilnenia obranyschopnosti členských štátov.

12. 4. 1961

Sovietska kozmická loď Vostok s prvým kozmonautom J. Gagarinom obletela Zem a úspešne pristála.

15. – 19. 4. 1961

Kubánska armáda vojensky porazila proticastrovské sily v Zálive sviň (Playa Giron).

1. 6. 1961

Prvý tajomník ÚV KSSZ a predseda Rady ministrov ZSSR N. S. Chruščov pricestoval vlakom do Bratislavy. Na zámku v Smoleniciach (50 km od Bratislavy) sa stretol s čs. straníckym a štátnym vedením. Na stretnutí informoval o otázkach, ktoré predpokladal prerokovať s americkým prezidentom J. F. Kennedym vo Viedni 3. – 4. 6. 1961.

3. – 19. 6. 1961

Čs. delegácia vedená podpredsedom vlády R. Strechajom navštívila Kubu, kde rokovala o čs. dodávkach zbraní, úvere a platbách. Neskôr (18. 10. 1962) Politické byro ÚV KSČ rokovalo o ďalších dodávkach zbraní a upravilo platobné podmienky Kuby.

18. 7. 1961

Politické byro ÚV KSČ na základe správy náčelníka GŠ ČSĽA a predsedu plánovacej komisie prijalo opatrenia na posilnenie obranyschopnosti tak, aby sa do 1. 10. 1961 zvýšila vojenská pripravenosť na obranu v súvislosti s možným vojenským konfliktom ohľadom riešenia nemeckej otázky.

25. 7. 1961

Politické byro ÚV KSČ schválilo ďalšie rozsiahle opatrenia na zvýšenie obranyschopnosti.

3. – 5. 8. 1961

V Moskve sa uskutočnila porada prvých tajomníkov komunistických strán štátov Varšavskej zmluvy k príprave mierovej zmluvy s dvoma nemeckými štátmi, aby sa koordinovala hospodárska politika v prípade sankcií zo strany západných štátov po prípadnom podpísaní mierovej zmluvy len s Nemeckou demokratickou republikou.

9. 8. 1961

V súvislosti s Berlínskou krízou bola v ČSĽA vyhlásená bojová pohotovosť 2. stupňa.

12. 8. 1961

Vlády členských štátov VZ navrhli vo vyhlásení vládnyim orgánom NDR postaviť múr oddeľujúci Západný a Východný Berlín.

13. 8. 1961

V Berlíne postavili múr oddeľujúci dve časti Berlína.

8. – 9. 9. 1961

Zasadanie ministrov obrany VZ vo Varšave rokovalo o opatreniach na zvýšenie obranyschopnosti armád členských štátov. Následne Vojenská komisia ÚV KSČ schválila úlohy vyplývajúce zo zasadania ministrov obrany VZ.

24. 9. – 12. 10. 1961

Na území Československa sa uskutočnilo vojenské cvičenie za účasti dvoch sovietskych divízií. Na cvičenie boli povolaní aj vojaci v zálohe.

Rok 1962

V závodoch Podpolianskych strojárni Detva a Závodoch všeobecného strojárstva v Dubnici sa začala sériová výroba obrneného transportéra OT-62. V rokoch 1962 – 1972 závody vyrobili 2 641 transportérov OT-62 pre ČSĽA a na vývoz do Egypta a Poľska.

Máj 1962

V Sovietskom zväze sa začala príprava operácie „Anadyr“, ktorá pozostávala z dopravy, premiestnenia a inštalácie sovietskych rakiet stredného doletu na Kube a prepravy okolo 50 000 vojakov.

7. 6. 1962

V Moskve sa konalo zasadanie Politického a poradného výboru VZ na tému o otázkach vzťahov so západnými štátmi a o nemeckej otázke.

13. 8. 1962

Vojenská rada 2. vojenského okruhu hodnotila stav plnenia uznesenia ÚV KSČ o spojení školy so životom z hľadiska doplnenia stredoškolského vzdelania dôstojníkov ako predpokladu ďalšej vojenskoodbornej a technickej pripravenosti. Konštatovala, že určité problémy vo vzdelávacom procese vznikli v súvislosti s mimoriadnymi udalosťami (Berlínska kríza), keď vzdelávacie kurzy boli narušené. Pre 2. VO sa plánovalo zvýšenie vzdelania do roku 1956 u 3 984 dôstojníkov z povolania na dosiahnutie stredoškolského vzdelania.

30. 8. 1962

Uznesením Politického byra ÚV KSČ bola vytvorená rehabilitačná komisia pre revíziu politických procesov na čele s D. Kolderom.

Október 1962

Tajnou dohodou medzi USA a Maďarskom bola stiahnutá maďarská otázka z prerokovania v OSN. Následne (v marci 1963) maďarský predseda vlády J. Kádár vyhlásil v Maďarsku generálnu amnestiu za rok 1956.

16. 10. 1962

Americká spravodajská služba CIA informovala prezidenta J. F. Kennedyho o rozmiestnení sovietskych rakiet na Kube na základe fotografií získaných špionážnym lietadlom U-2. Týmto momentom sa začala Kubánska kríza s možnými nedozernými dôsledkami jadrovej vojny.

22. 10. 1962

V ČSLA bola vyhlásená bojová pohotovosť 2. stupňa.

24. 10. 1962

Začala sa blokáda Kuby. Americká armáda kontrolovala pohyb sovietskych lodí na mori, aby sa nedostali so zbraňami do kubánskych prístavov.

27. 11. 1962

Podľa pokynov hlavného veliteľa Spojených ozbrojených síl VZ minister národnej obrany armádny generál B. Lomský zrušil rozkazom bojovú pohotovosť v ČSLA.

Záver

Studenú vojnu v rokoch 1955 – 1962 možno charakterizovať striedaním zmierňovania napätia vo vzťahoch medzi veľmocami a ich spojencami so stupňovaním v takej miere, že napätie hrozilo prerásť do svetového konfliktu. Pozitívnym javom tohto obdobia boli rokovania veľmocí a uzavreté dohody, na základe ktorých sa skončila vojna v Indočíne a neskôr aj vojna na Blízkom východe po znárodnení Suezského kanála. Napätie medzi veľmocami dostalo novú podobu po vstupe Spolkovej republiky Nemecko (SRN) do Severoatlantickej aliancie (NATO). Sovietsky zväz a jeho spojenci na vstup SRN do NATO reagovali založením politickovojskej organizácie pod názvom *Varšavská zmluva* (VZ). Jej činnosť prostredníctvom Politického a poradného výboru v uvedených rokoch slúžila predovšetkým na upevňovanie politickej jednoty združených štátov. Schválené deklarácie na záver zasadaní obsahovali podrobné stanoviská k jednotlivým udalostiam a situáciám vo svete a boli kópiou názorov sovietskej zahraničnej politiky. Ich zmyslom bolo, aby sa aj vedenia členských štátov stotožnili so sovietskymi názormi a jednotne postupovali na medzinárodných fórach. Udržanie jednoty malo zabrániť čínskym a čiastočne aj juhoslovanským komunistom získať vplyv na komunistické strany členských štátov Varšavskej zmluvy, ako aj v treťom svete. Čiastkovým úspechom čínskeho vplyvu bol odklon albánskych komunistov od prijatých záverov zo zasadaní Politického a poradného výboru a vystúpenie z Varšavskej zmluvy. Druhým dôvodom založenia VZ bolo udržanie rozmiestnenia sovietskych vojsk v Poľsku, Maďarsku a NDR na dobu neurčitú, a z tohto dôvodu boli podpísané v rokoch 1956 – 1957 dvojstranné spojenecké zmluvy so ZSSR. Tretím dôvodom založenia a činnosti VZ bola kontrola armád členských štátov zo strany Spojeného velenia armád Varšavskej zmluvy a budovanie zbrojného priemyslu podľa sovietskych strategických plánov a potrieb štátov celého bloku.

Severoatlantická aliancia a Varšavská zmluva boli dve protikladné politickovojské zoskupenia, a konfrontácie medzi nimi predstavovali hlavný front studenej vojny. Konfrontácie mali rôzne podoby a markantne sa prejavovali v režime na hraniciach medzi členskými štátmi NATO a VZ. Konkrétne medzi SRN a Československom, ale aj medzi Československom a od roku 1955 neutrálnym Rakúskom. Hranica s Rakúskom bola z čs. strany strážená, podobne ako so SRN. Vybudované prekážky s ostnatým drôtom, zamínované úseky a požívanie strelných zbraní proti osobám pokúšajúcim sa o ilegálny prechod hranice boli realitou tejto časti studenej vojny.

Nové fronty studenej vojny sa v sledovaných rokoch vytvárali v súvislosti s národnooslobodzovacím hnutím a oslobodzovaním spod koloniálnej nadvlády krajín Blízkeho a Stredného východu, štátov severnej a subsaharskej Afriky, Ázie a Latinskej Ameriky. Československo malo s viacerými krajinami Blízkeho a Stredného východu a tiež Latinskej Ameriky už v medzivojnovom období vybudované obchodné a diplomatické kontakty, ktoré obnovovalo od polovice 50. rokov. Československá zahraničná politika z podnetu Sovietskeho zväzu podnikala kroky, aby mu umožnila preniknúť do spomenutých oblastí, v ktorých predtým nemal žiadne pozície. Vzťahovalo sa to na

také štáty, ako Egypt, Sýria na Blízkom východe, Guinea, Mali, Ghana v subsaharskej Afrike a Kuba v Latinskej Amerike. Uvedeným a ďalším štátom Československo poskytlo hospodársku a vojenskú pomoc. Spoločným dodávateľom zbraní Egyptu, Kube a iným štátom bol Sovietsky zväz, ale oficiálnym dodávateľom bolo Československo. Dodávky zbraní Egyptu roku 1955 narušili predchádzajúcu rovnováhu medzi Egyptom a Izraelom podľa dohody z roku 1950. Znárodnenie Suezského kanála Egyptom roku 1956 viedlo k vojne Francúzska, Veľkej Británie a Izraela proti Egyptu. Československo okrem dodávok zbraní poskytlo Egyptu aj pomoc vo výcviku na ovládanie dodanej techniky. V Káhire bola za pomoci československých odborníkov založená na tento účel *Vojenská technická škola* (Military Technology College). Angažovanie USA a ZSSR v konflikte na Blízkom východe viedlo k zastaveniu bojov a stiahnutiu vojsk, ale blízkovýchodné konflikty arabských štátov s Izraelom mali pokračovanie aj v budúcnosti. Zásadnou zmenou, ktorá nastala v dôsledku vojny, bolo oslabenie tradičných koloniálnych štátov Veľkej Británie a Francúzska. Rozhodujúci vplyv v tomto regióne získali Spojené štáty a Sovietsky zväz, ktoré vzájomne súperili o jeho ovládnutie.

Prenikanie Sovietskeho zväzu „pod okná Spojených štátov“ na Kubu za pomoci Československa predstavuje významnú kapitolu studenej vojny. ZSSR a krátko po ňom Československo nadviazali obchodné a diplomatické vzťahy s Kubou po víťazstve F. Castra roku 1959. Dodávky zbraní a hospodárska pomoc zo strany oboch štátov sa zvyšovali úmerne tomu, ako sa vyostrovali vzťahy Kuby s USA. Po víťazstve nad proticastrovskými interventmi v Zátokke svíň v apríli 1962 Sovietsky zväz a Československo otvorene podporovali Kubu dodávkami zbraní, poskytovaním úverov a investícií na prekonanie blokády. Kubánska kríza v októbri 1962, ktorá vznikla v dôsledku rozmiestovania sovietskych rakiet na Kube, otriasla svetom, lebo hrozila prerásť do jadrovej vojny. Pohotovosť amerických ozbrojených síl vyvolala spätnú reakciu Varšavskej zmluvy. Čs. ľudová armáda bola v pohotovosti 2. stupňa od 23. októbra do 27. novembra 1962. Napätie vyvolané Kubánskou krízou sa následne prejavilo vo viacerých smeroch: vo vnútri štátu sa prejavili nákupnými horúčkami a narušením zásobovania vnútorného trhu, mimoriadnymi finančnými nákladmi na pohotovú zásahu armády a ďalšie výdavky s ním spojené, po kríze sa rýchlo menili aj československo-kubánske vzťahy. Kubánske vedenie nevedelo odpustiť Československu postoj čs. vlády, ktorý sa stotožňoval so sovietskym a nebral zreteľ na obranu Kuby.

Neúspech sovietskych mierových návrhov a plánov na vytvorenie kolektívnej bezpečnosti, odzbrojenia a vytvorenia bezatómového pásma v stredovýchodnej Európe viedol roku 1958 k aktivizácii sovietskej politiky v riešení nemeckej otázky. Sovietske ultimátum z januára 1958 adresované západným štátom obsahovalo výzvu do polroka uzavrieť zmluvu s Nemeckom. V dôsledku toho vznikla dlhá etapa konfrontácie, ktorá vyvrcholila Berlínskou krízou v auguste 1961 vybudovaním berlínskeho múru. Postaveniu múru oddeľujúceho Západný a Východný Berlín predchádzalo rokovanie amerického prezidenta J. F. Kennedyho a sovietskeho predsedu rady ministrov a prvého tajomníka ÚV KSSZ N. S. Chruščova vo Viedni. Pred rokovaním sa Chruščov stretol na zámku v Smoleniciach pri Bratislave s čs. vedením, ktoré ho informovalo o negatívnych hospodárskych dôsledkoch roztržky s Čínou. Rokovanie Kennedyho s Chruščovom neprinieslo pokrok v riešení nemeckej otázky. Berlínsky múr mal zabrániť exodu východonemeckých občanov do SRN. Východonemecký líder W. Ulbricht od ZSSR

a Bulharska požadoval, aby tieto štáty poskytli náhradu svojimi občanmi a pomohli prekonať hroziaci hospodársky kolaps Nemeckej demokratickej republiky. Berlínska kríza vyvolala pohotovosť čs. armády 2. stupňa s mimoriadnymi finančnými nákladmi. Napätie a hrozba vojny mali za následok narušenie vnútorného trhu spôsobeného nákupnou horúčkou.

Politické krízy vo vnútri sovietskeho bloku sa najvýraznejšie prejavili roku 1956 v Poľsku a Maďarsku a spôsobili otras komunistických režimov. V oboch krajinách Sovietsky zväz vojensky intervenoval, s tým rozdielom, že v Poľsku sa Sovietska armáda zastavila 150 km od Varšavy potom, keď poľský líder W. Gomulka ubezpečil sovietske vedenie o priateľských vzťahoch a schopnosti vlastnými silami zvládnuť nepokojnú situáciu. Priateľské vzťahy so ZSSR Gomulka považoval za „poľský štátny záujem“. Varovanie maďarských predstaviteľov poľskou delegáciou vyslanou do Budapešti, aby v Maďarsku nepripustili „antisocialistické sily“ usilujúce o rozvrat, nemalo úspech. Povstanie v Budapešti vyvolalo sovietsky vojenský zásah a operácia „Smršť“ schválená sovietskym politbyrom 30. októbra a zahájená 4. novembra viedla k porážke povstalcov. Napriek celkovému neúspechu reforiem v Poľsku a Maďarsku možno konštatovať, že počas gomulkovského režimu v Poľsku a kádárovského v Maďarsku vládli v určitých oblastiach liberálnejšie pomery, napríklad v oblasti kultúry, než v Československu a iných štátoch sovietskeho bloku.

Prestávka v regionálnej studenej vojne, ktorá nastala vo vzťahoch medzi štátmi sovietskeho bloku a Juhosláviou po Stalinovej smrti obnovovaním obchodných a diplomatických kontaktov nemala dlhé trvanie. Kritika sovietskej politiky v Maďarsku zo strany juhoslovanského lídra J. B. Tita sa zmenila na novú etapu konfrontácie aj s ostatnými štátmi sovietskeho bloku pod zámenkou boja proti juhoslovanskému revizionizmu. Čs. komunistické vedenie boj proti revizionizmu nasmerovalo hlavne na Slovensko, kde opäť obnovili politické procesy proti tzv. slovenským nacionalistom.

Zbrojná výroba v Československu bola po Sovietskom zväze najväčšou čo do rozsahu i sortimentu. Zbrojovky okrem dodávok čs. armáde, armádam ostatných štátov Varšavskej zmluvy vyrábali aj pre mnohé štáty tretieho sveta. Výroba a vývoz podliehali schváleniu Politického byra ÚV KSČ a sovietskych politických a vojenských orgánov. Za realizáciu dodávok zodpovedala Hlavná technická správa pri Ministerstve zahraničného obchodu. Prezbrojovanie čs. armády novými zbraňami vyrobenými podľa čs. patentov, alebo sovietskych licencií v rokoch 1954 – 1965 umožnilo vyradiť staršie zbrane, časť ktorých bola vyvezená do štátov tretieho sveta. Od roku 1958 bola v zbrojnej výrobe Varšavskej zmluvy prijatá zásada, aby si štáty ľudovej demokracie vlastnou výrobou zabezpečili sebestačnosť v klasických zbraniach, a ZSSR, aby sa orientoval na výrobu raketovej techniky a prúdových nadzvukových lietadiel. Podľa plánov zbrojovky na Slovensku zabezpečovali výrobu tankov (T-54, T-54A), obrnených transportérov, delostreleckej techniky a zbrojovky v Čechách vyrábali v sovietskej licencií lietadlá MIG-15, MIG-21, malé cvičné a dopravné lietadlá v čs. licencií, rádiolokátory, rádiostanice a ručné zbrane. Zbrojovky na Slovensku počas dvoch desaťročí 50. a 60. rokov vyrobili niekoľko desiatok tisíc tankov, obrnených transportérov, kanónov a húfníc. Časť tejto produkcie putovala do ZSSR, štátov sovietskeho bloku a štátov tretieho sveta.

Summary

Cold War in the years 1955 - 1962 can be characterized by alternating reduction and escalation of tensions in relations between the superpowers and their allies in such an extent that it threatened to escalate into global conflict. Positive feature of this period were negotiations between the superpowers and concluded agreements under which ended the war in Indochina and later the war in the Middle East, after the seizure of the Suez Canal. Tensions between the superpowers was given a new form after entering the Federal Republic of Germany /FRG/ into the North Atlantic Treaty Organization /NATO/. The Soviet Union and its allies responded to the entry of FRG into the NATO by founding a political and military treaty organization called the Warsaw Pact /WP/. Its activities through a Political Consultative Committee in those years served mainly to consolidate the political unity of associated states. Declaration approved at the end of session included detailed viewpoints on individual events and situations in the world and were a copy of the opinions of Soviet foreign policy. Their meaning was that the leaders of the Member States identified themselves with Soviet opinions and uniformly followed in international forums. Maintaining unity should prevent the Chinese and partly also Yugoslav communists to gain influence in the Communist Parties of the Member States of the Warsaw Pact and Third World. The partial success of the Chinese influence was the diversion of Albanian Communists to participate in meetings of the Political Consultative Committee and the withdrawal from the Warsaw Pact. The second reason for the foundation of WP was to keep the deployment of Soviet troops in Poland, Hungary and the German Democratic Republic

/GDR/ for an indefinite period, and therefore bilateral treaties of alliance with the USSR were signed in the years 1956 - 1957. The third reason for the creation and operation of the WP was the control of member states' armies by a Joint command of armies of the Warsaw Pact and building arms industries by the Soviet strategic plans and needs of countries of the whole bloc.

NATO and the Warsaw Pact were two opposing political and military groups and confrontations between them represented the main front of the Cold War. The confrontations had different forms and were notably represented by the regime at the borders between Member States of NATO and WP. Specifically between the FRG and Czechoslovakia, but also between Czechoslovakia and Austria, that was neutral since 1955. The border with Austria was in Czechoslovakia guarded analogous to the FRG. Built obstacles with barbed wire, mined sections and usage of fire-arms against persons attempting to cross the border illegally was a reality in this part of the Cold War.

New fronts in the years of the Cold War were created in context of national liberation movements and liberation from colonial supremacy in the countries of the Middle East, North and Sub-Saharan Africa, Asia and Latin America. Czechoslovakia had trade and diplomatic contacts with a number of countries in the Middle

East and Latin America in the period between WW1 and WW2 which were renewing from half of 1950s. Czechoslovak foreign policy from the initiative of the Soviet Union took steps to enable it to penetrate into the aforementioned areas, where the Soviets previously had no position. It covered the countries like Egypt, Syria in the Middle East, Guinea, Mali, Ghana in Sub-Saharan Africa and Cuba in Latin America. Czechoslovakia provided to these and other countries economic and military aid. Deliveries of arms to Egypt, Cuba and other countries were common supplies with the Soviet Union, but Czechoslovakia was the official supplier. Arms supplies to Egypt in 1955 violated the previous balance between Egypt and Israel, as agreed in 1950. Egypt seized the Suez Canal in 1956 which led to the war between France, Britain, Israel and Egypt. Czechoslovakia, in addition to supply of arms to Egypt, provided also assistance in training to control the supplied equipment. Military Technology College in Cairo was established with the help of Czechoslovak experts for this purpose. Engaging the USA and the Soviet Union in the Middle East conflict led to a ceasefire and withdrawal of troops, but the conflict in the Middle Eastern Arabic countries with Israel should continue in the future. Major changes that occurred as a result of the war were the weakening of the traditional colonial countries - Great Britain and France. Decisive influence in this region gained the United States and the Soviet Union, which competed with each other for the control in the region.

The infiltration of the Soviet Union “under the windows of the United States” to Cuba with the assistance of Czechoslovakia is an important chapter of the Cold War. The Soviet Union followed by Czechoslovakia established trade and diplomatic relations with Cuba, after the victory of F. Castro in 1959. Supply of arms and economic assistance from both countries increased in proportion to how relations of Cuba and USA escalated. After defeating the anti-Castro intervention forces in the Bay of Pigs in April 1962 the Soviet Union and Czechoslovakia openly supported Cuba with supplies of arms, granting credit and investments to overcome the blockade. Cuban Missile Crisis in October 1962, as a result of deployment of Soviet missiles in Cuba, shocked the world because it threatened to escalate into nuclear war. Defense emergency of U.S. forces recalled feedback response of the Warsaw Pact. Czechoslovak People's Army was at defense emergency of the second degree from 23rd October to 27th November 1962. Tensions caused by the Cuban crisis had its impact in several ways: inside the country was reflected by consumption binge and supply disruptions in the internal market, exceptional financial costs connected with the defense emergency of the army and other associated expenses. After the crisis the Czechoslovak - Cuban relations rapidly changed. The Cuban leadership could not forgive the Czechoslovak attitude, which was identical with Soviet and did not take account of the defense of Cuba.

The failure of Soviet peace proposals and plans for the creation of collective security, disarmament and the establishment of nuclear free zone in Central and Eastern Europe led in 1958 to activation of Soviet policy in solving the German question. Soviet ultimatum from January 1958 addressed to the western countries demanded an agreement with Germany within half a year. The result was a long phase of confrontation which culminated in the Berlin crisis in August 1961 and the con-

struction of the Berlin Wall. Building of the wall separating East and West Berlin was preceded by the meeting of U.S. President J. F. Kennedy and Soviet Chairman of the Council of Ministers and First Secretary of the Communist Party of the Soviet Union N. S. Khrushchev in Vienna. Before the meeting in Vienna Khrushchev met at the Smolenice castle, near Bratislava, Czechoslovak political leaders, who informed him about the negative economic consequences of the quarrel with China. The discussion of Kennedy with Khrushchev did not bring progress in solving the German question. The Berlin Wall was to prevent the exodus of East German citizens to the FRG. The East German leader W. Ulbricht demanded from the Soviet Union and Bulgaria that these countries provide compensation for its citizens and help to overcome the impending economic collapse of the German Democratic Republic. The Berlin crisis recalled the defense emergency of the second degree of the Czechoslovak People's Army with exceptional financial costs. The tension and the threat of war resulted in disturbances in the internal market due to consumption binge.

The crises inside of the bloc in Poland and Hungary in 1956 led to political turmoil in the Soviet bloc regimes. In both countries the Soviet Union intervened militarily, with the difference that in Poland the Soviet army stopped 150 km from Warsaw, after the Polish leader W. Gomulka reassured the Soviet leadership of friendly relations and the ability to handle the situation on their own. Gomulka considered friendly relations with the Soviet Union as "Polish national interest." The warning of Hungarian officials made by Polish delegation sent to Budapest, not to allow "anti-socialist forces" in Hungary wishing to gain disruption, was unsuccessful. The uprising in Budapest led to the Soviet military intervention and operation "Whirlwind" approved by the Soviet Politburo on 30th October and launched on 4 November led to the defeat of the rebels. But the regimes in Poland and Hungary, despite the total failure of the reforms, retained liberal conditions in certain areas, such as culture, similar to those in Czechoslovakia and other the Soviet bloc countries.

Break in the regional Cold War which occurred in the relations between the Soviet bloc countries and Yugoslavia after Stalin's death and led to renewal of trade and diplomatic contacts was not lasting long. Criticism of Soviet policy in Hungary by Yugoslavia's leader J. B. Tito turned to a new stage of confrontation also with other Soviet bloc countries, under the pretext of the fight against Yugoslav revisionism. Czechoslovak communist leadership directed the fight against revisionism mostly to Slovakia, where once again renewed the political process with so-called Slovak nationalists.

Arms production in Czechoslovakia was the largest in quantity and assortment after the Soviet Union. In addition to supplying the Czechoslovak army, armies of the other Warsaw Pact countries, factories produced armaments for many Third World countries. Production and export under the control of the Political Bureau of Czechoslovak Communist Party and Soviet political and military authorities. Main technical administration of the Ministry of Foreign Trade was responsible for the realization of supplies. Rearmament of the Czechoslovak Army by new weapon made by Czechoslovak patents, or Soviet licenses in the period 1954 - 1965 allowed to exclude older weapons, part of which was exported to Third World countries.

Since 1958, the Warsaw Pact countries adopted the principle to self-sufficient in conventional weapons production and the Soviet Union was focused on the production of rocket technology and supersonic fighter planes. According to the plans, arms factories in Slovakia provided production of tank /T-54, T-54A/, armored personnel carriers, artillery and the factories in the Czech Republic produced in the Soviet license fighter planes MiG-15, MiG-21, small training and transport aircrafts in Czechoslovak license, air defense radars, radios and small arms. Arms factories in Slovakia produced during the two decades of the 1950s and 1960s tens of thousands of tanks, armored personnel carriers and howitzers. Part of this production went to the Soviet Union, Soviet bloc countries and Third World countries.

Použitá literatura a pramene

AFIANI, V. J. Maďarská revoluce a Suezská krize. Stanovisko sovětského vedení. In Soudobé dějiny, 1996, roč. 3, č. 4, s. 474-482.

BARNOVSKÝ, M. Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957). Brno : Prins, 2002.

BARNOVSKÝ, M. Neúspešný pokus o zmenu. Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko. In História, 2006, roč. 6, č. 5, s. 13-15.

BÉKES, Cs. – RAINER, J. M. – GERMUSKA, P. Maďarská revoluce 1956. In Soudobé dějiny, 1996, roč. 3, č. 4, s. 455-474.

BÍLEK, J. – LÁNIK, J. – MINAŘÍK, P. – POVOLNÝ, D. – ŠACH, J. Československá lidová armáda v koaličních vazbách Varšavské smlouvy, květen 1955 – srpen 1968. Praha : Ministerstvo obrany České republiky, 2008.

BÍLEK, J. – PILÁT, V. Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. In Soudobé dějiny, 1996, roč. 3, č. 4, s. 488-500.

BLAIVE, M. Promarněná příležitost Československa a rok 1956. Praha : Prostor, 2001.

BORTLOVÁ, H. Československo a Kuba v letech 1959 – 1962. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011.

BRABEC, V. Roky 1958 – 1962 v dějinách KSČ. Bratislava : Pravda, 1985.

CALHOUN, D. F. Souvislost Suezské a maďarské krize v roce 1956. In Soudobé dějiny, 1996, roč. 3, č. 4, s. 482-488.

FAURE, J. Americký přítel Československo ve hře americké diplomacie 1943 – 1968. Praha : Lidové noviny, 2006.

FIDLER, J. Okupace Československa. Bratrská agrese. Praha : Havran, 2003.

FRISZKE, A. Rok 1956 v dějinách Polska. In Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. Eds. Štefánský, M. – Zagoršeková, M. Banská Bystrica 1997, s. 122-127.

FRONC, M. Znovu přidělový systém? Krize v zásobování potravinami v Československu na počátku šedesátých let 20. století. In Historik v soudobých dějinách, Milanovi Otahálovi k 80. narozeninám. Praha : ÚSD AV ČR, 2008.

GADDIS, J. L. Studená vojna. Bratislava : Slovart, 2006.

HAJDUK, I. V. Sovetskij sojuz na ženevskej konferencii po Indokitaju. In Cholodnaja vojna 1945 – 1963. Moskva : Olma-Pres, 2003.

CHOLODNAJA VOJNA I POLITIKA RAZRJADKY: diskussionye problemy, I. Moskva, 2003.

IRMANOVA, E. Kádárizmus, vznik a pád jedné iluze. Praha : Karolinum, 1998.

IZRAELJAN, V. Na frontoch cholodnoj vojny. Zapisky sovietskego posla. Moskva : Mir, 2003.

JEGOROVA, N. I. – ČUBARJAN, A. O. (eds.) Cholodnaja vojna 1945 – 1963. Moskva : Olma-Press, 2003.

JÍLKOVÁ, A. – JÍLEK, T. Železná opona Československa. Státní hranice od Jáchymova po Bratislavu. B.m.v. : Baset, 2006.

KAPLAN, K. Antonín Novotný. Vzestup a pád „lidového aparátčika“. Brno : Barrister & Principal, 2011.

KAPLAN, K. Krize komunistického režimu v Československu. Doba tání 1953 – 1956. Brno : Barrister & Principal, 2005.

KISSINGER, H. Umění diplomacie Od Richelieua k pádu Berlínské zdi. Praha : Prostor, 1996.

KOPEČEK, M. Hledání ztraceného zmyslu revoluce. Praha : Argo, 2009.

KRČ, M. a kol. Vojenské výdaje v letech studené války a po její skončení. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2000.

KŘEN, J. Dvě staletí střední Evropy. Praha : Argo, 2005.

LÁNÍK, J. Dopad peněžní reformy na výstavbu československé armády. In Historie a vojenství, 2007, roč. 56, č. 1, s. 61-68.

LÁNÍK, J. Druhá berlínská krize a reakce ČSLA na výstavbu berlínské zdi, I. část. In Historie a vojenství, 2011, roč. 60, č. 2, s. 91-104.

LÁNÍK, J. Druhá berlínská krize a reakce ČSLA na výstavbu berlínské zdi, II. část. In Historie a vojenství, 2011, roč. 60 č. 3, s. 69-81.

LÁNÍK, J. Vývoj čs. zbrojního průmyslu v druhé polovině 50. let minulého století, I. část. In Historie a vojenství, 2009, roč. 58, č. 2, s. 85-99.

LÁNÍK, J. Vývoj čs. zbrojního průmyslu v druhé polovině 50. let minulého století, II. část. In Historie a vojenství, 2009, roč. 58 č. 3, s. 85-100.

LONDÁK, M. Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. letech 20. století a slovenská ekonomika. Bratislava : Historický ústav SAV, 2010.

LUKJANOV, P. G. Istorija Varšavskogo dogovora. Mogilev 2006.

LUŇÁK, P. Plánování nemyslitelného. Československé válečné plány. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007.

LUŇÁK, P. Západ, Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce. Praha : Libri, 1997.

MARUŠIAK, J. Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmu. Zborník k 70. narodeninám J. Jablonického. Bratislava : Veda, 2005.

MARUŠIAK, J. Slovenská literatúra a moc v druhej polovici päťdesiatych rokov. Brno : Prius, 2001.

MARUŠIAK, J. Udalosti roku 1960 ako demonštrácia sily komunistického režimu. In Politické vedy, 1999, roč. 2, č. 4, s. 90-147.

MĚŘINSKÝ, P. Dějiny Rakouska. Praha : Lidové noviny, 2009.

- MICHÁLEK, S. Karibská raketová kríza, 13 dní, ktoré /naozaj/ otriasli svetom. In *História*, roč. 5, 2005, č. 6, s. 13.
- MÜLLER a kol. *Dějiny Německa*. Praha : Lidové noviny, 1995.
- NÁLEVKA, V. *Horké krize studené války*. Praha : Vyšehrad, 2010.
- Nemerknuščaja slava. Ot vojinov internacionalistov do mirotvorcov. Moskva : Izdatel'skij dom „Zvonica“ – MG“, 2004.
- PÁVOVÁ, P. *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideológa Václava Kopeckého*. Praha : Ústav pro studium totalitních režimů, 2008.
- PEJČOCH, J. Propuštění bývalých příslušníků vládního vojska a slovenské armády v roce 1958. In *Historie a vojenství*, 2008, roč. 57 č. 3, s. 43-48.
- PELIKÁN, J. *Jugoslávie a východní blok 1953 – 1958*. Praha : Univerzita Karlova – Karolinum, 2001.
- PERNES, J. Československo a berlínska krize v roce 1961. In *Soudobé dějiny*, 2002, roč. 9, č. 2, s. 215-230.
- PERNES, J. Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu. In *Soudobé dějiny*, 2000, roč. 8, č. 4, s. 594-619.
- PERNES, J. *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.
- PERNES, J. Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. In *Soudobé dějiny*, 1996, roč. 3, č. 4, s. 500-512.
- PERNES, J. – POSPÍŠIL, J. – LUKÁŠ, A. *Alexej Čepička. Šedá eminence rudého režimu*. Praha : Brána, 2008.
- PERSAK, K. Kríza poľsko-sovietskych vzťahov v roku 1956. In *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Eds. Štefanský, M. – Zagoršeková, M. Banská Bystrica 1997, s. 109-121.
- PEŠEK, J. *Aktéri jednej doby na Slovensku 1948 – 1989*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003.
- PEŠEK, J. *Nástroj represie a politickej kontroly. Štátna bezpečnosť na Slovensku 1953 – 1970*. Bratislava : Veda, 2000.
- PEŠEK, J. *Postoje slovenskej spoločnosti v čase tzv. maďarských udalostí na jeseň 1956*. In *Armáda a spoločnosť v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968*. Bratislava : VHÚ, 1996.
- PEŠEK, J. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov*. Brno : ÚSD AV ČR, 2005.
- PEŠEK, J. *Vlna politických procesov na Slovensku koncom 50. rokov*. In *Politické procesy po roce 1945 a „případ Slánský“*. Brno : ÚSD AV ČR, 2005.
- PRŮCHA, J. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918 – 1992*. 2. díl 1948 – 1992. Brno : Doplněk, 2009.

PULEC, H. Operace československých spravodajských služeb na státních hranicích po roce 1948. In Sborník Archivu bezpečnostních služeb, 2008, č. 6.

REIMAN, M. – LUŇÁK, P. Studená válka 1954 – 1964. Sovětské dokumenty v českých archívech. Brno : Doplněk, 2000.

REINER, J. Sovětské dokumenty k maďarské krizi 1956. In Soudobé dějiny, 1994, roč. 1, č. 3, s. 500-565.

RUPNIK, J. Proměškané setkání. Rok 1956 z pohledu Prahy. In Soudobé dějiny, 1996, roč. 3, č. 4, s. 535-540.

RYCHLÍK, J. Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945 – 1992. Bratislava : AEP; Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1998.

SORBY, K. R. Suez 1956. Súnrak tradičného kolonializmu na Blízkom východe. Bratislava : Veda, 2003.

SORBY, K. R. Suezská vojna 1956: operácia „Kadeš“. In Vojenská história, 2004, roč. 8, č. 1, s. 58-84.

SOVETSKAJA VNEŠNAJA POLITIKA V GODY CHOLODNOJ VOJNY /1945-1985/, Novoje pročtenije, Meždunarodnyje otnošenja. Moskva 1995.

ŠESTÁK, M. – TEJCHMAN, M. – HAVLÍKOVÁ, L. – HLADKÝ, L. – PELIKÁN, J. Dějiny jihoslovanských zemí. Praha : Lidové noviny, 2009.

ŠTAIGL, J. Vojenské opatrenia na Slovensku v súvislosti s vývojom v Maďarsku na jeseň 1956. In Armáda a spoločnosť na Slovensku v kontexte európskeho vývoja 1948 – 1968. Bratislava : VHÚ, 1996.

ŠTAIGL, J. Zbrojná výroba na Slovensku v rokoch 1954 – 1960. In Vojenská história, 2003, roč. 7, č. 1, s. 55-73.

ŠTAIGL, J. – ŠTEFANSKÝ, M. Vojenské dejiny Slovenska VI. Bratislava : Magnet Press, 2008.

ŠTEFANSKÝ, M. Osudy sociálnych demokratov v rokoch 1948 – 1989. In Kapitoly z dejín sociálnej demokracie na Slovensku. Bratislava : T.R.I. Medium, 1996.

ŠTEFANSKÝ, M. – ZAGORŠEKOVÁ, M. (eds.) Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997.

TAUBMAN, W. Chruščov, člověk a jeho doba. Praha : BB Art s.r.o., 2005.

TISCHLER, J. Súvislosti medzi októbrovými udalosťami a maďarskou revolúciou roku 1956. In Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989. Eds. Štefanský, M. – Zagoršeková, M. Banská Bystrica 1997, s. 137.

TOMEK, P. Život a doba ministra Rudolfa Baráka. Praha : Vyšehrad, 2009.

TURZA, P. Obrnený transportér OT-810. In Vojenská história, 1999, roč. 3, č. 1, s. 92-96.

TURZA, P. Obrnený transportér OT-62. In Vojenská história, 2005, roč. 9, č. 3, s. 99-104.

VONDRÁŠEK, V. – CHRASTIL, S. – MARKEL, M. Dějiny vojenské akademie v Brně 1951 – 2001. Praha – Ministerstvo obrany ČR, 2001.

VOPAT, Z. a kol. Konštrukta Trenčín v dejinách československého a slovenského zbrojného priemyslu. Bratislava : Magnet Press, 2000.

VYHLÍDAL, M. Československo-egyptská spolupráce v oblasti vojenského školství v letech 1956 - 1960 Činnost skupiny prof. Farlíka a počátek Military Technical College v Káhiře. In Historie a vojenství, roč. LX, č. 4, 2011.

VEBER, V. – HLAVAČKA, M. – VOREL, P. – POLÍVKA, M. – WIHODA, M. – ZÍDEK, P. – SIEBER, K. Československo a Blízký východ v letech 1948 – 1989. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2009.

WANNER, J. Bitva o Suez. Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence na Středním východu. Praha : Libri, 2008.

WANNER, J. Egyptská karta v sovětské politice v roce 1956. In Soudobé dějiny, 1996, roč. 3, č. 4, s. 488-500.

ZAVACKÁ, M. Kto žije za ostnatým drôtom? Oficiálna a zahraničná politická propaganda na Slovensku 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax. Bratislava : Veda, 2005.

ZÍDEK, P. Československo a válka v Alžírsku (1954 – 1962). In Historie a vojenství, 2003, roč. 52 č. 2, s. 259-283.

ZÍDEK, P. – SIEBER, K. Československo a subsaharská Afrika v letech 1948 – 1989. Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 2007.

ZÍDEK, P. Vývoz zbraní z Československa do zemí třetího světa v letech 1948 – 1962. In Historie a vojenství, 2002, roč. 50 č. 3, s. 523-526.

Zločiny komunizmu na Slovensku 1948 – 1989 I. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2001.

ZUPKO, Š. – ZUPKO, J. Obrnená technika 1944 – 2001. Výroba v Slovenskej republike. Bratislava : Magnet Press, 2002.

PUBLIKOVANÉ DOKUMENTY

Celoštátna konferencia Komunistickej strany Československa 5. 7. – 7. 7. 1960. Praha : Nová mysl, 1960.

XI. sjezd Komunistické strany Československa. Praha : Nová mysl, 1958.

NOVOTNÝ, A. Prejavy 2, 1958 – 1962. Bratislava : VPL, 1963.

Medzinárodné právo a politika v dokumentoch. Bratislava : Obzor, 1974.

Dokumenty československé zahraniční politiky 1945 – 1960. Praha : SNPL, 1960.

Kolektívna bezpečnosť a spolupráca v Európe. Bratislava : Obzor, 1978.

KOUDELKA, F. – SUK, J. Ministerstvo vnitra. K dějinám československé krize 1967 – 1970, sv. 7. Brno : Doplněk, 1966.

Organizace Varšavské smlouvy. Dokumenty a materiály 1955 – 1980. Praha : Naše vojsko – Svoboda, 1980.

Varšavská smlouva v dokumentech (1954 – 1970). Bratislava : Vojenská akadémia Antonína Zápotockého, 1970.

Varšavská smlouva. Záruka míru, bezpečnosti a nedotknutelnosti socialismu. Praha : Naše vojsko, 1972.

10 let Varšavské smlouvy. Praha : Vojenská politická akademie Klementa Gottwalda, 1965.

www.praguecoldwar.cz, Maďarské povstání. Chronologie 1956-1963.

VEDECKÉ ČASOPISY

Vojenská história, roč. 1993 – 2010

Historie a vojenství, roč. 1955 – 2011

Vojenno-istoričeskij žurnal Ministerstva oborony Rossijskoj federacii, roč. 1988 – 2010

Historický časopis SAV, roč. 1997 – 2010

Československý voják, roč. 1957, 1958, 1960

Soudobé dějiny, roč. 1996 – 2010

Český časopis historický, roč. 1997 – 2007

ARCHÍVNE PRAMENE

Národní archiv Praha,

fond Politické byro ÚV KSČ 1954 – 1962

fond 1. tajemník ÚV KSČ Antonín Novotný II.

fond ÚV KSČ / 02/2/

Slovenský národní archiv Bratislava,

fond ÚV KSS, predsedníctvo

fond 1. tajomník ÚV KSS K. Bacílek

fond tajomník ÚV KSS P. David

Vojenský historický archiv Praha,

fond MNO ČSLA

fond MNO, sekr.min 1962

fond GŠ/ OS, 1962

Vojenský ústřední archiv Praha,

fond Varšavská smlouva

fond Vojenská komise ÚV KSČ

Vojenský historický archiv Bratislava, fond Východný vojenský okruh

Rakúsky minister zahraničných vecí Leopold Figl /vľavo/ a sovietsky minister zahraničných vecí Vjačeslav Molotov /vpravo/ 14.5.1955 pred podpísaním štátnej zmluvy s Rakúskom.
© ČTK Praha

Slávnostné podpísanie štátnej zmluvy štyroch mocností s Rakúskom
vo viedenskom Belvederi 15. 5. 1955.
© ČTK Praha

J. F. Kennedy s D. D. Eisenhowerom odchádzajú z Bieleho domu (White House) na inauguráciu 20. 1. 1961. National Archives and Records, College Park, MD, USA

Prvý tajomník ÚV KSSZ a predseda sovietskej vlády Nikita S. Chruščov sa pred cestou do Viedne na rokovanie s americkým prezidentom Johnom F. Kennedym zastavil 31. mája 1961 v Bratislave. Na obrázku vystupuje z vlaku na bratislavskej stanici. TASR Bratislava

Pred cestou do Viedne
na rokovanie s J.F.
Kennedym navštívil
1. júna N. S. Chruščov
zámok Smolenice pri
Bratislave, kde mu
členovia folklorného
súboru SEUK darovali
valašku.
TASR Bratislava

Žena v slovenskom kroji
víta N.S. Chruščova
v Bratislave 31. mája 1961.
VHA Bratislava

N.S. Chruščov na zámku Smolenice pri pečení živanskej /prvý zľava/,
ktorého sa tiež zúčastnili K. Bacílek, A. Novotný a V. Široký.
SNK-ALU Martin

J. F. Kennedy s N.S. Chruščovom na
sovietskom veľvyslanectve
vo Viedni 4. 6. 1961.
National Archives and Records, College
Park, MD, USA

N. S. Chruščov a J. F. Kennedy počas
rokovania vo Viedni 3. júna 1961.
© ČTK Praha

Indický predseda vlády Džavaharlál Nehrú s čs. predsedom vlády Viliamom Širokým počas návštevy v Prahe v júni 1955. SNK-ALU Martin

Stalinov pomník v Prahe odhalený v máji 1955.
VHA Praha

1

2

3

4

1. Podpredseda vlády a minister Václav Kopecký, popredný stalinista a demagóg v 50. rokoch.
VHA Praha
2. Armádny generál Bohumír Lomský, minister národnej obrany v rokoch 1956-1968.
VHA Praha
3. Minister vnútra Československa v rokoch 1953-1961 Rudolf Barák. Predseda prvej komisie na prešetrenie nezákonnosti niektorých súdnych procesov.
SNK-ALU Martin
4. Maršal ZSSR Georgij K. Žukov, významný vojenský predstaviteľ ZSSR, v rokoch 1955-1957 minister obrany ZSSR.
VHA Praha

Antonín Novotný pri prehliadke
čestnej stráže po zvolení za
prezidenta republiky v novembri
1957.
SNK-ALU Martin

Nikita S. Chruščov podpisuje
Deklaráciu členských štátov
Varšavskej zmluvy prijatej na
porade Politického a poradného
výboru Varšavskej zmluvy
24. mája 1958.
© ČTK, ITAR-TASS Praha

Budova poľskej vlády vo Varšave, kde sa konalo ustanovujúce zasadanie členských štátov Varšavskej zmluvy v máji 1955.

VHA Bratislava

1. Generál Jan Šejna po roku 1956 rýchlo postupoval vo vojenskej kariére. V roku 1968 emigroval do USA. Na obrázku ešte ako plukovník.
VHA Praha
2. Generálporučík Ján Zeman, náčelník Hlavnej politickej správy /1952-1955/, potom veliteľ Vojenskej politickej akadémie, K. Gottwalda po disciplinárnom vyšetrení bol zbavený hodnosti a vylúčený z radov KSČ.
VHA Praha

Troja maršali Sovietskeho zväzu, zľava /Ivan Konev, Konstatin Rokossovskij- minister obrany Poľskej republiky a Georgij Žukov 13. mája 1955.
© ČTK Praha

Antonín Zápotocký, prezident republiky a hlavný veliteľ armády v rokoch 1953-1957.
VHA Praha

Egyptský prezident Gamál Abdal Násir na manifestácii 26. júla 1956, vedľa generál Abd al-hakim Amir.
© ČTK Praha

Kliment J. Vorošilov /prvý zľava/ maršal ZSSR.
V rokoch 1953-1960 predseda Najvyššieho soviету ZSSR, v strede prvý tajomník ÚV KSSČ
a prezident republiky Antonín Novotný a Nikita S. Chruščov, prvý tajomník ÚV KSSZ
a predseda Rady ministrov ZSSR počas návštevy A. Novotného v ZSSR v dňoch 2.-14. júla 1958.
VHA Praha

Prezídium Najvyššieho sovietu ZSSR udelilo 26. mája 1958 členovi Politického byra ÚV KSČ a tajomníkovi ÚV KSS Pavlovi Davidovi sovietske vyznamenanie. Na obrázku vyznamenanie odovzdáva sovietsky konzul v Bratislave. TASR Bratislava

Prvý tajomník ÚV Albánskej strany práce a člen prezídia Ludového zhromaždenia Enver Hodža /prvý zľava/ na návšteve Československa v dňoch 12.-17. januára 1959. V strede Viliam Široký, predseda čs. vlády, prvý sprava Antonín Novotný, prvý tajomník ÚV KSČ a prezident republiky SNK-ALU Martin

Manifestácia na Slavíne v Bratislave
pri odhalení pamätníka sovietskym
vojakom v roku 1960.
VHA Bratislava

Viliam Široký, predseda čs. vlády
v rokoch 1953-1963.
VHA Bratislava

Minister obrany armádny generál Bohumír Lomský medzi sovietskymi generálmi. V druhom rade, prvý zľava gen. Václav Prchlík, na konci radu Jan Šejna.
VHA Bratislava

Prvý tajomník ÚV SED a predseda Štátnej rady Nemeckej demokratickej republiky Walter Ulbricht. Počas Berlínskej krízy roku 1961 predkladal predstaviteľom sovietskeho bloku nereálne plány hospodárskej pomoci.
SNK-ALU Martin

Výstavba berlínskeho múru v auguste 1961. V popredí západoberlínsky policajt.
© ČTK Praha

1. Maršal ZSSR Rodion J. Malinovskij, minister obrany ZSSR v rokoch 1957- 1962.
VHA Praha
2. Maršal ZSSR Andrej A. Grečko, hlavný veliteľ Spojených ozbrojených síl
Varšavskej zmluvy v rokoch 1960-1967.
VHA Praha

Stredný tank T-54A vo Vojenskom výcvikovom priestore Boletice.
VHA Praha

Na veliteľskej pozorovateľni počas vojenského cvičenia.
Zľava A. Dubček, J. Hendrych, A. Novotný a B. Lomský.
VHA Praha

Československé nákladné autá v Mali – Bamako.
Hospodárska pomoc krajine subsaharskej Afriky, 14.3.1961.
© ČTK Praha

Československá pomoc zdravotníctvu v subsaharskom štáte Guinea, 12.12.1961.
© ČTK Praha

Alžírsky bojovník, marec 1962.
© ČTK Praha

Fidel Castro a Ernesto Guevara
– dvaja poprední predstavitelia
Kuby.
© ČTK Praha

Spoločné cvičenie Varšavskej
zmluvy „Vietor“, október 1962.
VHA Praha

Po skončení vojenského
cvičenia „Vietor“ v októbri
1962.
VHA Praha

Prvý tajomník ÚV KSČ
a prezident Československej
socialistickej republiky A.
Novotný s predsedom vlády
Maďarskej ľudovej republiky
J. Kádárom počas jeho
návštevy v Československu
1.-4. októbri 1963.
TASR Bratislava

Menný register

A

Abakumov, Viktor 30
Adenauer, Konrad 22
Andropov, Jurij V. 75
Antonov, Alexej I. 59, 60,
61, 98, 100, 132
Apel, Erich 111
Ámir 89

B

Bacílek, Karol 26, 36, 39,
40, 41, 43, 44, 51, 79
Barák, Rudolf 26, 36, 42,
49, 50, 62, 132
Bečka, Ján 37
Ben, Bella 91
Berija, Lavrentij 30, 31,
41, 42, 119
Bidault, Georges 13
Bierut, Boleslaw 5, 71, 72
Birjuzov 121, 123
Boľšakov 123
Bulganin, Nikolaj A. 97,
98

C

Castro, Fidel 27, 119, 120,
123, 130
Castro, Raúl 120, 121
Clementis, Vladimír 51
Colotka, Peter 52
Cvik, Rudolf 51
Cyrankiewicz 75

Č

Čatloš, Ferdinand 38
Čepička, Alexej 41, 43, 44,
47, 58, 61, 62, 98
Černík, Oldřich 115
Čou En lai 84

D

David, Pavol 26, 36, 39,
40, 41, 43, 44, 50, 58,
66, 67
David, Václav 26, 32, 39,
56, 58, 64, 67

Djilas, Milovan 30, 34
Dobrynin, Anatolij 122
Dolanský, J. 32, 42, 62, 84
Dubček, A. 51
Dočkal, Jaroslav 59
Dulles, John F. 13, 17, 27
Drda, Jan 44
Dvořák, Václav 66, 99,
100

E

Eden, Anthony 13, 21,
23, 89
Eisenhower, Dwight 25,
76

F

Farlík, Alois 85, 86
Feklisov, A. S. 124
Field, Henri 42
Field, Noel 42
Figl, Leopold 15, 17
Fierlinger, Zdeněk 22

G

Gagarin, Jurij 141
Gaulle, Charles de 25, 90
Gerő, Ernő 75
Gerstermaier, Eugen 22
Gomulka, Wladislaw 6,
72, 73, 75, 76
Gottwald, Klement 31, 41,
42, 43
Grečko, Andrej A. 67, 69,
107, 116, 126
Gromyko, Andrej 26, 27,
122
Guevara, Ernesto 120,
121, 130

H

Hajdů, Vavro 42
Hájek, Miloš 32
Hegedűs, Andras 74
Hendrych, Jiří 26
Ho-či min 16
Hrubín, František 44
Hübl, Milan 22
Husák, Gustáv 31, 32, 49,
50, 51

CH

Chruščov, Nikita S. 5, 6, 7,
12, 18, 19, 24, 26, 27,
28, 29, 30, 31, 33, 34,
41, 42, 43, 57, 59, 60,
61, 62, 65, 66, 67, 72,
73, 75, 76, 83, 88, 89,
108, 109, 110, 111,
112, 113, 119, 122,
123, 130, 131

I

Imro, Ján 38

J

Jakubovskij, Ivan I. 110
Janko, V. 100
Jankovcová, Ludmila 84

K

Kádár, János 75, 76, 77,
79, 80
Kaganovič, Lazar 24, 72
Karvaš, Imrich 38
Kennedy, John F. 7, 18, 26,
27, 28, 29, 110, 112,
122, 130, 131

Kennedy, Robert 123

Kevič, Štefík 31

Kolder, Drahomír 51

Konev, Ivan S. 59, 60, 62,
65, 66, 72, 76,
100, 110

Kopecký, Václav 35, 41,
42, 43, 44

Koucký, Vladimír 26

Kováč, Vojtech 38

Köhler, Bruno 79, 114,
118

Krajčíř, František 106, 107

Kratochvíl, Václav 62, 100

Krosnář, Josef 105

Krutina, Vlastimil 115

Kupec, Ivan 36, 45

L

Lenárt, Jozef 51

Lomský, Bohumír 63, 64,
66, 67, 100, 106, 107,
114, 116, 126, 129

London, Artur 42

Lučan, Matej 51

M

Macmillan, Hary 17, 25
 Malár, Ján 38
 Malenkov, Grigorij K. 24,
 73, 76
 Malinovskij, J. 121, 123
 Marko, Jozef 38
 Menddes-France P. 16
 Mikojan, Anastas 26, 72,
 76, 121, 130
 Molotov, Vjačeslav M. 13,
 14, 15, 17, 24, 72, 73

N

Nagy, Imre 74, 75, 76, 77,
 80, 127
 McNamara 123
 Násir, Gamál Abdal 83,
 86, 87, 88
 Naszakowski, Marian 76
 Nehrú, D. 86, 87
 Nezval, Vítězoslav 23, 44
 Novotný, Antonín 6, 19,
 26, 27, 31, 33, 34, 35,
 36, 43, 44, 45, 46, 49,
 50, 51, 57, 58, 61, 65,
 66, 68, 98, 108, 110,
 112, 113, 114, 126,
 128
 Nyers, Rezső 81

O

Ochab, Edward 73

P

Pavlík, Ondrej 36, 45
 Pavlovskij 100
 Pastyřík, Karel 39
 Piller, Jan 52
 Pinay, Antoine 17
 Pithart, Viliam 31
 Plijev, Issa A. 121, 122
 Plojhar, Josef 56, 57
 Poláček, Karel 115, 120
 Powers, Francis G. 25
 Púčik, Josef 115

R

Raab, Julius 24
 Rajk, László 74
 Rákosi, Mátyás 5, 30, 31,
 74
 Rapacki, Adam 21, 22, 23,
 24, 65
 Rašidov 121

Reitmajer, Josef 106, 107,
 115

Rokossovskij, Konstantin
 K. 72

Rytíř, Otakar 63, 114

S

Sabolčík, Michal 52
 Sadat, Anvar 86
 Sedlláček František 78
 Seifert, Jaroslav 44
 Skali, J. 124
 Skála, J. 52
 Slánský, Rudolf 31, 32, 41,
 43, 49
 Smrkovský, Josef 49, 50
 Stalin, Josif Visarionovič
 5, 24, 30, 32, 41, 45,
 55, 71,
 75, 119
 Starevicz, Artur 76
 Stevenson, Adlai 123
 Strauss-Franz, Jozef 110
 Strechaj, Rudolf 26, 39,
 40, 106, 107, 120
 Sukarno, A. 84
 Suslov, Michail 30, 76

Š

Šalgovič, Viliam 51

Šebesta, Štefan 36

Šimůnek, Otakar 66, 67,
107, 114, 116

Široký, Viliam 22, 26, 32,
33, 41, 56, 57, 58, 59,
61, 64, 65, 66, 67, 126

Šitov, Alexejev 121

Šlechta, Emanuel 56, 57

Šling, Otto 49

Šmok, Miroslav 115

Špitzer, Juraj 36, 45

Štítnický, Ctibor 36

Štrougal, Lubomír 114

Šverma, Jan 38

Švermová, Marie 49

T

Tildy, Zoltán 76

Tito, Josip B. 5, 30, 31, 32,
33, 34, 42, 76, 84

Tomášek, Karol 39

Touré, Ahmed Sékou 92

Tvrza, Antonín 105

U

Ulbricht, Walter 5, 6, 28,
29, 109, 110, 111, 112

Urválek, Josef 49

U Thant 123

V

Való, Jozef 51

Vasiljevskij, Alexandr M.
55

Vidra, Emil 37

Z

Zápotocký, Antonín 33,
41, 50, 61, 66, 85

Zatko, Peter 38

Zimjanin, Michail V. 27

Zorin, Valerian 123

Ž

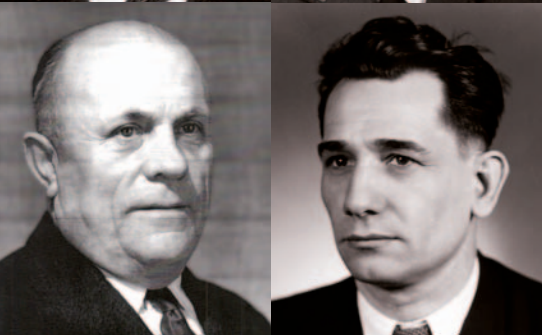
Žukov, Georgij K. 24, 58,
60, 75

Michal Štefanský
STUDENÁ VOJNA Slovensko 1955 – 1962

Vydavateľ: Vojenský historický ústav
Krajná 27, 821 04 Bratislava
www.vhu.sk

Jazyková redaktorka: Mária Stanová
Obálka: Marek Kacvinský
Grafická úprava a sadzba: Marek Kacvinský
Tlač: 5. kartoreprodukčná základňa Nemšová
Náklad: 500
Rok vydania: 2012
Prvé vydanie

e-ISBN 978-80-89523-17-7

**Michal
Štefanský**

STUDENÁ VOJNA

**Slovensko
1955–1962**

Michal Štefanský (1943), historik najnovších dejín. Autor monografie o studenej vojne 1946 – 1954 vydané roku 2008, na ktorú táto publikácia chronologicky nadväzuje.

Analýza studenej vojny v rokoch 1955 – 1962 približuje v globálnom kontexte zložité procesy konfliktov medzi dvoma supervelmocami a ich spojencami s dopadom na región stredovýchodnej Európy, Československa a Slovenska v ňom. V uvedenom období sa vystriedalo obdobie zmiernenia napätia s eskaláciou v takej miere, že hrozil svetový vojnový konflikt.

Obsahovým ťažiskom monografie sú plány na vytvorenie systému bezpečnosti najmä v Európe. Ich naplnenie sa malo uskutočniť dohodami medzi protifašistickými spojencami z čias druhej svetovej vojny v otázke štátnej zmluvy s Rakúskom, mierovej zmluvy s Nemeckom, vytvorenia bezatómového pásma v strednej Európe a odzbrojenia. Vývoj ukázal, že v mnohom išlo o vznešené, ale o nereálne plány.

Československo patrilo po Sovietskom zväze k najväčším výrobcom zbrojnej techniky v rámci krajín Varšavskej zmluvy. Na Slovensku bola sústredená výroba tankov, obrnených transportérov, delostreleckej techniky, munície a slúžila okrem potrieb čs. armády aj pre armády Varšavskej zmluvy a vývoz do tretieho sveta. Prostredníctvom Československa vyvážal Sovietsky zväz zbrane do tretieho sveta, do krajín, kde vznikli nové fronty studenej vojny na Blízkom východe a Kube.

Eskaláciu napätia v súvislosti s vnútroblokovými krízami v Poľsku a Maďarsku, Suezskou krízou, Berlínskou a Kubánskou krízou autor sleduje z pohľadu politicko-vojenských opatrení Československa, názorov a postojov obyvateľstva a ekonomických dôsledkov.

Monografia je koncipovaná na základe štúdia pôvodných archívnych prameňov a dostupnej literatúry. Súčasťou publikácie je chronologický prehľad a obrazová príloha dobových fotografií.

www.vhu.sk

ISBN 978-80-89523-16-0

9 788089 523160